

#Крим не має до України жодного стосунку #Херсонес - це Севастополь

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

Сергій Громенко

#Севастополь - «місто російської слави»

#Крим - це споконвічно російська земля

#Кримські татари - «народ-зрадник»

#Хрущов подарував Крим Україні

#Крим передали, «наче мішок картоплі»

#Крим завжди належав Росії

#Кримські татари масово дезертирували з Червоної армії

#Депортація була порятунком для кримських татар

#Херсонес - це Севастополь

#Крим завжди належав Росії

#Депортація була порятунком для кримських татар

#Кримські татари - не корінний народ Криму

#КрымНаш

#Крим завжди належав Росії

#Крим передали Україні незаконно

#Крим завжди належав Росії

#Крим завжди належав Росії

#Севастополь не передавали Україні

#Херсонес - це Севастополь

#Кримські татари масово дезертирували з Червоної армії

#Крим завжди належав Росії

#Хрущов подарував Крим Україні

#Хрущов подарував Крим Україні

#Депортація була порятунком для кримських татар

#Греки - найдавніший корінний народ Криму

#Крим завжди належав Росії

#Крим передали, «наче мішок картоплі»

#Херсонес - це Севастополь

#Крим завжди належав Росії

#Греки - найдавніший корінний народ Криму

#Крим - «духовне джерело» й «первинна купіль» Росії #Хрущов подарував Крим Україні

#Крим завжди належав Росії

#Крим завжди належав Росії

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

історія російського міфу

#Крим не має до України жодного стосунку

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

#Хрущов подарував Крим Україні

#Крим завжди належав Росії

#Кримські татари - не корінний народ Криму

#Херсонес - це Севастополь

#Хрущов подарував Крим Україні

#Греки - найдавніший корінний народ Криму

#Крим не має до України жодного стосунку

#Херсонес - це Севастополь

#Крим - «духовне джерело» й «первинна купіль» Росії

#Херсонес - це Севастополь

#Крим завжди належав Росії

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

#Крим не має до України жодного стосунку

#Хрущов подарував Крим Україні

2017

#Крим завжди належав Росії

#Севастополь - «місто російської слави»

#Депортація була порятунком для кримських татар

Сергій Громенко

#КрымНаш

історія російського міфу

2017

УДК
ББК
Г86

Громенко С. В.

#КрымНаш. Історія російського міфу / С. В. Громенко. – К., 2017. – 208 с., іл.

ISBN

Анексія Криму, яка викликала найбільшу політичну кризу в Європі з часів Другої світової війни, зумовила й небачений розквіт політичної міфології. 2014 року з безлічі окремих міфів і сфальсифікованих фактів на світ з'явився так званий *Міф про «КримНаш»*, що мав на меті виправдати в очах світу агресивну політику Російської Федерації. Невже Крим – споконвічно російська земля? Чи правда, що кримські татари – геть усі зрадники? Чи справді півострів став частиною України незаконно? І чим, зрештою, були події лютого–березня 2014 року – окупацією Криму чи «відновленням історичної справедливості»? Відповідям на зазначені запитання й присвячена ця книга.

Для політиків, громадських діячів, істориків і журналістів.

Громенко С. В.

#КрымНаш. История российского мифа / С. В. Громенко. – К., 2017. – 208 с., илл.

ISBN

Анексия Крыма, вызвавшая в Европе крупнейший политический кризис со времен Второй мировой войны, подстегнула и невиданный расцвет политической мифологии. В 2014 году из большого числа отдельных мифов и фальсифицированных фактов на свет появилось то, что можно назвать *Мифом про «КрымНаш»*, и что было призвано оправдать в глазах всего мира агрессивную политику Российской Федерации. Неужели Крим – исконно русская земля? Правда ли, что крымские татары – поголовно изменники? Действительно ли полуостров был включен в состав Украины незаконно? И чем, в конце концов, были события февраля-марта 2014 года – оккупацией Крыма или «восстановлением исторической справедливости»? Ответам на эти вопросы и посвящена книга.

Для политиков, общественных деятелей, историков и журналистов.

За підтримки Міністерства інформаційної політики України

© С. В. Громенко, текст, підбір ілюстрацій, 2017

ЗМІСТ

Вжиті скорочення назв архівів.....	4
Передмова. «КримНаш» як політичний міф.....	7
Вступ. Декада брехні: створення «кримського міфу» в СРСР (1944–1953).....	13
Частина I. Велике минуле «Головного Героя» та його «право на первородство»..	37
Міф № 1. Крим – це споконвічно російська земля.....	39
Міф № 2. Крим завжди належав Росії.....	46
Міф № 3. Крим – «духовне джерело» й «первинна купіль» Росії.....	54
Міф № 4. Херсонес – це Севастополь.....	63
Міф № 5. Севастополь – «місто російської слави».....	67
Частина II. «Головний Лиходій», його підступита поразка.....	79
Міф № 6. Кримські татари – не корінний народ Криму.....	81
Міф № 7. Греки – найдавніший корінний народ Криму.....	89
Міф № 8. Кримські татари масово дезертирували з Червоної армії.....	95
Міф № 9. Кримські татари – «народ-зрадник».....	104
Міф № 10. Депортація була порятунком для кримських татар.....	114
Міф № 11. Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар.....	123
Частина III. «Головний Зрадник» і його «ніж у спину» «Головному Герою»...	129
Міф № 12. Крим не має до України жодного стосунку.....	131
Міф № 13. Хрущов подарував Крим Україні.....	136
Міф № 14. Крим передали Україні незаконно.....	143
Міф № 15. Севастополь не передавали Україні.....	169
Міф № 16. Крим передали, «наче мішок картоплі».....	188
Післямова. Анексія Криму як об'єкт міфотворчості.....	194
Резюме.....	202
Резюме (рос.).....	204
Summary.....	206

ВЖИТІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ АРХІВІВ

АПРФ – Архів Президента Російської Федерації

ГАРФ – Державний архів РФ

ДААРК – Державний архів в Автономній Республіці Крим

РГАКФД – Російський державний архів кінофотодокументів

РГАСПИ – Російський державний архів соціально-політичної історії

ЦАМО – Центральний архів Міністерства оборони РФ

ЦВМА – Центральний військово-морський архів Міністерства оборони РФ

ЦГА РСФСР – Центральний державний архів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки

ЦГАОР – Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади й органів державного управління СРСР (нині – частина ГАРФ)

ЦДАВОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ПЕРЕДМОВА. «КРИМНАШ» ЯК ПОЛІТИЧНИЙ МІФ

Людині повсякчас властиво вірити в міфи, але особливо їхня роль зростає під час революцій і воєн. Анексія Криму, яка викликала найбільшу політичну кризу в Європі з часів Другої світової війни, зумовила й небачений розквіт політичної міфології. 2014 року з безлічі окремих міфів і сфальсифікованих фактів на світ з'явився так званий *Міф про «КримНаш»*, що мав на меті виправдати в очах світу агресивну політику Російської Федерації. Невже Крим – споконвічно російська земля? Чи правда, що кримські татари – геть усі зрадники? Чи справді півострів став частиною України незаконно? І чим, зрештою, були події лютого–березня 2014 року – окупацією Криму чи «відновленням історичної справедливості»? Про це ви дізнаєтесь, прочитавши до кінця цю книгу.

•

Міфологія та міфотворчість існують стільки ж, скільки й саме людство. Але було б неправильно гадати, що сфера міфів обмежується виключно переказами про богів і героїв. Насправді міф у широкому розумінні – це форма людського мислення, спрощена до спотворення модель реального світу, а тому до міфічної царини неминуче потрапляють не тільки «божественні», а й цілком «земні» речі, однією з яких є політика. Суспільства стародавнього світу практично не відмежовували казки про богів від розповідей про правителів, але в міру наближення до сучасності аура надприродності навколо міфів потьмяніла, оголивши доволі раціональний «скелет». Сьогодні люди вірять майже так само палко, як і тисячу років тому, але вже в геть інше: у збірну з футболу, у сезонні знижки, у засоби для схуднення. І, звісно ж, безліч людей вірять у непогрішність свого президента.

Що ж дивного в тому, що сучасна політика в усіх своїх формах також осмислюється не тільки з раціонального, а й з міфічного погляду? Політичні міфи, хоча більше не виводять вождів від богів, відіграють такі самі ролі, як і на початку історії: або легітимізують наявний світовий устрій, або виправдовують

його зміну. «Тисячолітня державність», «вікове гноблення», «геніальний вождь і вчитель», «особливий шлях», «масонська змова», «таємний світовий уряд» – сотні, а то й тисячі найрізноманітніших політичних міфів існують і в наші дні. Минуле – це основне, а іноді єдине джерело політичної легітимності сьогодення, а міф – у певному значенні головний інструмент експлуатації цього цінного ресурсу.

На відміну від побутових міфів, політичні не виникають спонтанно, а є продуктом діяльності окремих людей та організацій, найчастіше – інтелектуалів на урядовій службі. Ось як писав про це знавець питання – прусський король Фрідріх Великий:

Якщо вам подобається чужа провінція і ви маєте достатньо сил, займайте її негайно. Як тільки ви це зробите, ви завжди знайдете достатню кількість юристів, які доведуть, що ви маєте повне право на зайняту територію.

Міф про «КримНаш», якому присвячена ця книга, виник саме в результаті зусиль російського уряду обґрунтувати свої претензії на півострів. Перші його елементи сформувалися наприкінці XVIII століття, напередодні й одразу після ліквідації Кримського ханства та анексії його території Російською імперією. Тоді така політика подавалась як тріумф «цивілізації» над «варварством». Додатковим стимулом для міфотворчості стала необхідність виправдати поразку Росії в Кримській війні в середині наступного сторіччя, завдяки чому з'явилася теза про «героїчну оборону» Севастополя – «міста російської слави». Масштабна фальсифікація історії півострова, що зумовила появу багатьох з донині існуючих міфів, почалася після (і внаслідок) депортації кримських татар 1944 року та тривала майже десятиліття, виправдовуючи їх виселення. Останні штрихи до міфу додали 1991 року, після розпаду Радянського Союзу. І, нарешті, довершеної форми російський політичний міф про Крим набув уже під час анексії півострова Російською Федерацією 2014 року, коли й дістав свою оригінальну назву. Те, про що раніше можна було лише прочитати у книжках, здійснилося перед нашими очима.

Як і кожен поважний міф, «КримНаш» – це не просто набір не пов’язаних між собою пропагандистських гасел і наукових помилок. У жодному разі! Міф про «КримНаш» – це справжній епічний твір, що писався кількома поколіннями майстрів та був виконаний за всіма правилами класичної драматургії.

Міфу про «КримНаш» притаманна триєдність місця, часу й дії. Місцем розвитку подій Міфу є Кримський півострів. Але, на відміну від реальної географії, центром міфологічного простору є не адміністративний Сімферополь, не історичні Бахчисарай або Феодосія, а відносно новий Севастополь. Часом розвитку Міфу про «КримНаш» є аж тисячоліття: від хрещення Русі, яке нібито відбулося 988 року в Херсонесі, до розпаду Радянського Союзу 1991 року, до чого Крим мав безпосередній стосунок. Годі оминати увагою й символічне обрамлення цього періоду двома Володимирами – київським князем і російським президентом. Саме Путін є останнім на цю мить та найавторитетнішим з авторів Міфу, а також його головним бенефіціаром. І, зрештою, єдність дії забезпечується постійною присутністю на «театральних підмостках» майже незмінного складу «дійових осіб».

Загалом, список *Головних Дійових Осіб* Міфу про «КримНаш» не відзначається розмаїттям. *Головним Героєм* є російський народ / Росія. Саме його історія – це стрижень, на який нанизані всі події Міфу. Роль *Головного Лиходія* Міфу про «КримНаш» дісталася кримськотатарському народу / Кримському ханству, а *Головним Зрадником* виступає український народ / Україна. Взаємодія трьох *Дійових осіб* визначає сюжет Міфу про «КримНаш», а інші народи / держави півострова виконують роль статистів.

Відповідно до структури Міфу й написана ця книга. У вступі описано десятиліття фальсифікації кримської історії в СРСР (1944–1953), без чого неможливо зрозуміти лекала, за якими Міф формується сьогодні. Перша частина книги розповідає про конкретні російські міфи, присвячені *Головному Герою* та його начебто давньому славному минулому в Криму. Друга частина висвітлює міфи про *Головного Лиходія*, котрий нібито здавна протистояв *Головному Герою*, але, зрештою, був переможений та викинутий геть. І в третій частині йтиметься про міфи про *Головного Зрадника*, «підступи» якого буцімто призвели до того

скрутного становища *Головного Героя*, у якому він перебував до 2014 року. Післямову присвячено міфологізації анексії Криму як «відновлення історичної справедливості».

Звісно, читач має розуміти, що в одній книзі неможливо вичерпно описати всі міфи кримської історії, які накопичилися протягом минулих трьохсот років, та й навряд у цьому є потреба. Переважна більшість історичних помилок так і не вийшли за межі академічного світу, у крайньому разі потрапили у шкільні підручники, а згодом були спростовані новими поколіннями істориків. Нашою ж метою стали саме ті міфи, котрі, опинившись в офіційному дискурсі російської влади, набули політичного забарвлення. Іншими словами, коли міф перестає бути прикритим історіографічним непорозумінням і починає впливати на поточну політику, він стає по-справжньому небезпечним. І тому, всупереч думці деяких українських «академіків», які сховалися від світу у «вежах зі слонової кістки», боротьба з російськими політичними міфами є питанням національної безпеки. Не буде великим перебільшенням сказати, що провал української гуманітарної політики в Криму впродовж останнього двадцятиріччя й тотальне панування на півострові російської пропаганди істотно полегшили Кремлю вторгнення в Україну.

Задля справедливості слід зауважити, що історико-політичні міфи про Крим властиві не лише росіянам, а й кримським татарам та українцям. Тоді чому ж я не розглядаю їх у своїй книзі? Відповідь проста: ані кримськотатарський, ані український міфи не нав'язані танками та не підкріплені реактивною артилерією. Усупереч поширюваній Москвою дезінформації, ніякої агресивної українізації, що нібито загрожувала ідентичності російськомовних кримчан, і ніякого кримськотатарського тероризму, який начебто становив загрозу для їхнього життя, на півострові не було. Усі три Міфи про Крим співіснували та конкурували один з одним відносно чесно: кримські татари були більш згуртованими, в українців була держава, у росіян – найбільше грошей (з Москви). Але поява «маленьких зелених чоловічків» поклала цьому край. За кілька днів російський міф про Крим з об'єкта інтересу істориків і соціологів перетворився на

виправдання кремлівського імперіалізму. І що довше ми заплющуватимемо очі на його існування та що менше уваги приділятимемо боротьбі з ним, то більшою буде ймовірність нової російської агресії.

Зрештою, Міф про «НоворосіюНашу» нікуди не подівся.

♦♦♦♦

Ця книга була написана, а потім видана завдяки багатьом людям, п'ятьом з яких я хотів би окремо подякувати. Отже, історику Гульнарі Бекіровій – за її багаторічну працю, на результати котрої багато в чому спирається моя робота. Історику Кирилу Галушку, координатору проекту «Лікбез. Історичний фронт», – за розпочату влітку 2014 року систематичну боротьбу з російською пропагандою в гуманітарній сфері, у межах якої було розвінчано й перші «кримські» міфи. Журналісту Олександру Янковському – за його питання: «Я так розумію, тепер буде книга?» – і надану можливість озвучувати результати моїх досліджень у прямому ефірі. І, нарешті, українським чиновникам нового покоління Сергію Костинському та Еміне Джеппар – за їхню допомогу в процесі видання. Традиційні колективні подяки моїй родині, проекту «Крим.Реалії», а також видавництву – за інтерес до моєї роботи та величезне терпіння. Зрозуміло, що ні вони, ні інші мої друзі й колеги не відповідають за можливі промахи цієї книги.

Приємного читання!

ВСТУП.

ДЕКАДА БРЕХНІ: СТВОРЕННЯ «КРИМСЬКОГО МІФУ» В СРСР (1944–1953)

Великий сучасний Міф про «КримНаш», який для більшості росіян замінив справжню кримську історію, виник не на порожньому місці. Окремі елементи міфотворчості й навіть свідомі фальсифікації можна простежити як в імперському періоді, так і в перші роки радянської влади. Але тотальне переписування історії Криму з повним викреслюванням з минулого кримських татар і звеличенням кримських росіян сталося лише після Другої світової війни. Слід зауважити, що міфотворці та фальсифікатори настільки якісно виконали поставлене перед ними завдання, що плоди їхньої діяльності ми пожинаємо дотепер. І боротьба із сучасним російським Міфом про «КримНаш» абсолютно неможлива без аналізу радянського «кримського міфу» та подолання його негативних наслідків.

Поставлення завдання (1944 р.)

Повна депортація кримськотатарського народу в травні 1944 року була, безсумнівно, найважливішою подією, що вплинула на виникнення «кримського міфу». Політику «татаризації» на півострові припинили наприкінці 1920-х рр., національну еліту винищили в період Великого терору, але самі по собі ці факти ще не потребували тотальної фальсифікації кримської історії. Депортація – інша річ. Готуючись до можливої війни з Туреччиною за чорноморські протоки, Йосиф Сталін методично зачистив майбутні радянські плацдарми – Кавказ і Крим – від «неблагонадійних елементів». На Кавказі вибірково зазнали вигнання тюркські народи, у Криму – майже всі неслов'яни. Аби виправдати цей жахливий злочин, що перетворився на геноцид, чекісти звинуватили депортованих у «масовому дезертирстві» й «тотальному колабораціонізмі». Нинішні сталіністи вперто повторюють ці вигадки, хоча справжня причина була тоді ж задекларована самим Лаврентієм Берією: «небажаність проживання на прикордонній території».

Як відомо, війна не почалася, Туреччина сховалася за американською «парасолькою», але проблема вигнаних корінних і давніх народів Криму та Кавказу залишилася. На півострові понад 90% топонімів мали кримськотатарське

походження, збереглося безліч елементів архітектури та матеріальної культури, а росіяни й українці поважного віку пам'ятали своїх сусідів і подекуди вміли розмовляти їхніми мовами. Усе це не могло не викликати когнітивного дисонансу в прибулих до Криму поселенців, особливо в тих, кого влада розміщувала у спорожнілих після депортації їхніх власників будинках. Окрім того, рано чи пізно в радянській історичній науці мали бути висвітлені події нещодавньої війни та повоєнних років. Тож гостро постала проблема узгодження між собою справжнього минулого Криму з комуністичною пропагандистською картинкою, і це узгодження, звісно, було не на користь минулого.

Комплексу заходів, ужитих радянською владою для спотворення реальності в головах людей, могла б позаздрити будь-яка Матриця. І, на жаль, як було зазначено вище, навіть сьогодні не всі згодні побачити справжній світ.

Зачищення історичного ландшафту (1945–1948 рр.)

Першочергових заходів для підготовки фальсифікації історії Криму радянська влада вжила одразу ж після завершення бойових дій у Європі в травні 1945 року. Найважливішими з них були такі два.

По-перше, статус Криму знизили з автономної республіки до області. Ця подія, до речі, засвідчує, якою саме за фактом була автономія. І нехай у її Конституції не було записано, що вона є кримськотатарською, саме депортація кримських татар зробила її існування непотрібним. Також не можна забувати, що, згідно з тією ж Конституцією, офіційними мовами республіки були російська й «татарська». І цієї спадщини теж прагнули якнайшвидше позбутися.

Отже, 30 червня 1945 року Президія Верховної Ради (ПВС) СРСР ухвалила такий указ:

Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити подання Президії Верховної Ради Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки про перетворення Кримської АРСР на Кримську область у складі РРФСР.

Указ Президії Верховної Ради СРСР «О преобразовании Крымской АССР в Крымскую область в составе РСФСР», 30 червня 1945 р.

Через рік радянська Росія законом свого парламенту затвердила ліквідацію кримської автономії та внесла зміни до власної Конституції. Текст цього документа є напрочуд цинічним:

Під час Великої Вітчизняної війни, коли народи СРСР героїчно обстоювали честь і незалежність Батьківщини в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, багато чеченців і кримських татар з намови німецьких агентів вступали в організовані німцями добровольчі загони й разом з німецькими військами вели збройну боротьбу проти частин Червоної армії, а також за вказівкою німців створювали диверсійні банди для боротьби з Радянською владою в тилу, причому основна маса населення Чечено-Інгушської та Кримської АРСР не чинила протидії цим зрадникам Батьківщини.

У зв'язку з цим чеченці та кримські татари були переселені в інші райони СРСР, де вони були наділені землею з наданням необхідної державної допомоги в їхньому господарському облаштуванні. За поданням Президії Верховної Ради РРФСР Указами Президії Верховної Ради СРСР Чечено-Інгушську АРСР було ліквідовано, а Кримська АРСР перетворена на Кримську область.

Верховна Рада Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки постановляє:

1. Затвердити ліквідацію Чечено-Інгушської АРСР та перетворення Кримської АРСР на Кримську область.
2. Внести відповідні зміни й доповнення до статті 14 Конституції РРФСР.

Закон РРФСР «Об упразднении Чечено-Ингушской АССР и о преобразовании Крымской АССР в Крымскую область», 25 червня 1946 р.

І, нарешті, 25 лютого 1947 року цілком буденно, серед інших змін, зниження статусу Криму внесли до чинної Конституції Радянського Союзу.

Проте самими лише адміністративними заходами справа не обмежилася. Паралельно влада почала справжню війну з кримською історичною топонімією. Трьома хвилями прокотилася вона півостровом.

Так, 14 грудня 1944 року указом Президії Верховної Ради РРФСР було перейменовано 11 районів і районних центрів у Криму, що мали кримськотатарські та німецькі назви. Потрапило під гарячу руку й місто Карасубазар – єдине у списку, яке не чіпала навіть імперська влада; відтоді воно називається Білогірськ.

Далі – більше. Аналогічним указом від 21 серпня 1945 року перейменували

ще понад 300 сіл і селищ, причому не помилювали навіть імена Сталіна й Тельмана – так інтенсивно боролися з колишніми назвами!

А найбільшого і за розмахом, і за цинізмом удару завдали саме в четверту річницю депортації кримських татар – 18 травня 1948 року. Останнім з тих указів ще понад тисячу стародавніх назв було замінено на невизначні «Ароматні», «Роздольні» та «Урожайні». Кількість перейменованих вулиць, площ і скверів годі полічити.

Розповідають, що обком доручив придумати нові назви редактору партійної газети, а той передоручив роботу відповідальному секретареві. Коли вичерпалися людські імена (Миколаївка, Новомиколаївка, Іванівка, Новоіванівка, Семенівка, Володимирівка, Петрівка та інші), у хід пішла садово-городньо-сільськогосподарська тематика (Овочеве, Городнє, Сінокосне, Випасне, Пшеничне, Кукурудзяне, Зернове, Молочне, Садове, Верхньосадове, Лісове, Грушівка, Виноградне). Коли і ця тема була вичерпана, військовий довідник підказав нову тему – і так виникли Гвардійське, Танкове, Героївське, Бастіонне, Лазо, Фурманове, Ударне, Резервне, Фронтове...

Бекирова Г. «Повести решительную борьбу со всем татарским» // Крым. Реалии. – 2015. – 29 вересня.

У кінцевому підсумку на весь півострів залишилися тільки сім топонімів, що мали тюркське походження: населені пункти Бахчисарай, Джанкой, Інкерман, Керч, Саки та Старий Крим, а також залізнична станція Ішунь. Але навіть їм загрожувала небезпека. Згідно зі збереженими в архівах планами, Джанкой міг стати Північним, Відрадним, Вузовим або Степовим, Саки – Озерним, Бахчисарай збиралися перейменувати на місто Пушкін. Та, на щастя, до цього не дійшло.

Не здійснилося ще одне масштабне перейменування. Улітку 1953 року на півострові мала відбутися зміна декількох сотень назв географічних об'єктів. Гору Ай-Петрі планували перейменувати на Петрові скелі, Демерджі – на Обвальну, Роман-Кош – на Високу, а Шайтан-Бурун – на Лисицину гору. Річка Салгір повинна була стати Кримкою, водоспад Джур-Джур – Шумним. Схожа доля мала спіткати й інші гори, затоки, миси й озера. Лише смерть Сталіна та безпосереднє втручання командувача Чорноморського флоту адмірала Сергія Горшкова зупинили цей процес. Зафіксовані в лоціях і на військових картах

об'єкти лишилися, за поодинокими винятками, незайманими [Макеева М. *Секретная операция «Забуть все» // Республика. – 2012. – 7 листопада*].

Утім, тодішній процес перейменування не можна назвати легким. Викорінюванню з людської пам'яті колишніх назв навіть присвятили окреме засідання Кримського обкому ВКП(б), що відбулося 25 вересня 1948 року.

Обласний комітет ВКП(б) визнає, що питання про перейменування населених пунктів, річок, долин, вулиць, окремих видів робіт та інших татарських позначень за-тяглося й населення, яке прибуло до Криму, почало вводити в побут ці назви. Низка керівних партійних і радянських працівників дуже часто самі вживають татарські слова... Обласна та районна преса, не кажучи вже про стінну, а також у різних листах та інструкціях нерідко рясніють татарськими назвами. Навіть після того, як було здійснено перейменування населених пунктів, деякі працівники продовжують уживати старі назви. Вважаючи це неправильним і шкідливим, бюро обкому постановляє:

1) Облвиконкому продовжувати працювати з перейменуванням населених пунктів, залізничних станцій, річок, долин, окремих видів робіт з татарським позначенням.

2) Зобов'язати райкоми партії повести рішучу боротьбу з усім татарським і не допускати вживання татарських слів і найменувань. Провести особливу роботу з роз'яснення значення нових найменувань російських населених пунктів, залізничних станцій, річок, долин та інших позначень. Проінструктувати про це районний партійний і радянський актив, керівників колгоспів і радгоспів. Красиво оформити нові найменування населених пунктів на видних місцях.

3) Зобов'язати райкоми підготувати пропозиції щодо перейменування татарських позначень і представити їх у комісію облвиконкому в термін до 1 листопада.

ДААРК, ф. 1, оп. 1, спр. 2848, арк. 45–46.

Але навіть після цього справа не одразу пішла на лад. У січні наступного 1949 року на спеціальній нараді письменників Криму перший секретар обкому Микола Соловйов інструктував присутніх щодо зображення кримського побуту:

Це російські люди, вони не можуть жити в татарських приміщеннях. Показати треба, як вони кінчають з татарщиною, в усіх відношеннях, у тому числі з татарською хатою, а в нас подекуди прищепили людям татарські слова й назви, це неподобство.

ДААРК, ф. 1, оп. 1, спр. 3069, арк. 6.

Результати такого підходу наочно демонструє приклад вельми плідного автора Петра Павленка – чотириразового (!) лауреата Сталінської премії за пропагандистські опуси про «новий Крим».

Ось один з характерних текстів П. Павленка середини 1940-х: «Крим стає другою батьківщиною багатьох десятків тисяч людей. Цим людям потрібно все знати про Крим. Чимало російської крові й російського поту пролито в горах Криму. Ми живемо на кістках своїх предків у найбільш точному і вузькому сенсі поняття цього, бо таких жертв, які несли Росія за Крим, не несли вона ні за одну свою область». Одкровення П. Павленка та його епігонів про «російський Крим» розпеченим залізом вбивалися в голови громадян через газети й багатотиражні видання їхніх праць, які в точності відбивали неоімперський дух цього періоду сталінського правління. І треба визнати, що зусилля «інженерів людських душ» не минули дарма. Їхні гасла виявилися настільки живучими, що й понині з деякими модифікаціями реанімуються сучасними російськими політологами (наприклад, К. Затуліним), які ностальгують за «російським Кримом» епохи 1940-х – цієї «золотої доби» демократії по-сталінськи.

Бекирова Г. Крымскотатарская проблема в СССР (1944–1991). – Симферополь, 2004. – Гл. 4.

Фінальним акордом стало перейменування ще 30 залізничних станцій, а також кількох колгоспів і радгоспів, чії назви дивом уціліли під час попередніх хвиль перейменувань.

В.о. начальника 5-го відділення Сталінської залізниці т. Кононову. З ліквідацією Кримської автономної республіки населені пункти, що мали татарські назви, перейменовані, але залізничні станції зберегли татарські найменування досі. Прохання виділити свого представника, і разом з вашими пропозиціями щодо перейменування населених станцій і роз'їздів.

Кувшинніков Г. 7/Х-48 р.

Якимов Н. Крымские станции на политических рельсах. Малоизвестные страницы железнодорожной истории полуострова // Первая крымская. – 2010. – № 348.

Але список підготували тільки за півроку. Згідно з рішенням виконкому Кримської обласної ради депутатів трудящих за № 548 від 8 червня 1949 року «Про перейменування залізничних станцій і роз'їздів, розташованих у межах Кримської області», було вирішено просити Президію Верховної Ради РРФСР

клопотати перед Президією Верховної Ради СРСР про надання залізничним станціям і роз'їздам нових назв.

У зв'язку з необхідністю привести назви станцій та роз'їздів у відповідність з назвами населених пунктів і вигнати з ужитку найменування, що суперечать сучасним природно-історичним та етнографічним умовам, виконком Кримської обласної ради депутатів трудящих просить видати наказ про присвоєння залізничним станціям і роз'їздам нових назв, зазначених у наступному переліку.

Якимова Н. Крымские станции на политических рельсах. Малоизвестные страницы железнодорожной истории полуострова // Первая крымская. – 2010. – № 348.

Перелік містив 31 найменування, але 15 з них повернули на доопрацювання: деякі, бо станції з такими назвами вже існували (і навіть не в Криму, а в сусідніх областях України); інші здалися недостатньо політично витриманими.

Крім того, кримське керівництво писало міністру радгоспів СРСР Миколі Скворцову, до Мінсільгоспу та Мінхарчопрому РРФСР з проханням перейменувати деякі радгоспи Криму, які мали ще кримськотатарські назви. І «побажання трудящих», звісно, виконали [Могिला Д. *Перейменування назв адміністративних об'єктів у Криму як наслідки виселення кримських татар, болгар, вірмен і греків у 1944 році // Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – Том 21 (60). – № 2. – 2008. – С. 301–310*].

До 1952 року зачищення півострова від небажаних назв було повністю завершено. За кілька прийомів комуністичний тоталітарний режим до невпізнання спотворив кримське сьогодення, щоб уникнути незручних питань як у Криму, так і за його межами. Бракувало дрібниці – «підігнати» кримську історію під уже «відредаговану» належним чином сучасність, аби створити цілісну, несуперечливу картинку півострова як «споконвічно російської землі».

Мусимо визнати, що з цим завданням влада впоралася на «відмінно».

Суперечки про кримську історію (1948–1952 рр.)

До кінця 1930-х рр. під час вивчення історії Криму роль російського царизму тлумачилася двояко. З одного боку, годі було не «радіти» успіхам російської зброї в 1783 році, з іншого – потрібно було наголошувати, що

царизм зруйнував унікальну кримськотатарську культуру. Після депортації аналогії з «клятим царським режимом» стали настільки очевидними, що історію кримських татар наглухо табували.

Не менш забороненою, до речі, виявилася й історія кримських готів – надто вже свіжими були спогади про німецьке вторгнення та звеличення минулого цього народу в окупаційній пресі. Саме боротьба з «готського питання» започаткувала фальсифікацію історії Криму.

Не зайвим буде нагадати, що в перші повоєнні роки мало не в директивному порядку в історичній науці просувався т.зв. марризм, або «нове вчення про мову» Миколи Марра. Його історична складова зводилася до того, що міграцій у минулому не було, а будь-який «новий» народ – це лише наступний етап розвитку «попереднього» народу. Так було закладено фундамент для подальших побудов.

1945 року в московському Інституті історії матеріальної культури (ІМК) Академії наук СРСР організували тавро-скіфську експедицію під керівництвом Павла Шульца, яка мала вивчати найдавніше населення півострова. 1948-го експедицію збільшили до Кримської науково-дослідної бази, котру незабаром перетворили на Кримську філію Академії наук. Перед цими науковими організаціями поставили завдання довести високий рівень розвитку місцевих племен на противагу прибулим готам. Пізніше разом з готами під удар потраплять й інші народи, зокрема й кримські татари.

А поки що Шульцу було необхідно розкрити роль «кримських скіфів у процесі формування культури та державності східних слов'ян». Скіфів перестали вважати варварами, а назвали «передовим народом Центральної та Східної Європи». З огляду на «кримськотатарську проблему», про азіатське походження скіфів і мови не могло бути. Відповідно до теорії Шульца, розвинена державність скіфів проіснувала в Криму аж до гунського вторгнення наприкінці IV століття, тож «готському періоду» місця просто не лишилося.

Зрештою скіфів почали вважати за предків слов'ян. Шульц писав:

У високій для свого часу матеріальній і духовній культурі пізніх скіфів у Криму вдалося виявити багато нових точок дотику з культурою стародавніх слов'ян. У характері скіфських міст і жител, зокрема в кониках на дахах, посуді, дерев'яній різьбі, орнаменті, поховальному обряді... знаходимо чимало спільних рис із найдавнішими

пам'ятками слов'янської культури, з російським та українським народним мистецтвом... Культура скіфів є одним із джерел російської культури... Ті, кому не байдужа історична доля російського народу, не можуть зараз пройти повз пам'ятки Новгород-Скільського... оскільки землі Криму ще у споконвічні часи належали слов'янам, і росіянам, і їхнім батькам – скіфам.

Шульц П. Н. Тавро-скифская экспедиция в 1946 году // Советский Крым. – 1947. – № 5. – С. 71.

Природно, що з таким підходом іншим народам місця в історії півострова не було. Дещо стриманий у своїх публікаціях, у виступах Шульц не добирав слів. Так, 29 березня 1949 року на засіданні ПМК, присвяченому боротьбі з космополітизмом в історії, він заявив:

Крим, сонячна оздоровниця Радянського Союзу, один з найбагатших історичних заповідників нашої країни, розпродавався космополітами різного штибу оптом та в роздріб і римським окупантам, і готам, і генуезцям, і татарам, і туркам, і німцям.

Архив Российской академии наук, ф. 1909, оп. 1, спр. 102, арк. 76.

Якщо таке твердили навіть в академічній пресі, що вже казати про публіцистику! Наприклад, у своїй статті «Батьківщина Ахіллеса» Олексій Югов оголосив цього давньогрецького героя росіянином, а «Іліаду» Гомера використав як джерело вивчення російського національного менталітету. Автор наполягав на походженні Київської Русі від Скільського царства в Криму та доводив, що росіяни були споконвічним населенням Криму [Югов А. *Родина Ахиллеса* // *Крым. – 1947. – № 5*].

Проте з усіма своїми хибними поглядами Павло Шульц залишався професійним археологом і під впливом незаперечних доказів, цілком можливо, міг переглянути свою думку щодо походження слов'ян від скіфів. Але це питання було занадто важливим політично, щоб залишати його історикам, тож до справи взялися партійні функціонери.

Лихим генієм кримської історіографії виявився Савелій Наумович Посягін, більш відомий як Павло Надінський, провінціал з трьома класами церковної школи, чекіст та вірний «боєць ідеологічного фронту». Не маючи профільної освіти, він був зарахований до штату Кримської бази Академії наук

і фактично перетворився на її головного цензора. Жодна наукова публікація не могла вийти без його візи. Вважаючи «готське питання» провокацією з боку німецьких учених з метою обґрунтувати претензії Німеччини на півострів, Надінський узявся усталити в науці тезу про «споконвічно російський Крим». Один з головних фігурантів цієї історії, керівник Бахчисарайського гірського загону експедиції Євген Веймарн, пізніше згадував:

Все почалося з вказівки компетентних органів про необхідність довести, що Крим – це одвічно слов'янська земля. Ця «необхідність» з'явилася відразу після депортації кримських татар і термінового заселення півострова росіянами, головним чином вихідцями з Орловської та Пензенської областей. Очолив цю «наукову течію» помічник керівника історико-археологічної секції Кримського філіалу, фахівець з історії революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, у минулому – працівник обкому партії П. Н. Надінський. Брак ерудиції дозволив йому обрати для своєї концепції теорії М. Я. Марра про стадіальність. За «історичними побудовами» П. Н. Надінського, кримські скіфи були пращурами слов'ян. На жаль, під вплив П. Н. Надінського в ті роки був вимушений підпасти керівник секції П. М. Шульц. Спроби політичних погроз було зроблено і щодо мене, але я рішуче відмовився стати прихильником цієї «концепції».

*Піоро І. Складна доля археолога (до 85-річчя Євгена Володимировича Веймарна)//
Археологія. – 1990. – № 4. – С. 147.*

У січні 1950 року Надінський почав готувати перший том своїх монументальних «Нарисів з історії Криму», присвячений давнині та середньовіччю й написаний з марристських позицій. Здавалося, «перетворення» скіфів на слов'ян – справа вирішена, але тут на політичному олімпі вдарив грім.

Улітку того ж 1950 року сам Йосиф Сталін виступив у пресі проти «вульгарного марризму» як ворожого марксизмові погляду. Після цього залишатися марристом означало стати потенційним «ворогом народу», тому кримські вчені почали гарячково викреслювати ім'я Марра зі своїх недописаних праць. Природно, що в опонентів Надінського та Шульца виникла спокуса відігратися. Провідний радянський науковий журнал «Вопросы истории» прямо звинуватив Шульца в марризмі, а в ті часи це могло закінчитися не тільки звільненням, а й арештом. Зрештою, за лідерство в кримській науці зчинилася

запекла боротьба, від результату якої залежало «правильне» написання історії півострова.

Восени 1951 року перший секретар Кримського обкому партії Павло Титов надіслав до відділу науки ЦК ВКП(б) записку, присвячену «перекрученням у висвітленні історії Криму».

У багатьох історичних працях, особливо опублікованих у період до Великої Вітчизняної війни, має місце ідеалізація татаро-турецького періоду в історії Криму, неправильна оцінка приєднання Криму до Росії, яке розглядається як цілковите зло для історичної долі населення Криму... В історичній літературі досі не розвінчана створена буржуазними німецькими істориками антинаукова «теорія» про кримських готів – предків сучасних німців.

РГАСПИ, ф. 17, оп. 133, спр. 220, арк. 16.

Тим часом наприкінці 1951 року перший том «Нарисів» Надінського побачив світ. Він не мав зовнішніх ознак марризму, але залишався таким за духом. В умовах краху цієї теорії книгу неабияк розкритикували.

19 січня 1952 року в доповідній записці на ім'я головного ідеолога Радянського Союзу Михайла Суслова, підготовленій у відповідь на звернення Титова, йшлося про виявлені факти «непатріотичного» висвітлення минулого Криму та було запропоновано надрукувати у «Вопросах истории» спеціальну статтю на цю тему [Тихонов В. *«Распродажа солнечной здравницы»: бои за историю Крыма в послевоенном СССР // Родина. – 2015. – № 1. – С. 152–153*].

Й от у квітневому номері журналу з'явилася стаття Веймарна та колишнього заступника директора з наукової роботи Херсонського музею Станіслава Стржелецького «До питання про слов'ян у Криму». Її початковий текст мали виголосити на засіданні Кримської філії АН, але цьому опирався Шульц. Не дивно, що в журнальному варіанті його піддали нещадній критиці.

У статті спростовувалася відтепер «антипатріотична» теза про пізній прихід слов'ян до Криму, а теорія про походження слов'ян від скіфів оголошувалася ненауковою. Згідно з новим поглядом, слов'яни з'явилися на півострові в перші століття нашої ери, взаємодіяли зі скіфами й сарматами та вціліли під час нашестя гунів. Крим проголошувався частиною території «давньоруської народності» та осередком її культури аж до монгольської навали. Півострів вписувався в загальну

історію російського середньовіччя, татар же вважали пізнішими прибульцями. Також автори звинуватили в марризмі не тільки Шульца, а і його партійного керівника Надінського [Веймарн Е., Стржелецкий С. К вопросу о славянах в Крыму // Вопросы истории. – 1952. – № 4. – С. 94–99].

Після всього цього й мови не могло бути про подальшу нормальну роботу Кримської філії АН. Деякі керівники не розмовляли один з одним, а рядові співробітники очікували на «цінні вказівки», у якому саме руслі тепер інтерпретувати минуле півострова. У розв'язання запеклої суперечки між групами Надінського-Шульца та Веймарна-Стржелецького Москва була змушена втрутитися на найвищому академічному рівні.

Єдино правильна історія Криму (1952 р.)

Для остаточного розв'язання «кримського питання» в Сімферополі скликали Об'єднану наукову сесію відділення історії та філософії АН СРСР і Кримської філії АН. Вона відкрилася 23 травня 1952 року під головуванням Титова і тривала два дні, ставши кульмінацією боїв за минуле півострова. На ній розробили інтерпретацію кримської історії, яка домінувала до кінця 1980-х рр. і лягла в основу багатьох положень Міфу про «КримНаш». Видатний український історик Юліан Брайчевський став очевидцем цієї події.

Обстановка на сесії була дуже напруженою, а часом переростала в істеричну. Наелектризована публіка (абсолютну більшість якої складали дилетанти або особи, взагалі непричетні до історичної науки) стягла з улюлюканням з трибуни визначних учених – іраніста В. Абаєва, одного з провідних візантиністів А. Якобсона; дісталось на горіхи й покійникам; так, П. Надінський привселюдно оголосив видатного лєнінградського палеолітолога Г. Бонча-Осмоловського німецьким шпигуном. У такій ситуації стали можливими будь-які фантазії та прояви войовничого невігластва, стимульованого партійними настановами.

Головним героєм сесії був Б. Рибakov, який під овації залу виголосив на її засіданнях дві доповіді. В одній розглядався загальний стан вивчення історії Криму, а друга спеціально присвячувалася слов'янам у Криму та на Тамані. Викладена в них концепція перевершила всі дотогочасні заяви. Чорне море (найменоване «Руським») виступало в них внутрішнім озером Русі; слов'янськими територіями були атестовані не лише Крим і Тамань (що стояли в заголовку), а й Кавказ, Мала Азія, Балканський

півострів. Салтівська культура була оголошена російською (нота бене: саме російською, не слов'янською) і т.д. У доповідача виходило, що головну біду становила не переоцінка історичної ролі слов'ян у південно-східному кутку Європи, а її недооцінка, і відтак нагальним завданням істориків має стати інтенсифікація тієї проблематики.

Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року // Ruthenica. – Т. 1. – К., 2002. – С. 175–184.

Згаданий Борис Рибаків був патріархом радянського слов'янознавства, тож не дивно, що його погляди задавали тон дискусії. Наступним виступав Шульц із суперечливою доповіддю «Про роль місцевих племен і народностей у давній історії Криму». Археолог визнав, що формули «скіфи – предки слов'ян» та «скіфи – одні з предків слов'ян» є хибними: «Звичне уявлення, що скіфські племена є окремими попередниками давньослов'янських племен, не відповідає фактам». Однак «було б великою помилкою заперечувати роль скіфських племен у процесі формування та розвитку східного слов'янства».

Стржелецький не прогавив шансу розкритикувати Шульца, попри те, що той визнав деякі свої помилки в попередніх працях.

Я вважаю, що... слід казати про справжнісінький марризм у поглядах П. М. Шульця, бо перехід скіфів у слов'ян є незауваженим маррівським положенням. Це положення ясно й чітко наводилося в доповідях і публікувалося П. М. у його працях. Причому захист цих маррівських положень тривав і після видання геніальної праці Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства»... Зовсім нечітко Павло Миколайович висловлюється щодо етногенезу скіфів. З одного боку, він твердить, що племена скіфів і племена слов'ян розвивалися одночасно як різні етнічні племена й водночас ставить під сумнів це чітке положення... Отже, і на сьогодні залишається незрозумілим, чи вважає Шульц скіфів предками слов'ян. Двоїстість і нечіткість формулювань П. М. Шульця в доповіді та тезах змушують думати, що він цього питання так і не вирішив.

Ломакин Д. Крымская научная сессия АН СССР 1952 года // Вопросы истории науки и техники. – 2009. – № 9. – С. 10–17.

На захист Шульця, природно, виступив його покровитель Надінський.

Що стосується тов. Стржелецького, який мене щадив, усі закиди спрямовуючи на П. М. Шульця, я все ж скажу, що ваші думки про скіфів, які ви тут висловлювали, надзвичайно сумбурні, і складно зрозуміти ваші погляди, бо багато їх у вас було. І

якщо вже ви вимагаєте, категорично вимагаєте, щоб вони визнали свої помилки, то чому ж ви, Станіславе Францевичу, не зайнялися самокритикою. Чому ви відкрито, чесно не сказали: «Товариші, я, як і ви, теж був пропагандистом Марра».

Ломакин Д. Крымская научная сессия АН СССР 1952 года // Питання історії науки й техніки. – 2009. – № 9. – С. 10–17.

Градус дискусії зростає. Академік Євген Павловський дійшов висновку, що вже «накопичено значний матеріал, який дає підстави по-новому висвітлювати історію Криму та розглядати його як давньоруську територію. Археологічні розкопки останніх років свідчать про те, що слов'яни жили у Криму ще у стародавні часи». Надінський підхопив: «Чому ж раніше там не знаходили слов'янських старожитностей? Та тому, що слов'ян у Криму ніхто не шукав, апіорно вважаючи, що там їх не могло бути!». І тут же натрапив на репліку із залу: «Незабаром знайдуть один слов'янський черепок у Китаї та скажуть, що й там жили слов'яни».

Доповідь самого Надінського була перенасичена квазінауковою риторикою, грубими історичними помилками та нісенітницями.

Як бачите, давня пісня. Варвари-слов'яни, а прибулі римляни виставляються благодійниками... Мені іноді здається, що деякі такого роду археологи та історики під час вивчення історії стародавнього Криму відчують себе радше греками, ніж радянськими, російськими істориками [оплески]. Час переселити цих людей з Афін до Криму, з дому греків-колонізаторів у хату тавро-скіфа!

Ломакин Д. Крымская научная сессия АН СССР 1952 года // Питання історії науки й техніки. – 2009. – № 9. – С. 10–17.

Запекла дискусія зчинилася навколо термінологічних питань, зокрема сперечалися, якому зі слів віддати перевагу: «приєднання» Криму до Росії чи «возз'єднання»? Це питання порушив доктор історичних наук Олександр Смирнов, який виступив з доповіддю «Возз'єднання Криму з Росією та його прогресивне значення». Але доповідь не тільки не розставила все на свої місця, а, навпаки, викликала у присутніх чимало запитань. «Про возз'єднання Криму з Росією казав лише Яків Дмитрович Козін – головуючий сесії, а в доповіді про возз'єднання не йшлося. То, зрештою, Крим приєднано, захоплено росіянами або ж відбулося возз'єднання давніх російських земель з Росією?» – запитував Смирнов.

Доти загальновживаним був перший термін; тепер русотяпські «патріоти» наполягали на другому. Особливо агресивну позицію посідали офіцери флоту, які відігравали роль галасливого фону конференції. Аргумент дуже симптоматичний і показовий: «Нам треба виховувати матросів у дусі патріотизму, а тому треба не «приєднувати» Крим до Росії, а «возз'єднувати» його з нею». Науковими фактами та частина публіки себе не обтяжувала.

Ця суперечка досить адекватно відбила атмосферу сесії. Але участь у ній солідних учених до певної міри стримувала ура-патріотичний ентузіазм невігласів. Акад. Б. Греков після шумних дебатів за зачиненими дверима заявив екскатедра: «Керівництво сесії дійшло висновку, що найбільш правильним буде вживати термін «включення» Криму до складу Росії. Ця заява була зустрінуто непоштивим сміхом аудиторії, вона не задовольнила ані одну, ані другу сторону. Та, незважаючи на це, слово «включення» було практично узаконене.

Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року // Ruthenica. – Т. 1. – К., 2002. – С. 175–184.

Із завершальною промовою виступив ще один «титан» – академік Борис Греков, керівник чотирьох інститутів Академії наук, а отже, офіційний голова радянської історії. Увечері 25 травня після бурхливих обговорень сесія одностайно (а як же ще?) затвердила «Рішення». На думку Брайчевського, це стало можливим завдяки тому, що до остаточного тексту ввійшли значно м'якші формулювання, ніж ті, які обговорювалися під час сесії. Утім,

Ця сесія, дарма що названа науковою, до справжньої науки мала надто віддалені стосунки; вона була замислена як широкомасштабна ідеологічна акція з далекоглядним прицілом. Обставлялася вона дуже урочисто; керував нею перший секретар Кримського обкому ВКП(б) В. Титов. У ній повною мірою виявила себе загальностверджена в Радянському Союзі теза, що ставила науку в становище служниці політиканства.

Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року // Ruthenica. – Т. 1. – К., 2002. – С. 175–184.

Досить цікаво, що текст «Рішень» сесії видрукували в обмеженій кількості примірників (три тисячі) і роздавали за особливими списками. Якщо відкинути всі марксистсько-ленінські ритуальні формули та перелічення визначних успіхів радянської історичної науки, документ вийшов надзвичайно цікавим. Ось, наприклад, список «гріхів», учинених кримськими істориками.

Відзначаючи наявність низки досягнень у працях з історії Криму та Надчорноморщини, сесія констатує, що досі ще не зжиті численні помилки й недоліки в цій галузі. В основному ці помилки зводяться до того, що історія Криму висвітлювалася відірвано від історії російського народу.

Не повністю викорінені традиції буржуазної науки, що займалася переважно античними містами та ігнорувала вивчення корінного населення; не подолано речознавське ставлення до археологічних джерел. Тою чи іншою мірою названі недоліки відбилися в працях В. Д. Блаватського, Г. Д. Бєлова, В. Ф. Гайдукевича, І. Б. Зеєст та ін.

У вивченні історії Криму спостерігалася фальсифікація історичної ролі готів. Готи, які утворили в III–IV ст.ст. незначну частку прийшлого населення Криму й поступово асимілювалися, проголошувалися творцями «готської держави», що ніколи не існувала. Ця реакційна теорія, створена для виправдання німецької імперіалістичної агресії, просякла і в окремі праці радянських археологів (В. Й. Равдонікас).

У науковій та популярній літературі траплялося перебільшення історичної ролі Візантії (А. Л. Якобсон), хозарів (М. І. Артамонов), генуезців, татар і турків.

Включення Криму до складу Росії деякими авторами неправильно оцінювалося як колоніальне загарбання.

Особливо великої шкоди вивченню історії Криму завдала антинародна теорія М. Я. Марра, що підмінювала конкретний історичний процес розвитку народів вульгарно-схематичною «стадіальністю». Схоластична, антинаукова концепція Марра з питання етногенезу слов'ян потрапила до праць деяких істориків та археологів (М. С. Державін, М. І. Артамонов, О. Д. Удальцов, П. М. Третьяков та ін.).

В опублікованих у 1950–1951 рр. працях П. М. Шульца та П. Н. Надінського наявні помилкові положення щодо етногенезу слов'ян.

Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року // Ruthenica. – Т. 1. – К., 2002. – С. 175–184.

А ось що мали виправити в майбутньому (подаю вибірково з 26 пунктів).

1. Критично переглянути помилкові положення та концепції стосовно історичного минулого Криму у світлі геніальної праці Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства». Організувати роботу зі створення справді наукової історії Криму в її нерозривному зв'язку з історією російського народу (підкреслено в оригіналі – М. Б.).

2. Ретельно і всебічно вивчати зв'язки корінного населення Криму з хліборобським населенням Східної Європи в усі епохи, звернувши особливу увагу на зв'язки з давніми слов'янами.

10. Широко і всебічно вивчати історію проникнення слов'ян та слов'янські поселення в Криму.

11. Розпочати систематичне й широке вивчення Тматороканського князівства і зв'язків його з іншими руськими землями.

12. Рішуче боротися проти ідеалізації хозарів, печенігів, половців і татар в історії Криму.

15. Ретельно вивчати історію включення Криму до складу Росії та показати прогресивне значення цієї події.

20. З огляду на наявність фактів перекручення історії Криму, переглянути науково-популярну та довідкову літературу, видану в повоєнний період.

21. У відповідності з новими науковими даними в галузі історії доручити Кримському філіалу разом з музеями переробити експозиції кримських музеїв... у справді марксистському висвітленні.

Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року // Ruthenica. – Т. 1. – К., 2002. – С. 175–184.

Якщо стисло, то слов'ян і Росію слід було звеличувати, з «ідеалізацією» татар боротися, книги та експозиції музеїв переробити. Однак академікам треба віддати належне: концепцію Шульца-Надінського про «скіфо-слов'ян» було розгромлено, а авторам запропоновано переглянути свої погляди.

Деякі фрагменти цього тексту настільки чудові, що я не можу відмовити собі в задоволенні процитувати їх – для ілюстрації духу епохи.

У нашій країні наука є великою організуючою й перетворюючою силою, яка допомагає народу будувати величну споруду комунізму та боротися за мир у всьому світі, за щастя усього людства.

Радянська наука – найпередовіша й найпрогресивніша наука у світі. Вона керується всепереможними ідеями марксизму-ленінізму. У Радянському Союзі створені всі умови для неухильного розвитку науки. Більшовицька партія та особисто товариш Сталін виявляють невтомне піклування про розквіт науки й культури. У поступальному, прогресивному русі радянської науки величезну роль відіграють рішення ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань.

Повсякденна турбота ЦК нашої партії та особисто товариша Сталіна про радянську науку відкриває найширші можливості й для вивчення історії Криму.

Об'єднана сесія відділення історії й філософії та Кримського філіалу АН СРСР, що пройшла в обстановці більшовицької критики й самокритики, виявилася плідною за своїми наслідками та сприятиме подальшій успішній роботі з вивчення історії Криму.

Сесія виявила низку помилок і недоліків у науково-дослідній роботі в галузі історії Криму та намітила шляхи для їх усунення.

Сесія закликає істориків, зайнятих дослідженням питань історії Криму, до тісної співдружності в розв'язанні основних проблем історії, проводячи на основі праць товариша Сталіна тверду лінію боротьби як з рецидивами марризму, так і з проявами космополітизму та буржуазного об'єктивізму в історичній науці.

Учасники сесії одностайно висловлюють упевненість у тому, що радянські історики, озброєні марксистсько-ленінською теорією, виправдають довір'я нашого рідного уряду та створять справді наукові праці з історії Криму.

Брайчевський М. Кримська сесія 1952 року // Ruthenica. – Т. 1. – К., 2002. – С. 175–184.

Однак якщо «Рішення» так і лишилися документом для службового користування, то вступна й підсумкова доповіді двох «титанів» – Рибаків та Греков – вийшли в публічну площину.

Праця Рибаків «Про помилки у вивченні історії Криму та про завдання подальших досліджень» була видана одразу ж після сесії окремою брошурою, і не в Москві, а в Сімферополі. Вона починалася з того, що «радянським історикам, які вивчають минуле Криму та Причорномор'я, необхідно переглянути свої погляди й методи роботи під кутом зору сталінських праць». Її найважливіші положення такі.

Незважаючи на гадану географічну ізоляваність Кримського півострова, він, утім, протягом усього свого історичного життя був нерозривно пов'язаний з Російською рівниною. Кримський півострів жодного разу в історії не являв собою будь-якої цілісної держави: або у Криму було кілька невеликих державних утворень, або ж увесь півострів чи його частина входили до складу держав, пов'язаних зі Східною Європою... Жодне з історичних явищ у Криму не можна розглядати ізоляовано, без зв'язку з долею не тільки Північного Причорномор'я, а й усієї Східної Європи. Історія Криму – невід'ємна, важлива частина історії Східної Європи.

Під час вивчення історії Криму необхідно враховувати глибокі зовнішні історичні чинники, а саме їхній вплив на розвиток і гальмування місцевих виробничих сил. Потрібно правильно оцінити значення для розвитку Криму таких історичних подій, як грецька колонізація, створення скіфської держави, римська та візантійська агресія, утворення російського князівства на території Криму (Тмутараканське князівство), завоювання Криму кочівниками (хозарами, половцями, татарами), захоплення кримських міст генуезцями, завоювання Криму Туреччиною.

Заснування в Криму міст-полісів еллінськими виселенцями мало велике позитивне значення для історичного розвитку Криму, оскільки долучило його до високої

античної цивілізації. Симбіоз грецьких міст і місцевого населення зумовив створення своєрідної культури Причорномор'я.

Утворення в Криму скіфської держави, що мало неабияке прогресивне значення, та посилення місцевого елементу в напівгрецьких містах висунули на перше місце аборигенні племена Причорномор'я, і тому зовнішні сили, які намагалися заволодіти Кримом та насильно відірвати його від Східної Європи, повинні розглядатись як перешкода в розвитку виробничих сил півострова.

Завоювання Криму великими державами, пов'язаними з ним морськими шляхами (Римом, Візантією), не могло сприяти розвитку місцевих виробничих сил, оскільки Крим розглядався ними як об'єкт експлуатації, як стратегічний прикордонний пункт, як опорна база для військово-дипломатичних операцій і як ринок рабів, котрих купували в кочівників. Роль Візантії була вкрай негативною, бо й імператор, і патріарх прагнули розірвати зв'язок кримських областей з Руссю, використовували Крим як стратегічний район, звідки можна було скеровувати удари кочівників на Русь.

Рыбаков Б. Об ошибках в изучении истории Крыма и о задачах дальнейших исследований. – Симферополь, 1952. – С. 2–6.

Загалом,

Праця Рибакіова «Про помилки у вивченні історії Криму та про завдання подальших досліджень» є найбільш показовою в радянській післявоєнній рефлексії про Крим. Вона незвичайна своєю кришталевою чистотою. Це рідкісний приклад ідеологічної праці саме з теоретичних і методологічних дослідницьких настанов щодо кримської історії... Праця Рибакіова явно призначалася для істориків. Це була робота не для широких верств населення, а для формування правильної, тобто наукової настанови стосовно історії Криму в «армії радянських істориків». Їм треба було пояснити, як розуміти те чи інше питання кримської історії. Через небезпеку цієї тематики та високу міру невизначеності деяких питань кримської історії новітнього періоду було потрібне спеціальне роз'яснення. Праця Рибакіова виконувала це завдання... У випадку з Кримом слід було терміново провести виховну роботу серед професійних істориків. Це породжувало й деяку спрощеність, навіть за радянськими мірками.

Николаенко Д. Формирование крымского мифа в СССР // Qasevet. – 2009. – № 35. – С. 2–9.

Але якщо брошура Рибакіова була доступна лише у кримських бібліотеках, то доповідь Грекова «Про деякі питання історії Криму» надрукували в центральній радянській газеті «Известия». Так затверджена на сесії 1952 року

інтерпретація минулого півострова була донесена до кожної радянської людини і стала офіційною аж до початку перебудови. Основні її положення такі.

Історія Криму невіддільна від історії великого російського народу. Уже в найдавніші часи визначальне значення в історичній долі Криму мали його взаємини з хліборобським населенням Російської рівнини, точніше кажучи, зі слов'янським, російським населенням. Задовго до утворення Київської держави слов'яни жили на Кримському півострові, а за часів Київської Русі Крим був значною мірою російським.

В історії Криму закладено дуже важливі, відповідальні проблеми, від правильного розв'язання яких залежить з'ясування багатьох питань історії нашої Батьківщини.

У висвітленні історії Криму є чимало викривлень, причому вельми тенденційних. Як відомо, протягом кількох століть Крим був об'єктом жадань багатьох держав, ворожих Росії, і тому годі дивуватися, що буржуазні вчені різних країн на догоду політичним програмам своїх урядів усіяко намагалися фальсифікувати історію Криму, аби виправдати загарбницькі плани своїх господарів.

У довоєнний період на догоду татарським буржуазним націоналістам у деяких історичних працях абсолютно бездоказово й необґрунтовано перебільшувалась роль Кримського ханства. Цілком неправильно трактувалось питання про включення Криму до складу Росії. Ця історично прогресивна подія зазвичай розцінювалась як колоніальне захоплення, цілковите зло в історичному житті тодішнього населення Кримського півострова.

Сьогодні ми вже маємо визнати той факт, що до появи у Криму в XIII столітті татар російське населення тут було значним. Про це свідчить договір з греками князя Ігоря (944 р.), що доводить присутність на півострові російського люду, а також записка готського топарха. Підтверджується це й відомими нам даними про похід на Корсунь Володимира Святославича. Перебування у Криму росіян і російської писемності в IX сторіччі навряд викликає сумніви.

Під час сесії було порушене дуже цікаве питання про необхідність вивчати історію землеробства в Криму. Постановка цього питання вельми важлива й актуальна. Адже саме хліборобський російський народ культивував цю галузь виробництва. Можливо, саме російський народ приніс до Криму свої рілльничі навички, подібно до того, як це сталося в Сибіру.

Значне місце в роботі сесії посів розгляд питання про прогресивне значення включення Криму до складу Росії. Виступивши з доповіддю на цю тему, доктор історичних наук М. А. Смирнов переконливо показав, що турецько-татарське пану-

вання перетворило Крим на найбільш відсталу в економічному й культурному значеннях територію в Європі, по суті кинуту на поталу ханів і султанів, що окупували її. Кримське ханство було плацдармом і знаряддям загарбницької політики султанської Туреччини в південно-східній Європі та на Кавказі. Ця агресивна політика Туреччини в басейні Чорного моря підтримувалась і надихалась західноєвропейськими державами, насамперед Англією, Францією, Швецією, які протягом XVII–XVIII століть систематично спонукали Туреччину та її кримського васала до збройної боротьби проти Росії. Ліквідація Кримського ханства, включення Криму до складу Російської держави забезпечили безпеку південних російських кордонів, сприяли міцному утвердженню Росії на Чорному морі та економічному піднесенню всього південного краю.

Питання історії Криму є не тільки історико-красназавчими. Вони стосуються історії всієї нашої Батьківщини, оскільки на кримському матеріалі розв'язуються деякі вкрай важливі, принципові проблеми, що мають першочергове значення для радянської історичної науки загалом.

Греков Б. О некоторых вопросах истории Крыма // Известия. – 1952. – 4 червня.

Варіант цієї статті, тепер уже для професійних кіл, був опублікований Грековим у співавторстві з відомим радянським етнографом Юліаном Бромлеєм у «Віснику» Академії наук того ж 1952 року [Греков Б., Бромлей Ю. *Изучение истории Крыма // Вестник АН СССР. – 1952. – № 8. – С. 71–76*].

Тон статті Грекова значно жорсткіший і відвертіший, а рекомендацій менше, ніж у Рибаківа, але суть залишилася незмінною: росіяни населяли півострів у давнину та принесли туди землеробство, Кримське ханство «відстале й агресивне», захоплення півострова Росією – «прогресивна подія», історія Криму – поле бою з фальсифікаторами. До речі, згадана записка готського топарха – підробка, але це вже дрібниці. Головна мета і сесії, і публікацій була досягнута – 1952 року з'явився сакральний, непорушний канон кримського минулого.

Ар'єргардні бої (1953 р.)

Отже, вигнання кримських татар із кримської історії відбулося, бракувало дрібниці – усталити російську першість у Криму. З огляду на розгром поглядів Надінського-Шульца, головування у слов'янській археології півострова поступово переходило до Веймарна. У вересні 1952 року він поновив розкопки на

півострові, але його діяльність була раптово перервана порушенням проти нього кримінальної справи наприкінці того ж року.

Веймарна звинуватили в розтраті державних коштів. У кримській пресі роботу його експедиції, та й усього відділу історії й археології Кримської філії АН зображали в негативному світлі. Особова справа Євгена Володимировича розглядалась на спільному засіданні, його спробували усунути з посади [Юрочкин В. *«Готский» и «славянский» вопросы в послевоенном Крыму // Нартекс. Byzantina Ucrainensis. – Т. 2: 'Ρωμαϊος: сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана. – Харьков, 2013. – С. 392–412*]. Сам Веймарн (і безспідставно) натхненником цькування вважав Надінського, який мстився за розгром «скіфо-слов'янської» теорії.

У Бахчисарай було направлено ревізію для вивчення фінансової діяльності Інкерманської експедиції. До її складу ввійшли вісім (!) бухгалтерів. Хід ревізії відразу ж продемонстрував її цілковиту упередженість. «Допомагав» ревізорам директор Музею печерних міст І. Ліпатов. Він настільки впевнився в моєму швидкому кінці, що навіть почав брати в мене гроші в борг. Підтасовані результати цієї ревізії дозволили журналісту-фальсифікатору С. Шантирю надрукувати у «Кримській правді» від 14 січня 1953 р. ганебний фейлетон, у якому повідомлялося, що всі 195 000 карбованців Інкерманської експедиції я витратив у Бахчисарай без виїзду в поле. Проти мене було порушено кримінальну справу. Президія Кримського філіалу за відсутності її голови, академіка Є. Н. Павловського, 7 лютого 1953 р. ухвалила рішення про моє звільнення з посади. Проте, як з'ясувалося, таке рішення могло бути ухвалене тільки в Москві. «Інкерманська справа» кілька разів припинялась і розпочиналась знову. Нарешті, 12–13 червня, на щастя, уже після смерті Сталіна, у Бахчисарайському районному суді було розглянуто справу про розкрадання не більше й не менше як 220 000 карбованців. На суді мене було повністю виправдано. Суддя запропонував вважати, що суду взагалі не було, і вилучити цю справу з мого послужного списку. Про це було офіційно повідомлено Кримський відділ. Часи поступово змінювались, і ми одержали можливість спокійно займатися науковою роботою.

Піоро І. Складна доля археолога (до 85-річчя Євгена Володимировича Веймарна) // *Археологія. – 1990. – № 4. – С. 147.*

Благодушність судді, утім, легко пояснити. 27 березня почалася «беріївська амністія», під час якої були припинені всі справи, пов'язані з господарськими та посадовими злочинами. Невдовзі після рішення суду Президія Кримської філії скасувала своє рішення про звільнення Веймарна. Не останню роль

у цьому відіграло те, що Шульц виступив на підтримку свого підлеглого й непримиренного опонента.

Зазнавши поразки, Надінський більше не впливав на визначення історичної долі Криму, зосередившись на вивченні подій революції 1917 року. Веймарн узявся до справи свого життя – середньовічної археології півострова. Шульц організовував дослідження античного періоду в східному Криму, Стржелецький – у Херсонесі.

Після смерті Сталіна концепцію ранніх слов'ян у Криму переглянули. Між 1953 і 1958 роками вийшли щонайменше десять праць, що спростовували затверджене на «кримській сесії» датування. Думка про появу слов'ян на півострові в XIII столітті стала панівною вже в 1970-х рр.

Інакше вийшло з кримськими татарами. Їхня історія залишалася під негласною забороною аж до 1989 року, а у працях про середньовічний Крим постійно повторювалися штампи: «монголо-татари», «агресори», «відстале господарство», «прогресивне значення включення Криму до складу Росії».

Замість епілогу

Передавання Криму Україні 1954 року зняло з порядку денного гасло «Крим – споконвічно російська земля» та деполітизувало слов'янські студії загалом. Але інші проголошені 1952-го тези зберегли свою актуальність. І якщо міфи навколо «готської проблеми» так і не вийшли за межі наукової літератури, то півстоліття замовчування та фальсифікацій кримськотатарської історії далися визнаки. З перших днів незалежності України на півострові почалася боротьба між Києвом і Москвою за думки населення, одним з елементів якої стало обмовляння кримських татар. Події 2014 року показали, що багаторічна російська пропаганда таки не була марною. І кажучи про тези Міфу про «КримНаш», не можна забувати, що ґрунтуються вони на ретельно виготовленому радянському «кримському міфі».

**ЧАСТИНА І.
ВЕЛИКЕ МИНУЛЕ
«ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ»
ТА ЙОГО «ПРАВО
НА ПЕРВОРОДСТВО»**

У структурі загального Міфу про «КримНаш» найважливішу (у буквальному значенні – фундаментальну) роль відіграють конкретні «початкові» міфи: про споконвічність російського Криму, про його одвічну належність Росії, про російський Севастополь, який одразу ж і Херсонес, та, зрештою, про священний Корсунь. Зібрані до купи, вони створюють у стороннього спостерігача враження, що росіяни в Криму нічого не забирають, а «повертають своє», і нікого не завойовують, а лише «захищають свою землю».

Характерне для доби романтизму прагнення подовжити історію свого народу якнайдалі в прадавнину досі не викоренене з обивательської свідомості. Тож на вельми благодатний ґрунт падає насіння російської державної пропаганди, яка шукає в минувшині засоби для легітимації сьогодення, і її стрижнем є уявлення про «право первородства» росіян у Криму. Як свідчить досвід, до «історичних доказів» міфотворці вдаються в разі браку юридичних аргументів. Тому для сучасної Росії так важливо переконати світ, що історія Криму належить виключно їй. Розвінчайте цей міф – і претензії Москви на півострів зависнуть у повітрі.

Так, є ще чимало інших міфів, не менш любих серцям росіян, але в них *Головний Герой* – «великий російський народ / Росія» – буде лише однією з багатьох дійових осіб або навіть гірше – загарбником. Тому в імперському світосприйнятті відмова від формулювання «Крим – це Росія» тотожна публічному визнанню незаконності своїх дій. І саме тому так важливо зруйнувати вщент міфи про «російське первородство» в Криму.

МІФ № 1. КРИМ – ЦЕ СПОКОНВІЧНО РОСІЙСЬКА ЗЕМЛЯ

Intro

З-поміж міфів, що мають на меті усталити «російське первородство» на півострові, теза «Крим – це споконвічно російська земля» є першою серед рівних. «Споконвічно російська» в цьому випадку означає така, що «справіку (буквально «з початку часів») належить росіянам». І якщо вдасться переконати світ у тому, що Крим – це російська етнічна територія, Росія отримає додатковий аргумент на перемовинах про статус півострова. Росія вміло грає на цьому полі, трактуючи право націй на самовизначення виключно в етнічному розумінні.

Міф...

У цього міфу є два різновиди – публіцистичний і псевдонауковий, які по черзі застосовують залежно від обставин. Публіцистичний варіант значно простіший, не містить жодних конкретних дат та описує ситуацію в найзагальніших фразах. Його «канонічну» версію кілька разів озвучив сам Володимир Путін.

Щоб зрозуміти, чому був зроблений саме такий вибір, досить знати історію Криму, знати, що означала й означає Росія для Криму та Крим для Росії. У Криму буквально все пронизане нашою спільною історією й гордістю... Усі ці роки і громадяни, і багато громадських діячів неодноразово порушували цю тему, казали, що Крим – це споконвічно російська земля, а Севастополь – російське місто.

*Путін В. Кримська промова,
18 березня 2014 р.*

Крим – це не якась не зрозуміла для нас територія, Крим – це історично руська, російська територія з переважно російським населенням... Я розмовляв з колегами. І казав їм так само прямо й відкрито, як зараз, що це наша історична територія.

*Путін В. Крым. Путь на Родину [інтерв'ю] //
Комсомольская правда. – 2015. – 16 березня.*

Для більшості росіян такої аргументації цілком досить, у такому усиченому вигляді цей міф фігурує в «мережевих війнах» і телевізійній пропаганді. Словосполучення «споконвічно російська земля» вже саме по собі є мемом та аксіомою – і жодних додаткових доказів не потребує.

Однак у деяких випадках публіцистичної версії буває недостатньо – наприклад, коли опонент просить уточнити, з якого саме часу слід починати відлік «історичності» чи «споконвічності» росіян у Криму. Тоді використовують псевдонаукове пояснення, що складається з двох однаково хибних посилянь: а) у Криму з давніх-давен жили слов'яни, б) слов'яни – отже, росіяни.

Після розпаду великого й могутнього Радянського Союзу неодноразово порушувалося питання, який народ найпершим жив на півострові та, умовно кажучи, має історичні права на цю територію... У тому, що найдавнішими мешканцями Криму були наші предки, немає нічого дивного. Наші пращури задовго до Різдва Христового освоїли багато територій Євразії, зокрема й Кримський півострів. Це пізніше у Криму з'явилися інородці: греки, римляни, хозари, генуезці та інші племена. Частина кримських земель входила до складу різних держав: Боспорського й Понтійського царств, Римської імперії, Кримського ханства. Але корінні жителі півострова – слов'яноскіфи – нікуди не зникали.

Антонов А. Крым – это исконно русская земля // Мидгард-ИНФО. – 2014. – 1 березня.

Крим – це споконвічно російська територія. Він входив до складу Росії ще до того, як Руське море перейменували на Чорне. І тепер історія повертає собі колись відібране й награване.

Ищенко А. Крым – исконно русская территория // Взгляд-инфо. – 2014. – 19 березня.

Цей варіант поширений менше та застосовується переважно прихильниками маргінальних теорій про «слов'ян-скіфів», «слов'ян-арійців» і «слов'ян-гіпербореїців» (серед них, утім, була й Катерина II). Як аргументи використовують некритично сприйняті античні та середньовічні тексти, які і справді ототожнювали слов'ян з іншими народами античності. Зазвичай їхні автори не вважають за потрібне звірятись із загальнодоступними енциклопедіями, гадаючи, що «офіційна» наука «перекручує і приховує» справжнє минуле росіян. Так дається взнаки успадкована з радянських часів недовіра до історії, яку нібито «постійно переписують» на догоду політиці.

Слід визнати, що на обивательському рівні уявлення про «тисячоліття» російської історії справді досить поширене. Навіть побудови «Нової хронології» Анатолія Фоменка та Гліба Носовського, що не стосуються безпосередньо Міфу про «КримНаш», грають на руку таким поглядам.

На жаль, до конструювання псевдонаукового варіанту міфу причетні й професійні історики, які керувалися радше поточним політичним моментом і вказівками «партії та уряду», ніж даними джерел. Як уже зазначалося, до середини 1950-х років у радянській археології майже цілковито панував «слов'янський автохтонізм» – уявлення про «споконвічність» і неперервність давнього слов'янського населення європейської частини СРСР. Ось як висловлювався неформальний лідер цього напрямку Павло Надінський.

Переважає більшість раніше написаних праць і досліджень з історії Криму містять багато принципових помилок... У цій праці зроблено першу спробу висвітлити історію Криму як... історію російського Криму, споконвічно російської землі.

Кримська земля, навіть у період турецько-татарського панування, залишалася російською землею.

Кримський півострів [у 1783 р.] було повернено його справжньому господарю – російському народу.

Надинский П. Очерки по истории Крыма. Ч. 1. – Симферополь, 1951. – С. 6; 75; 92.

І хоча цю теорію спростували ще за радянської доби, сучасні фольклористи, дилетанти та маніпулятори час від часу вдаються до такої от застарілої аргументації.

Утім, навіть якщо адепти Міфу про «КримНаш» не надто обізнані з історією, поле для маніпуляцій у російській пропаганді таки є. Візьмемо, приміром, дані т.зв. «Перепису населення в Кримському федеральному окрузі». З цього документа випливає, що частка росіян на півострові (65,3%) перевищує сумарну частку решти національностей, а кримських татар – лише 10,1%. Який же висновок може зробити непідготовлений читач, який уперше бачить ці цифри? Правильно, у більшості випадків він визнає, що за формулюванням «Крим – це споконвічно російська земля» щось є. Така структура населення не з'являється на порожньому місці.

Але чи завжди етнічна карта Криму мала такий вигляд?

...і реальність

Оскільки публіцистична версія міфу є лише «екстрактом» псевдонаукової, розбирати почнемо саме з останньої. Отже,

З усіх існуючих гіпотез про слов'ян у Криму найправдоподібнішою видається думка А. Л. Якобсона та Г. Ф. Корзухіної про еміграцію деяких груп населення з давньої Русі в XIII ст. під час татаро-монгольської навали... Про ранніх же слов'ян поки що немає переконливих свідчень – ані письмових, ані археологічних. Усі спроби знайти їх мали тенденційний, іноді навіть псевдонауковий характер. Провідні радянські дослідники вже відмовилися від більшості запропонованих концепцій про ранню колонізацію Криму слов'янами.

Пиоро И. Крымская Готия. – К., 1990. – С. 33–34.

Дослідження останніх десятиліть лише підтвердили процитований вище висновок – у давнину слов'яни в Криму не мешкали.

У XIII–XVIII ст.ст. нечисленні купці-слов'яни таки проживали в окремих кримських містах, але навряд чи постійно. Чимало слов'янських невільників справді бували на півострові, проте якось вплинути на структуру місцевого населення вони просто не встигали. Усупереч реляції Евлії Челебі про нібито 920 тисяч полонених «козаків» у Криму, усі вони або одразу ж продавалися на ринках Кафи (Феодосії) і Гезлева (Євпаторії), або швидко асимілювались у середовищі кримських татар. Коли 1778 року Олександр Суворов за вказівкою Катерини II організував «виведення» (де-факто депортацію) християн з Криму, нарахували понад 30 тисяч переселенців: греків, вірмен, грузинів та «волохів», тобто румунів і молдаван. Ні росіян, ні українців, ні інших слов'ян серед переселенців не було.

Ревізія 1793 року налічила в Криму 6,5 тисяч росіян, більшу частину з яких становили пізніші «приблуди»:

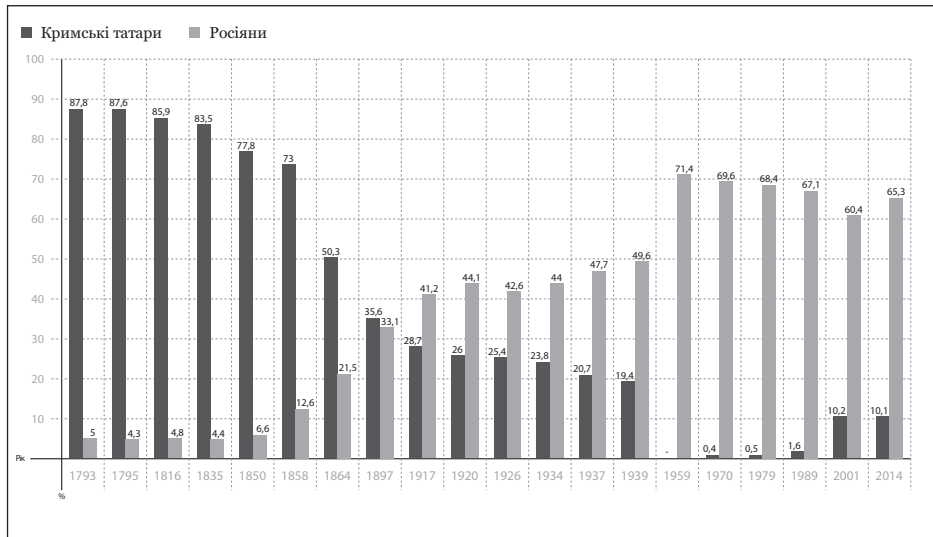
...прибулі з-за кордону 1786 року та занесені до їхньої кількості казенні селяни (1,3 тис. осіб), великоросійські дезертири (близько 2 тис. осіб), відставні солдати (приблизно 500 осіб).

Водарский Я. и др. Население Крыма. – М., 2003. – С. 120–121.

Отже,

постійне слов'янське населення на півострові з'явилося не раніше, ніж у XIII столітті, до анексії Криму Російською імперією 1783 року було зникаюче малим, а оскільки ще й не всі слов'яни були росіянами, то казати про «споконвічно російську землю» просто смішно.

Питання перетворення росіян з маленької групи на абсолютну більшість населення півострова заслуговує на окремий розгляд. Вище я зазначив, наскільки легко сучасна етнічна структура може стати аргументом на користь тези про «споконвічність» росіян у Криму. Відтак важливо показати динаміку зміни складу населення Криму протягом минулих трьохсот років. Для простоти розуміння на діаграмі відображені зміни чисельності тільки росіян і кримських татар.

Мал. 1. Динаміка співвідношення російського та кримськотатарського населення в Криму в 1783–2014 рр.

Джерело: Водарский Я. и др. Население Крыма. – М., 2003.

Примітка: дані «перепису» 2014 року не визнані світом

Як бачимо, майже впродовж сторіччя з моменту анексії (1783–1860-ті рр.) Крим був «Сходом у мініатюрі» за висловом Адама Міцкевича – типовою південною тюрко-мусульманською провінцією Росії, у якій росіяни становили лише незначний відсоток населення. Титульний народ імперії був

репрезентований здебільшого чиновниками та солдатами (до 1830-х рр.), а пізніше – ще й земельною аристократією. Кримські ж татари, як і належить корінному народу, становили переважну більшість населення, незважаючи на недружню владу й поступову еміграцію.

Лише після невдалої для Росії Кримської (Східної) війни уряд усерйоз узявся за місцеве населення, практично змусивши його масово перебраться до Османської імперії. У 1860-х рр. склалася парадоксальна ситуація: у діаспорі опинилося більше кримських татар, ніж лишилося на батьківщині. Водночас зросла кількість російських переселенців.

Але тільки на початку XX століття (не раніше за 1901 р.) частка росіян у Криму перевищила частку кримських татар. І навіть при цьому аж до депортації кримськотатарського народу (1944 р.) росіяни не становили абсолютної більшості на півострові, як це є нині.

До речі, цікаво порівняти результати останнього українського перепису в Криму та Севастополі (2001 р.) з російським «переписом» (2014 р.). Згідно з першим, росіяни на півострові становили 60,7% населення, українці – 24,1%, кримські татари – 10,2%, просто «татари» – 0,5%. Відповідно до другого, росіян нарахували 68,3%, українців – 15,8%, кримських татар – 10,6%, а «татар» – 2,1%.

У тому, що частина східних слов'ян змішаного походження перестала визначати себе як «українців» і записалася «росіянами», немає нічого дивного. Дехто вирішив ідентифікувати себе за прапором на найближчій адміністративній будівлі, а хтось злякався можливого гноблення українців. Значно більш показною є маніпуляція зі стрімким зростанням кількості просто «татар» у Криму. Майже 11 тисяч осіб (0,5%), які назвалися татарами 2001 року, – досить достовірна цифра, чого не скажеш про 45 тисяч «татар» у 2014-му. Пояснити чотириразовий (!) приріст окремої етнічної групи за 13 років демографія не здатна. Можна припустити або директивне масове переселення до Криму татар Поволжя, або перекручування статистики фантастичних масштабів. А оскільки преса в РФ нічого не повідомляла про таке переміщення людей, сумнівів немає: Росія підробила результати «перепису» з метою применшити кількість кримських татар у Криму. Напевно, деь респондентам некоректно поставили питання про національну належність, а деь свідомо спотворили відповіді.

Міфу про «споконвічно російський» півострів знову знадобилися «підпорки» державного апарату.

З усього сказаного можна зробити два важливі висновки. По перше, **росіяни в Криму стали більшістю виключно внаслідок адміністративного тиску імперського й радянського урядів на кримських татар (від маніпуляцій зі статистикою до депортації-геноциду), а не шляхом своєї «споконвічності».**

І по-друге,

з трьох тисячоліть писемної історії Криму (IX ст. до н.е. – XXI ст.) росіяни на півострові становлять відносну етнічну більшість лише 115 років, або 3,8%, а абсолютну – 72 роки, або 2,4% усієї кримської історії.

Трохи замало для «споконвічно російського Криму», чи не так?

МІФ № 2. КРИМ ЗАВЖДИ НАЛЕЖАВ РОСІЇ

Intro

Міф про «одвічне володіння» Росією Кримом є братом-близнюком або, якщо бажаєте, зворотним боком міфу № 1 про «споконвічно російську землю». Різниця лише в тому, що в одному випадку підґрунтям є етнічний підхід, а в іншому – політичний. Зміст та «очікуваний результат» застосування міфу цілком збігаються: якщо півострів «завжди» перебував у складі Росії (у різних формах), то й зараз він повинен належати їй і нікому більше.

Міф...

Скорочена публіцистична версія, яка старанно уникає конкретних дат, стала настільки популярною, що захопила не тільки російських, а й деяких іноземних діячів.

Мені, як росіянину, теж хочеться, щоб Крим був російським... Треба переконати світ, що Крим завжди належав Росії й поки що нам доводиться вже протягом 20 років розплачуватися за помилку, зроблену Микитою Хрущовим.

Филатов С. Еще в 90-е годы Крым хотел расстаться с Украиной [інтерв'ю] // Lifenews. – 2014. – 15 березня.

Крим завжди належав Росії, за Хрущова його віддали Україні, але це було нерозумне рішення, тому претендувати на те, що від початку належало Росії, а лише нетривалий час – Україні, я вважаю дивним.

Крылов Г. Крым всегда принадлежал России // Православный взгляд. – 2014. – 17 березня.

Крим ніколи не належав Україні. Крим завжди належав Росії. Для мене вся ця ситуація не настільки трагічна. Для мене першопричиною всього є внутрішня криза на Україні.

Клаус В. Конфликт на Украине начали США, а Россия вынуждена реагировать [інтерв'ю] // Русская весна. – 2015. – 8 березня.

Це своєрідне повернення до природного розвитку, оскільки Крим завжди належав Росії. Гадаю, потрібно вміти дивитись у вічі реальності.

Миар Ж. Крым всегда был российским [інтерв'ю] // Вестник Кавказа. – 2015. – 26 липня.

Не міг лишитися осторонь панівної тенденції й Володимир Путін. Утім, російський президент виявив дивовижну стриманість у трактуванні цього міфу.

Шановні колеги! У серці, у свідомості людей Крим завжди був і залишається невід'ємною частиною Росії.

Путін В. Кримська промова, 18 березня 2014 р.

Але, як і у випадку зі «споконвічно російським» Кримом, така риторика одразу втрачає свою принадність, щойно опоненти просять уточнити, коли саме Крим увійшов до складу Росії. Очевидно, що дата «1783 рік» апологетів Міфу про «КримНаш» не влаштовує, тому тут також починаються шаманські танці з бубном навколо історії стародавньої Русі.

І, нарешті, відбулося історичне возз'єднання Криму й Севастополя з Росією. Для нашої країни, для нашого народу ця подія має особливе значення. Тому, що в Криму живуть наші люди, і територія стратегічно важлива, бо саме тут міститься духовне джерело формування... централізованої Російської держави.

Путін В. Послання Президента Федеральним зборам, 4 грудня 2014 р.

Теми «сакрального Корсуня» та «Херсонеса-Севастополя» настільки важливі, що будуть розглянуті нижче окремо. А тут ми зосередимося на псевдонаукових доказах теорії про фундаментальну роль Криму в історії Київської Русі.

У Російській імперії одним з перших, хто проголосив завоювання Криму «поверненням», був поет Гаврило Державін. У коментарях до власної оди «На приобретение Крыма» (1784 р.) він писав:

У той самий час приборкано кавказькі орди й Херсонес, давнє місто князів російських, повернуто Росії.

Державин Г. Объяснения [На приобретение Крыма] // Сочинения. – Т. 3. – СПб., 1866. – С. 604.

За радянських часів його погляди поділяв Павло Надінський. Йому належить твердження, що Тмутараканське князівство «об'єднувало території Керченського півострова й Тамані». Спираючись на такі умовиводи, автор дійшов висновку, який випередив «КримНаш» і поклав початок важливому для нас міфу.

Крим неодноразово зазнавав нашеств з боку різних чужоземних народів... Але всі ці прибульці приходили до Криму як тимчасові завойовники, загарбники чужої землі. Тільки росіяни мали незаперечні історичні права на Крим як на свою давньоруську територію.

Надинский П. Очерки по истории Крыма. Ч. 1. – Симферополь, 1951. – С. 57.

Перший і останній президент Криму Юрій Мешков у своїй дисертації пішов далі, перетворивши маленьке князівство на... Суразьку Русь!

І коли літописець писав, що «за тисячу років не змогли спільно створити Русь», він, звісно, мав на увазі всю Русь: і Північну, і Південну, і Донську, і Суразьку (у Тавриді).

Мешков Ю. Конституционно-правовой статус Республики Крым: дисс... канд. юр. наук. – М., 2000. – С. 12.

Путінську точку зору цілком поділяє його міністр культури, відомий своїми поглядами на «зайву хромосому» в росіян, Володимир Медінський. У зверненні до читачів «Історії Криму» видавництва «ОЛМА» є такий пасаж:

Наприкінці раннього середньовіччя тут з'явилися руси та печеніги... На території Криму виникло Тмутараканське князівство. Однак з приходом половців руська влада була звідси витіснена.

Мединский В. К читателям // История Крыма. – М., 2015. – С. 3.

У найбільш завершеному вигляді думку про «давньоруське володіння» Кримом сформулювали автори сайту скандально відомого Фронту «Севастополь – Крим – Росія».

Крим ще на початку IX ст. потрапляє у сферу впливу давньоруських князів... У середині XI ст. давні руси... захоплюють грецьке місто Таматарха, пізнішу Тмута-

ракань – столицю майбутнього давньоруського князівства... До середини X ст. влада київських князів поширювалась і на частину земель у Криму, і насамперед на Керченський півострів.

У 944 р. київський князь Ігор поставив свого намісника в Криму, поблизу Керченської протоки, витіснивши звідти хозарів... Син Ігоря Святослав зумів зміцнити вплив київських князів у Криму, особливо в період 962-971 рр... Син Святослава Володимир 988 р. здійснив похід на Корсунь і захопив місто.

Візантії довелося підписати з київським князем договір, у якому визнавалися його володіння в Криму та Приазов'ї. Завдяки цій угоді Київська Русь отримала вихід до Чорного моря і зміцнила залежне від неї Тмутараканське князівство. Після корсунського походу до цього князівства було приєднано місто Боспор з округом, який одержав руську назву Корчев.

Протягом усього XI ст. Тмутараканське князівство, зокрема і його землі на Кримському півострові, належало Стародавній Русі.

*Славяне в Криму // Сайт Народного фронту «Севастополь – Крым – Россия»
(<http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/istor3.htm>).*

У тексті (до речі, наполовину списаному в Надінського) легко вирізнити три взаємопов'язані тези:

- а) Тмутараканське князівство входило до складу Русі;
- б) Тмутараканське князівство володіло землями в Криму;
- в) київські князі захоплювали міста в Криму, які за ними визнавала Візантія.

У результаті читач доходить висновку, що Крим належав Київській Русі, а отже, 2014 року Путін лише повернув Росії її «давні володіння». А те, що «Русь = Россия», для adeptів Міфу про «КримНаш» саме по собі зрозуміле.

Надінський, певно, сам того не знаючи, повністю підтримав тезу Державіна про «повернення» Криму та оголосив анексію 1783 року... возз'єднанням!

Возз'єднання Криму з Росією об'єктивно мало вагоме прогресивне значення... В історичній літературі про Крим деякі радянські історики абсолютно неправильно зображали боротьбу російської держави проти турків і кримських татар, трактуючи питання возз'єднання Криму з Росією як імперіалістичне захоплення чужої землі й замовчуючи ту прогресивну роль, яку Росія відігравала для Криму... Ці неправильні положення зараз цілком розвінчано.

Надинский П. Очерки по истории Крыма. Ч. 1. – Симферополь, 1951. – С. 93, 95.

То чи слід дивуватися, що нинішня РФ захоплення будь-якої території називає «возз'єднанням»?

...і реальність

Як і з міфом № 1, критикувати публіцистичну версію тези про одвічну належність Криму Росії немає особливого сенсу. Досить лише попросити апологетів Міфу про «КримНаш» уточнити дату першого приєднання півострова до Російської імперії – 1783 рік.

А от на той випадок, якщо вони заведуть розмову про стародавню Русь загалом і військові експедиції на півострів зокрема, слід нагадати, що саме по собі взяття київськими князями візантійських міст у Криму ще не означає входження цих міст до складу Русі. «Особливо вподобаний» похід Володимира на Корсунь 989 року ми розберемо нижче, а поки що частіше згадуйте, що захоплення, скажімо, Севастополя 1855 року англо-французькими союзниками не зробило місто частиною Європи.

Але це, узагалі-то, непряма і другорядна ремарка, а найголовніше буде зараз. Усупереч широко поширеній у Росії й Україні думці (яка, на жаль, потрапила у шкільні та вишівські підручники), ані Східний Крим загалом, ані Керч зокрема до складу Тмутараканського князівства ніколи не входили.

Місто [Керч], яке з останньої чверті IX ст. вже належало Імперії, і за плануванням, і за матеріальною культурою було містом візантійським. Нетривале існування на протилежному березі протоки руського Тмутараканського князівства ніяк не позначилося на його побуті. Жодних знахідок, що маркують слов'янський етнос, ані в масовому керамічному матеріалі, ані в інвентарі кладовища не знайдено.

Археология: Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV – XIII века. – М., 2003. – С. 73.

Я спеціально цитую найбільш фундаментальну з російських академічних праць, до того ж відносно свіжу. Не секрет, що зайва політизація історії шкодить достовірності, тому так важливо показати, що це найкращі російські історики заперечують безглузду думку про володіння Русі в Криму, а аж ніяк не «українці» намагаються відмовити «росіянам» у їхніх законних правах.

Що справді цікаво, окремі українські міфотворці охоче піднімають на щит тезу про присутність Русі в Криму, але вже з метою обґрунтувати власні претензії на півострів за схемою «Русь = Україна». Спеціально для них зауважу, що, хоча деякі історики по-старому «записують» Східний Крим до складу Русі, в «Енциклопедії історії України» всі акценти розставлені правильно.

Територія Т.к. [Тмутараканського князівства], напевно, охоплювала лише частину сучасного Таманського півострова... Поширена думка про те, що до Т.к. деякий час належав також Корчев (візант[ійське] м. Боспор, сучасна Керч), не підтверджується джерелами і є лише гіпотезою.

Енциклопедія історії України. – Т. 10. – К., 2013. – С. 102.

А без цієї «скріпи» вся концепція (що російська, що українська) миттєво розвалюється. Так, Тмутараканське князівство справді існувало, було частиною Русі й мало славу історію. Так, київські князі кілька разів ходили на Крим війною та захоплювали тамтешні міста й села. Проте (і це головне)

територія Тмутаракані не містила ані клаптика кримської землі, і жодне захоплене київськими князями кримське місто не залишилося в їхньому підпорядкуванні.

Така академічна одностайність дає змогу назавжди закрити питання про Росію, яка начебто має «незаперечні історичні права на Крим як на свою давньоруську територію».

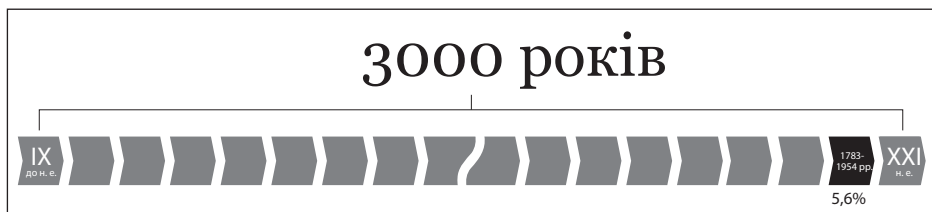
А без давньоруської підпірки російські претензії на «одвічне» володіння Кримом здаються безглуздими. Ліквідація Кримського ханства та анексія Петербургом його території відбулися навесні 1783 року, після чого півострів пробув у складі Російської імперії повних 134 роки – до весни 1917-го. Потім почалася революційна чехарда 1917–1920 рр., під час якої Крим побував під контролем різних «червоних» і «білих» російських урядів. А протягом року, з весни 1918-го до весни 1919-го, півострів було окуповано по черзі німецькою та французькою арміями. До складу радянської Росії формально Крим входив упродовж 34 років – до 1954-го, але знову з перервою на німецьку окупацію з осені 1941-го до весни 1944-го.

Тож сумарно Петербург і Москва володіли Кримом з 1783 року до 1954-го, тобто 171 рік, а фактично, з урахуванням часу окупацій, на 3,5 роки менше.

Отже,

з трьох тисячоліть писемної історії Криму (IX ст. до н.е. – XXI ст.) його фактична належність Росії тривала 168 років, або 5,6% усієї кримської історії.

Для більшої наочності відобразимо цей період на малюнку.

Мал. 2. «Російський період» в історії Криму (з урахуванням перерв на європейські окупації)

Погодьтеся, що «російський Крим» має не надто поважний вигляд на тлі існування того ж Кримського ханства (1441–1783) – 342 роки, або 11,4%.

Інші держави, хоча й не мали у своїй власності весь Кримський півострів, теж демонструють непогані результати «історичного марафону».

Трапезундська імперія володіла Херсонесом (і через нього Південно-Східною Таврикою) з 1204-го до 1397-го (верхня дата – предмет дебатів фахівців, але розходження думок становить лише два роки), або 193 ± 2 роки (6,4%).

Генуезька Газарія, що простягалася кримським узбережжям від Херсонеса до Керчі, виникла 1266 року із заснуванням Кафи і згинула 1475-го, проіснувавши 209 років (6,9%).

Візантійська імперія у 527–528 роках приєднала до свого складу Херсонес, Південний берег Криму та частину території Боспорського царства на Керченському півострові, а кінця під натиском хрестоносців зазнала 1204-го, володіючи Таврикою протягом 676 років (22,5%).

Херсонес, заснований у 529/528 р. до н.е., проіснував (то як столиця держави, то як самоврядне місто) до моменту входження до складу Візантії приблизно 1055 років (35%).

І, нарешті, перше серед рівних – Боспорське царство. Його столиця, Пантікапей, була заснована між 600 і 590 рр. до н.е., а сама держава, у супереч

поширеній думці, не загинула під ударами гунів, а була поглинена разом з Херсонесом Візантійською імперією. Підсумок – майже 1120 років існування (37,3%).

Цього короткого порівняння має бути досить, щоб узяти на глум претензії Росії на «одвічне» володіння Кримом – півострів знав і значно триваліші державності.

МІФ № 3. КРИМ – «ДУХОВНЕ ДЖЕРЕЛО» Й «ПЕРВИННА КУПІЛЬ» РОСІЇ

Intro

Міф про Крим як «первинну купіль хрещення» та «духовне джерело» Росії посідає особливе місце в нашому викладі. Річ не тільки в тому, що він є останнім за часом виникнення, а й у тому, що зародився він перед нашими очима, має точне прив'язування до дати та конкретного «батька» – самого Володимира Путіна. Завдяки деконструкції міфу про сумнозвісний «сакральний Корсунь» ми можемо простежити процес формування й інших історичних міфів.

Серед сусідів «духовний» міф займає почесну нішу, немов спеціально йому відведена. Як уже зазначалося, перша група міфів призначена для обґрунтування т.зв. «історичних прав» Росії на Крим. І якщо «Крим – споконвічно російська земля» виконує це завдання з етнонаціонального погляду, а «Крим завжди належав Росії» – з погляду державної спадкоємності, то «сакральний Корсунь» демонструє третій підхід – релігійний. І хай яким архаїчним видається цей міф у наш час, певний ефект у країні «духовних скріп» він має.

Міф...

У міфу про «сакральний Корсунь» наразі є тільки публіцистична версія, і, маю надію, під нього не стануть підтягувати псевдонаукові пояснення. Уже 18 березня 2014 року в «Кримській промові» Путін сформулював релігійну складову претензій Росії на Крим.

Тут давній Херсонес, де прийняв хрещення святий князь Володимир. Його духовний подвиг – навернення до православ'я – визначив загальну культурну, ціннісну, цивілізаційну основу, яка об'єднує народи Росії, України та Білорусі.

Путін В. Кримська промова, 18 березня 2014 р.

Як бачимо, у промові вжито класичну грецьку назву міста й повторено вже набридлу мантру про «спільність» народів трьох сусідніх держав. Але вже на

листопадовій зустрічі з молодими істориками Володимир Путін змінив риторику і, крім ЦУ, видав слухачам таку заяву.

Адже саме в Криму, у Херсонесі, хрестився князь Володимир, а потім охрестив Русь. Первинна купіль хрещення Росії – там.

І Херсонес – це ж що? Це Севастополь. Ви уявляєте, який зв'язок між духовним джерелом і державною складовою, маючи на увазі боротьбу за це місце: і за Крим загалом, і за Севастополь, за Херсонес? По суті російський народ багато століть бореться за те, щоб твердою ногою стати біля своєї історичної духовної купелі.

*Путін В. Зустріч з молодими вченими та викладачами історії [стенограма],
5 листопада 2014 р.*

Слід зазначити кілька важливих моментів. По-перше, від абстрактної риторики про «духовний подвиг» президент РФ перейшов до «точного» визначення Криму загалом і Херсонеса зокрема як «первинної купелі хрещення» та «духовного джерела» Росії. По-друге, нинішній Володимир в односторонньому порядку «приватизував» учинений стародавнім Володимиром «духовний подвиг» хрещення, приписавши його виключно російському народу. І по-третє, Путін мимохідь підтримав ще один міф: «Херсонес – це Севастополь», аби наголосити на уявній спадкоємності давньої Русі та сучасної Росії й легітимізувати її «багатовікову» боротьбу за півострів.

Концепція «духовного джерела» Росії в Криму так сподобалася президенту, що він повторив її у своєму посланні російському парламенту.

У Криму... міститься духовне джерело формування багатолітньої, але монолітної російської нації та централізованої Російської держави. Адже саме тут, у Криму, у стародавньому Херсонесі, або, як називали його російські літописці, Корсуні, прийняв хрещення князь Володимир, а потім і хрестив усю Русь...

І саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше й назавжди усвідомили себе єдиним народом. І це дає нам усі підстави сказати, що для Росії Крим, давній Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне та сакральне значення. Так само, як Храмова гора в Єрусалимі для тих, хто сповідує іслам чи іудаїзм.

*Путін В. Послання Президента Федеральним зборам,
4 грудня 2014 р.*

Цей пасаж примітний двома складовими: по-перше, поєднанням в одному реченні словосполучень «давній Корсунь» і «сакральне значення» (либонь, для посилення ефекту «споконвічності»), а по-друге, порівнянням Корсуня за значенням із Храмовою горою. Пізніше конструкція «сакральний Корсунь» стала мемом і зажила окремим життям.

На превеликий жаль для нашої історичної публіцистики, Володимир Путін не уточнив, які саме «наші предки вперше й назавжди усвідомили себе єдиним народом» і в чому ця єдність виявилась. Мабуть, у цьому місці слід читати: «предки народів Росії, України та Білорусі», як у відповідному місці «Кримської промови» від 18 березня.

Але було б неправильно не зауважити, що Путін – аж ніяк не перший державний муж, який назвав Крим «первинною купіллю» Росії. Задовго до нього ту саму тезу розвивали головні «промоутери» першої анексії півострова – Катерина II (у 1775 р.):

Херсон був джерелом християнства для Росії, де після прийняття князем Володимиром хрещення світло благодатної віри й істинного богослужіння засяяло та насаджено в Росії.

Полное собрание законов Российской империи (1649–1825). – Т. XX. – № 14366.

і Григорій Потьомкін (у 1783 р.):

Таврійський Херсон – джерело нашого християнства, а тому й людськості, уже в обіймах своєї дочки [Росії]. Тут є щось містичне.

Екатерина II и Г. А. Потемкин. Личная переписка. 1769–1791. – М., 1991. – С. 180.

Цікаво, що теза про Крим як «джерело багатолікої, але монолітної російської нації» може бути інтерпретована навпаки – про Росію як творця «народу Криму».

Саме в межах Росії завершилось формування поліетнічного, полікультурного й поліконфесійного народу Криму, воля якого так чітко виявилась під час останніх подій.

Пржиленская И. Крым полиэтнический и многонациональный // Методические рекомендации для школ Российской Федерации по проведению уроков и внеклассных мероприятий, посвященных воссоединению России и Крыма. – М., 2014. – С. 98.

Проте, що це за «народ Криму» та чим він відрізняється від народу тієї ж Кубані, не зрозуміло. До речі, і Надінський 1951 року, і Медінський 2015-го доволі стримано характеризували похід Володимира на Херсонес, згадавши лише поширену помилку про особисте хрещення київського князя в цьому місті. Ніяких «купелей» і «джерел» у їхніх творах не виявлено. А от Микола Стариков чітко вловив тенденцію.

Син Святослава князь Володимир 987 року здійснив похід на Корсунь (Херсонес), захопивши місто. Де й прийняв хрещення. Ця історична подія вплинула на всю подальшу історію Росії, тому Севастополь має ще й особливе духовне значення для нашої держави.

Стариков Н., Беляев Д. Россия. Крым. История. – СПб., 2015. – С. 247.

Щоправда, після початку військової операції в Сирії акценти російської державної пропаганди змістились – і тепер уже цю країну було оголошено «духовним джерелом» Росії, причому прямо на шкоду Херсонесу!

Для нас Сирія – це наша культура й історична пам'ять, це більше, ніж Херсонес... Російське православ'я походить із Сирії.

Степашин С. [інтерв'ю] // Телеканал «Дождь». – 2015. – 27 листопада. – <https://www.youtube.com/watch?v=eSeegxD4qPY>.

Багатьом здається, що Сирія – далеке місце. Я завжди кажу, що Сирія – це взагалі свята земля... Саме звідти до нас прийшла цивілізація... Не було б Сирії, не було б Антіохії, не було б православ'я й не було б Русі. Це наша земля.

Багдасаров С. [інтерв'ю] // Телеканал «Россия». – 2015. – 1 жовтня. – <https://www.youtube.com/watch?v=HRhOuz3XsMg>.

Та, попри такі кульбіти, «духовний» аргумент на користь «російського Криму» все ще зберігає своє значення.

...і реальність

Міф про «купіль» і «джерело» примітний тим, що кожна з його тез є псевдонауковою, а для спростування більшості з них не потрібні спеціальні знання з історії. Розберемо їх за пунктами.

1. Відповідно до п. 1 ст. 14 Конституції Росії,

Російська Федерація – світська держава. Жодна релігія не може затверджуватись як державна чи обов'язкова.

Лише цього достатньо, щоб припинити будь-які розмови про особливу духовну цінність Криму для РФ – релігія не може визначати політику світської держави. Утім, хто й коли серйозно сприймав російську конституцію?

2. Росія (що очевидно) є багатоконфесійною країною, хоча дані про релігійну структуру її населення вельми різняться. Оскільки законодавство не дозволяє ставити відповідне питання в анкету перепису, доводиться спиратися на досить суперечливі результати соціологічних досліджень. У 2012–2013 роках ситуація була такою:

а) згідно з «Атласом релігій и национальностей», православних парафіян РПЦ у Росії налічувалося 41%, православних поза церквою – 1,5%, позаконфесійних християн – 4,1%, «просто віруючих» – 25% [sreda.org/arena];

б) за даними «Левада-Центру», загалом православних було 74% [levada.ru/old/17-12-2012/v-rossii-74-pravoslavnykh-i-7-musulman];

в) статистичне опитування Фонду «Общественное мнение» нарахувало 64% православних [fom.ru/obshchestvo/10953].

Питання, хто із соціологів більше маніпулював із формулюванням запитань і підтасовуванням відповідей, надзвичайно цікаве, але не настільки важливе для нашої теми. Показово інше: у середньому лише для двох третин росіян питання про «первинну купіль» може мати значення (насправді ж менше – див. наступний абзац). У майже 50 млн жителів РФ або інше «духовне джерело», або немає жодного.

А знаєте, що найсмішніше? Те, що 19 серпня 2013 року (до путінського «сакрального Корсуня») лише 25% росіян правильно відповіли на запитання: «За якого правителя відбулося хрещення Русі?» [fom.ru/proshloe/11042].

До речі, згідно з дослідженням ВЦИОМ (Всеросійського центру вивчення громадської думки), 17 березня 2016 року лише 58% росіян погодилися з тим, що «в Херсонесі, розташованому на території Кримського

півострова, були закладені засади самосвідомості російського народу», а 21% заперечили це твердження [wciom.ru/index.php?id=236&uid=115622]. Результат, до речі, непогано корелює з підрахунками кількості «всіх» православних у Росії.

Загалом, міф хоч і демонструє позитивну динаміку, але цілком думки мешканців РФ не заповонив.

3. Князь Володимир не приймав хрещення в Херсонесі. Уже понад сто років як історики досягли консенсусу, що князь охрестився ще до походу на Крим – або 987 року, або в січні 988-го.

Улітку 987 р. до Києва мало прибути посольство на чолі з митрополитом Феофілаком... з пропозицією Володимиру руки принцеси Анни в обмін на хрещення й надання військової допомоги імперії. Хрещення Володимир, як уже зазначалося, міг прийняти в Києві на різдвяні свята, серед яких був і день Василя Великого (1 січня) – святого покровителя імператора та новохрещеного князя, котрий узяв собі царське ім'я «Василь», – і власне свято Водохреща.

Петрухин В. Крещение Руси. – М., 2006. – С. 131.

Щодо місця хрещення досі тривають дебати, чи був це саме Київ або ж Василів (нинішній Васильків), але це не так важливо. Головне, що похід на Херсонес був суто політичним заходом, жодним чином не пов'язаним з духовними пошуками князя Володимира.

Мал. 3. Еггінк І. Великий князь Володимир обирає віру, 1822 р.
Джерело: Державний музей історії релігії, Санкт-Петербург.

До речі, легендарний сюжет про «вибір віри» передусе «корсунський легенді» та пояснює досить важливу, але малопомітну невідповідність. Згідно з легендою, Херсонес був настільки добре укріплений, що лише за допомогою зради попа Анастаса Володимир змусив місто здатися. Чи замислювалися ви, чого б це священик став допомагати «язичнику» в його боротьбі з християнським містом?

І всупереч усталеній думці, згадуваній навіть у шкільних підручниках, Херсонес був узятий київськими військами аж ніяк не 988 року.

Під час військової кампанії в Малій Азії інше руське військо — на чолі з Володимиром — мало тримати в облозі візантійський Херсонес, узятий улітку 989 року. Анджей Поппе запропонував гіпотезу, згідно з якою акція руського князя була спрямована не проти візантійських імператорів, а проти Херсонеса, який нібито підтримував заколот, — така можливість передбачалася ще договором Русі з греками 944 року.

Петрухин В. Русь в IX-X веках.
От призвания варягов до выбора веры. — М., 2014. — С. 396.

4. На момент навернення князя Володимира до християнства це вірування не було дивиною на Русі. Християнство з'явилося на території нинішньої Росії значно раніше, ніж у Києві. Наприклад, на Північному Кавказі воно було поширене ще в перші століття нашої ери. І чому Володимир Путін ігнорує цей очевидний факт, залишається загадкою. Що ж стосується земель сучасної Росії у складі Київської Русі, то християнство прийшло туди не з Херсонеса, а з Києва. І ще 80 років по тому у Верхньому Поволжі вибухали язичницькі повстання, які заледве придушували київські дружини.

Напрочуд дивно, що російському президенту ніхто з консультантів не повідомив ще два безперечні факти з життя стародавньої Русі. По-перше, бабуса Володимира княгиня Ольга прийняла християнство у столиці Візантії Константинополі, а по-друге, сторіччям раніше в тому самому місці той же обряд пройшов київський князь Аскольд (принаймні є така легенда). Загалом, чим нинішній Стамбул – не «купіль Росії»? І чи не час із цієї підстави з'явитися там «зеленим чоловічкам»?

5. Володимир не міг «навернутися до православ'я» з тієї простої причини, що остаточний розкол Східної (точніше, Східних) та Західної християнських церков оформився лише 1054 року. І хоча навіть у X столітті різниця між Папою Римським та Константинопольським патріархом була очевидною, «навернення до православ'я» у випадку з Володимиром – неприпустиме перекручування.

Та й узагалі, наші літописи, які описують обставини хрещення Русі, створені вже після церковного розколу, а тому дуже грішать упередженістю проти західного християнства як такого.

6. А що стосується порівняння Херсонеса з Храмовою горою, то тут краще за диякона Андрія Кураєва не скажеш.

Поєднання слів «Храмова гора», «іслам» та «їудаїзм» зовсім не дає в результаті хоч щось обнадійливе. Навпаки, це одразу відсилає нас до вкрай складного, багатовікового, нерозв'язного конфлікту...

Для православного християнина (навіть вужче – для російського православного християнина) жодних таких обов'язків перед Корсунем церковними статутами не передбачено. У православ'ї взагалі немає обов'язкових місць для паломництва. А ті місця, які найбільше цікавлять християн, розташовані значно далі за Крим: на Афоні або на Святій Землі. Причому прочани, котрі брели чи їхали до них у XVIII–XIX сто-

літтях, до Криму взагалі не заходили. Та й усередині самої православної Російської імперії той же Київ з його святими печерами, мощами та іконами був набагато привабливішим за руїни Херсонеса.

Кураєв А. Св. Владимир, Путин и Херсонес // Живой журнал (<http://diak-kuraev.livejournal.com/722637.html>).

Отже,

християнство на території Росії з'явилося до князя Володимира, а сам він хрестився не в Херсонесі, тому Крим не є ані «первинною купіллю», ані «духовним джерелом» сучасної РФ.

Ось так особистий рейтинг Володимира Путіна та цілковите панування телевізора в Росії змінюють колективну пам'ять росіян просто перед нашими очима.

МІФ № 4. ХЕРСОНЕС – ЦЕ СЕВАСТОПОЛЬ

Intro

У структурі Міфу про «КримНаш» міф про абсолютну тотожність Херсонеса («сакрального Корсуня») та Севастополя відіграє роль своєрідної перемички, що сполучає прадавні часи нібито «споконвічно російського» Криму з цілком реальними подіями Кримської (Східної) війни. Без цього міфу «руйнується зв'язок часів», і від попереднього міфу про «первинну купіль» та «духовне джерело» немає ніякого пуття, навіть якби він раптом виявився правдивим. Справді, що тут такого, що якийсь там князь, до того ж київський, хрестився в якомусь давньому місті, якщо того міста давно немає. Інша річ – славний Севастополь, за який діди воювали! А для розв'язання цього завдання тільки й потрібно, що оголосити обидва міста одним і тим самим. Тож, ототожнюючи Херсонес із Севастополем, Володимир Путін не лише посилює загальну «сакральність» Криму, а й наближає в масовій свідомості сиву давнину «хрещення» Володимира Великого до наших днів.

Міф...

Цей міф зародився з розвитку ідеї Путіна про Херсонес як «первинну купіль» і Крим як «духовне джерело» Росії.

Адже саме в Криму, у Херсонесі, хрестився князь Володимир, а потім охрестив Русь. Первинна купіль хрещення Росії – там.

І Херсонес – це ж що? Це Севастополь. Ви уявляєте, який зв'язок між духовним джерелом і державною складовою, маючи на увазі боротьбу за це місце: і за Крим загалом, і за Севастополь, за Херсонес? По суті російський народ багато століть бореться за те, щоб твердою ногою стати біля своєї історичної духовної купелі.

*Путін В. Зустріч з молодими вченими та викладачами історії [стенограма],
5 листопада 2014 р.*

Ідея, безумовно, потрапила на підготовлений ґрунт. Заготівку про Херсонес-Севастополь підхопив, серед інших, Михайло Задорнов, сьогодні більш відомий як фольк-історик, а не сатирик.

Кирило... був у патріарха Фотія у Візантії наближеною людиною. Патріарх Візантійський послав його через Крим у місто Херсонес – це Севастополь сьогоднішній.

Задорнов М. Встреча вторая [інтерв'ю] //
Юность. – 2015. – Жовтень. – С. 17.

Наберіть у пошуковику «Херсонес» та «Севастополь», і ви обов'язково натрапите на безліч сайтів, які безпосередньо пов'язують одне місто з іншим. Найбільше ця недуга уразила веб-сторінки туристичних фірм і готелів, які прагнуть довести гостям, що Севастополь не поступається містам Анталії не тільки за «сервісом», а й за «старовиною».

Однак туристична цінність Криму, як ми пересвідчилися останнім часом, не надто хвилює російську пропаганду. Значно важливіше для неї поєднати Херсонес як «духовне джерело» (міф № 3) та Севастополь як «місто російської слави» (міф № 5). І саме тому усталене кухонно-обивательське уявлення про тотожність двох міст, стародавнього та сучасного, стало елементом політичного Міфу про «КримНаш».

...і реальність

Насправді немає нічого жахливого в обивательському уявленні про збіг стародавніх міст з новими, заснованими на їхніх місцях. Проблеми починаються тоді, коли такі уявлення використовують у політичних іграх з метою довести державну спадкоємність, особливо там, де вона відсутня. Пара «Херсонес – Севастополь» – саме такий випадок.

Єдиним науковим критерієм спадкоємності міст вважається безперервність розвитку, яка визначається неперервністю заселення. У цьому розумінні нинішній Рим є тим самим містом, яке заснував Ромул, а Стамбул – грецьким Візантієм, прямим попередником Константинополя. А все тому, що, попри зміну державної чи навіть цивілізаційної належності, населення в них ніколи повністю не зникало.

Давньогрецький Херсонес засновано в 529/528 році до н.е., і протягом античності та раннього середньовіччя він був єдиним містом у Криму, котре жодного разу не захоплювали вороги. Але в останні роки XIV століття ординці завдали Херсонесу нищівного удару, від якого він уже не оговтався. Генуезці, а потім турки просто розібрали вцілілі міські будови.

У період Кримського ханства на південному березі нинішньої

Севастопольської бухти на значній відстані від руїн Херсонеса виникло кримськотатарське село Ахті-Яр (Ахтіяр, Ак-Яр, «Білий берег»). Згідно з наказом Катерини II (1784 р.), з метою розвитку Чорноморського флоту слід було влаштувати

...фортецю велику Севастополь, де нині Ахті-Яр і де повинні бути адміралтейство, верф для 1-го рангу кораблів, порт та військове селище.

Полное собрание законов Российской империи (1649–1825). – Т. XXII. – № 15920.

Теоретично Ак-Яр можна вважати попередником Севастополя, якщо знехтувати різницю в статусі між селом і містом-фортецею. А от Херсонес не може бути ним за жодних обставин, оскільки його руїни впродовж 200 років навіть не перебували в межах міста Севастополя. Мандрівники першої половини XIX століття від'їжджали від Севастополя на 5 верст (понад 5 км), щоб подивитися на «купи каміння», що залишилися від Херсонеса.

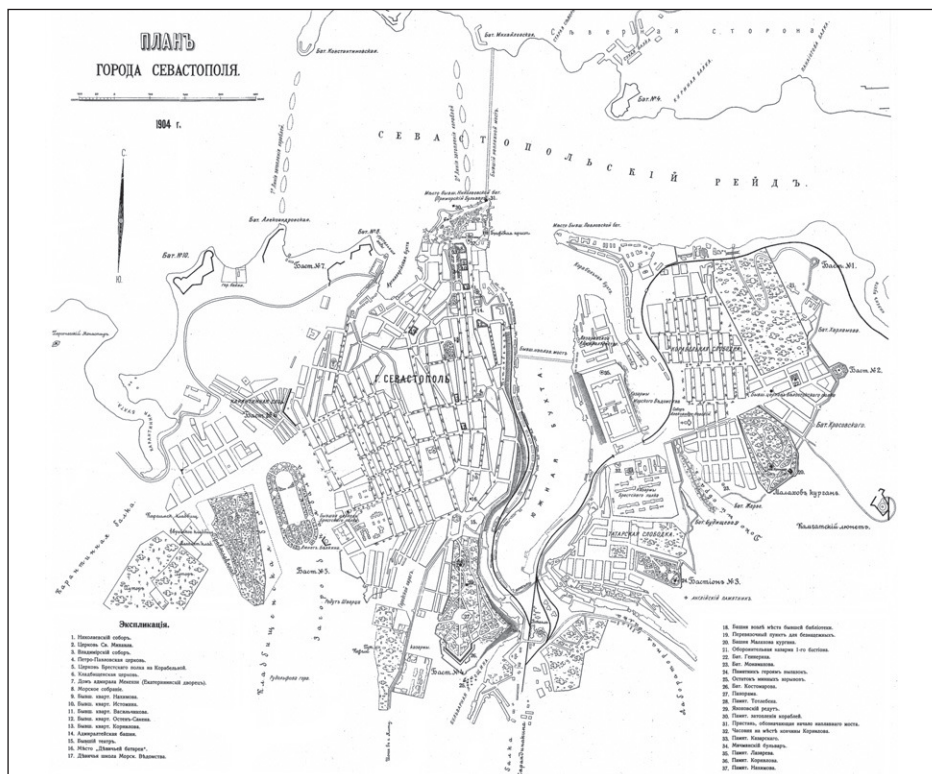
Під час свого перебування в Севастополі ми відвідали руїни стародавнього Херсонеса – купу безладно розміщеного каміння, серед якого ми не побачили жодного сліду пам'ятників, що, безсумнівно, прикрашали це місто грецького походження.

Gamba J.-F. Voyage dans la Russie meridionale... T. I. – Paris, 1826. – P. 31–32.

...великий простір над морем, засипаний купами цегли та каміння. Подекуди стирчать якісь мовчазні кургани, або уламок стіни видніється над землею – і це все, що залишилося від першого на півночі християнського міста.

Хоєцький Е. Спогади з подорожі по Криму. – Сімферополь, 2008 [1845]. – С. 78.

До речі, Карантинна бухта, яка відокремлює руїни античного Херсонеса від «імперського» Севастополя, теж свідчить про прірву між обома містами. Свою назву вона дістала від виконуваної функції – карантинної перевірки екіпажів іноземних кораблів на вірусні захворювання. Очевидно, що таке місце могло бути лише на околиці тодішнього Севастополя. А Херсонес розташовувався ще далі. Навіть на плані 1904 року міські споруди Севастополя не межують з територією Херсонеса, що вже казати про 1783 рік! Тільки у другій половині XX століття нове місто поглинуло руїни античного.

Мал. 4. План Севастополя 1904 року, руїни Херсонеса не зазначені.

Джерело: Зайончковский А. Исторический путеводитель по Севастополю. – СПб., 1907.

Отже,

Херсонес – це одне місто, а Севастополь – геть інше, і спадкоємність між ними відсутня.

Між давнім Херсонесом і нинішнім Севастополем немає нічого спільного, крім географічної близькості міських центрів, тож виводити одне місто з іншого антинауково. Це наче вишукувати спадкоємність між Сімферополем і палеолітичною стоянкою в печері Чокурча, що колись розміщувалась у теперішній межі міста.

МІФ № 5. СЕВАСТОПОЛЬ – «МІСТО РОСІЙСЬКОЇ СЛАВИ»

Intro

З усіх міфів «про славне минуле великого російського народу» цей є чи не найвідомішим. Ба більше, міф про Севастополь як «місто російської слави» є (принаймні на обивательському рівні) найважливішим аргументом на користь підтримки анексії Криму. Цей міф міцно вшитий у неорадянську концепцію «Великої Вітчизняної війни», яка впроваджується в Російській Федерації. Оборона Севастополя у 1941–1942 рр. у російській суспільній свідомості невіддільна від битв за Москву, Ленінград, Сталінград і Курськ. Виступати з критикою «героїчної оборони Севастополя» означає не тільки критикувати сучасний системний міф Росії про ВВВ, а й у буквальному значенні підводити себе під статтю Кримінального кодексу РФ.

Нинішня російська влада чимало зробила для «сакралізації» та русифікації Севастополя. Цьому сприяли і Чорноморський флот РФ, і філія МДУ, і палкі відозви до «співвітчизників» Юрія Лужкова – досить причин, аби росіяни впродовж останніх 25 років далі вважали Севастополь «своїм».

Міф про «місто російської слави» скріплює воедино часи Російської імперії, Радянського Союзу, а віднедавна – і Російської Федерації. Тому так важливо надзвичайно старанно поставитись до його розвінчання.

Міф...

Будь-яка поразка завжди породжує механізми компенсації, які допомагають переможеним легше впоратися з психологічною травмою. Утрата Севастополя в результаті англо-французького штурму у вересні 1855 року не стала винятком. Аристократи були винні в неякісному озброєнні («граф Чернишов» у «Лівші» Лескова), офіцери – у поганому командуванні («Гладко було на папері» Толстого). Уряд звинувачували в незадовільному постачанні армії, а кримських татар (несподівано, чи не так?) таврували як «зрадників». Але, зрештою, найкращою «терапією» стала героїзація самого процесу оборони незалежно від підсумкового результату. «Першовідкривачем» цього методу

можна вважати декабриста й мандрівника Михайла Бестужева, котрий 1 січня 1856 року написав такі рядки:

Севастополь упав, але з такою славою, що кожен росіянин, а особливо моряк, повинен пишатися падінням, яке варте блискучих перемог.

Письма декабриста Михаила Бестужева к М. Ф. Рейнеке // Литературное наследство. – Т. 60, кн. 1. – М., 1956. – С. 231–244.

Після цього стало звичним поєднувати в одному реченні слова «Севастополь», «слава», «росіянин» і «моряк». Велику роль в усталенні міфу відіграли «Севастопольські оповідання» Льва Толстого. Та й царський уряд теж спрямував чимало зусиль і коштів на підтримку культу героїв битви за Севастополь, і для того була вагома причина.

Незважаючи на значну схожість між Севастопольським міфом і так само популістськими міфами про Бородіно та Івана Сусаніна..., існує істотна відмінність між ними. Навіть якщо всі три можна назвати міфами про «захист батьківщини», Севастопольський міф був першим, що ґрунтується на подіях війни, яка відбувалась на раніше неросійській території, анексованій імперією лише за 70 років до початку Кримської війни. З цього погляду Севастопольський міф являє собою новий тип російської міфології, який виправдовував і прославляв захист нових імперських володінь, здобутих у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях.

Plokhy S. The City of Glory: Sevastopol in Russian Historical Mythology // Journal of Contemporary History. – 2000. – Vol. 35, № 3 – P. 377.

У «ленінські» часи міф забули (а пам'ятник Нахімову в Севастополі зруйнували), але з початком Зимової війни з Фінляндією він знову виявився потрібним. Згадку про героїзм захисників Севастополя застосовували і для піднесення бойового духу солдатів, і для пояснення радянським громадянам нібито «традиційної» ворожої позиції Англії та Франції. У цей же період з'явилася монументальна «Севастопольська страда» Сергія Сергєєва-Ценського, що оспівує першу оборону міста.

Використання Сталіним після німецького вторгнення націоналізму, передусім російського, як засобу мобілізації бойового духу, облога Севастополя

Вермахтом у 1941–1942 рр. та післявоєнний вал мемуарів і художніх творів зробили відродження міфу про місто справою вирішеною.

Севастополь – база Чорноморського флоту, місто російської слави.

*Михайлов Н. Земля русская.
Экономико-географический очерк СССР. – М., 1946. – С. 147.*

Оборона Севастополя є дивовижним літописом про патріотизм, самовідданість військових і доблесть російського народу. Тільки російський моряк і російський солдат могли створити таку різьбучу історичну драму, написану російською кров'ю.

Тарле Е. Город русской славы. Севастополь в 1854-1855 гг. – М., 1954. – С. 16.

У новітній російській публіцистиці цей епітет також поширений.

Звання міста російської слави просто так не надається. Севастополь отримав його не за гарне ім'я, яке подарувала йому Катерина Велика, і не за прекрасний краєвид на морські хвилі. Це звання скроплене кров'ю російських солдатів і моряків – і не на одній війні.

Стариков Н., Беляев Д. Россия. Крым. История. – СПб., 2015. – С. 103.

Було б навіть дивно, якби це словосполучення не вживалось і сьогодні, особливо в контексті виправдання анексії Криму. Почалося все з вірша А. Ніколаєва...

На осколках нашей сверхдержавы
Величайший парадокс истории:
Севастополь – город русской славы,
Но... не на российской территории!

Николаев А. // Литературная Россия. – 1993. – 8 січня.

...і закінчилося виступом Путіна в Георгіївській залі:

Крим – це Севастополь, місто-легенда, місто великої долі, місто-фортеця й Батьківщина російського Чорноморського військового флоту. Крим – це Балаклава

та Керч, Малахів курган і Сапун-гора. Кожне з цих місць є святим для нас, це символи російської військової слави й небаченої доблесті.

Путін В. Кримська промова, 18 березня 2014 р.

Після цього статус Севастополя як «міста російської слави» почали використовувати як одне з найвагоміших виправдань анексії Криму.

Очільник «Справедливої Росії» Сергій Миронов заявив: «Ми зробимо все, щоб місто російської слави стало столицею російського спорту».

Шигин В. Севастополь. Город русской славы. – М., 2014. – С. 301.

На початку 1990-х увесь Крим опинився у складній ситуації, але найгостріше «відрізання» від Росії відчули в Севастополі. І мешканці міста російської бойової слави не здавалися...

...Російський Чорноморський флот базуватиметься в російському місті Севастополі – місті російської слави, російської перемоги та російської мужності.

Стариков Н., Беляев Д. Россия. Крым. История. – СПб., 2015. – С. 74, 77.

Але в якнайповнішому (і справді «канонічному») вигляді міф про Севастополь як «місто російської слави» розкрито, як і слід було очікувати, у його офіційному гімні. Пісню «Легендарний Севастополь» спеціально написали до 100-річчя початку «першої оборони» міста та десятиріччя вигнання з нього нацистських окупантів. Уперше її публічно виконав 25 липня 1954 року Ансамбль пісні й танцю Чорноморського флоту, а рівно через 40 років, 29 липня 1994 року, її було затверджено як міський гімн. Текст «Легендарного Севастополя» настільки чудовий, що доцільно навести його повністю.

Ты лети, крылатый ветер,
Над морями, над землей,
Расскажи ты всем на свете
Про любимый город мой.
Всем на свете ты поведай,
Как на крымских берегах
Воевали наши деды
И прославили в боях.

Привет:

Легендарный Севастополь,
Неприступный для врагов.
Севастополь, Севастополь —
Гордость русских моряков!

Здесь на бой, святой и правый,
Шли за Родину свою,
И твою былую славу
Мы умножили в бою.
Скинув черные бушлаты,
Черноморцы в дни войны
Здесь на танки шли с гранатой,
Шли на смерть твои сыны.

Если из-за океана
К нам враги придут с мечом,
Встретим мы гостей незваных
Истребительным огнем.
Знает вся страна родная,
Что не дремлют корабли
И надежно охраняют
Берега родной земли.

Пісня стисло описує історію міста, і практично кожен куплет має якусь «родзинку». Спочатку «діди воювали» (знайоме, чи не так?) – про часи першого «підкорення Криму» 1783 року. Потім – «бій, святий і правий» (пряма цитата з революційної пісні 1905-го «Варшав'янка») – відсилення до усталення радянської влади в Криму. У наступному куплеті разом з історичними «чорними бушлатами» (морською піхотою) – легенда про п'ятьох черноморців, які нібито пішли «на танки з гранатою» під Дуванкоєм 7 листопада 1941 року. Цей міф, до речі, сконструйований за лекалами міфу про «28 панфіловців», нещодавно розвінчаного в РФ на офіційному рівні. І як же насамкінець без «ворогів з-за океану», актуальних для севастопольців і 1954 року, і зараз?

Але особливо вартий уваги приспів, бо в ньому яскраво розкрито обидві складові міфу про «місто російської слави». Згідно з ним, Севастополь, по-

перше, «непреступний для ворогів», а по-друге, «гордість російських моряків». Нижче ми спробуємо зрозуміти, чи справді таким непреступним було це місто та чи належить гордість за нього лише росіянам.

...і реальність

Почнемо з викриття маленької брехні, яку вважають за велику правду. Йдеться про те, що Севастополь нібито непреступний для ворогів. Ця фраза настільки глибоко закарбувалась у підкірці переважної більшості росіян і навіть українців, що пізнання історичної реальності багатьох шокує. А проте, викладені нижче факти відомі кожному школяреві.

По-перше, за весь час свого існування Севастополь пережив не дві облоги, а п'ять, тому пафосні медалі «За 3-ю оборону Севастополя» на грудях мають недоладний вигляд.

З-поміж цих облог дві справді відзначались інтенсивністю й тривалістю бойових дій, тому їх можна назвати «великими». Відомості про них є в кожному підручнику історії – це облога Севастополя у 1854–1855 рр. під час Кримської війни та облога у 1941–1942 рр. під час Другої світової війни.

Крім того, місто пережило ще три «малі облоги», які не потрапили до «канону» й не стали частиною міфу про «місто російської слави» [Громенко С. *500 битв за Крым. – К., 2016*].

1) Облога міста німецькими військами з 24 до 28 квітня 1918 року, захисники – червоногвардійці та матроси-чорноморці. Останнього дня німці прорвали фронт на Альмі, і більшовики, не маючи змоги втримати місто, на світанку 29 квітня почали евакуацію. До речі, саме тоді, 29 квітня, кораблі ЧФ підняли українські прапори. Наступного дня, 30 квітня, частина суден спробувала вирватися з бухти під обстрілом німців, які 1 травня зайняли Севастополь без будь-якого опору.

2) Облога міста Робітничо-селянською червоною армією з 15 до 28 квітня 1919 року, захисники – французи. Сутички почалися в районі Балаклави, де просування червоноармійців було затримане вогнем союзного флоту. Протягом наступного тижня кілька разів оголошували перемир'я, але бойові дії починалися знову. 23 квітня дійшли остаточної згоди, і 28 квітня англо-французька ескадра вийшла із Севастопольської бухти на зовнішній рейд. Наступного дня до міста ввійшли перші «червоні» частини.

3) Облога міста Радянською армією з 16 квітня до 9–12 травня 1944 року, захисники – Вермахт. 16 квітня радянські частини спробували одразу взяти Севастополь, але, попри певні успіхи, до 18 квітня зуміли захопити лише Балаклаву та Федюхіні висоти. З 26 квітня наступ припинився, бої перейшли в позиційну фазу. 5 травня в атаку пішли радянські частини на північному боці, наступного дня атака почалася з півдня. Штурм Сапун-гори розпочався 7 травня, а 9 травня Севастополь повністю взяли. Після того, як німці залишили місто, зчинився бій за рубежі на місі Херсонес, де Вермахт утримував позиції до 12 травня.

Як ви, напевно, пам'ятаєте, у результаті «великих» облог російська/Радянська армія також віддала місто ворогові. Загалом у всіх п'яти битвах за Севастополь захисники не змогли відстояти його жодного разу! Тож

неприступність Севастополя існує тільки в рядках гімну та уяві ура-патріотів, а в реальності місто брав кожен, хто цього хотів.

Ситуація зі «славою» захисників Севастополя краща, але й вона зіпсована радянським способом ведення війни. Якщо бій за місто між Російською імперією та європейською коаліцією у 1854–1855 рр. можна вважати «лицарським» (наскільки це взагалі допустиме для XIX століття), то у 1941–1942 рр. усе було геть інакше.

Ні в кого немає претензій до радянських солдатів і матросів, котрі виконали свій обов'язок до кінця, а от до військового та політичного керівництва їх накопичилося чимало. Тільки типово комуністичним нещадним ставленням до бійців як до витратного матеріалу можна пояснити такі факти.

1) 23 червня, наступного дня після німецького вторгнення, води біля Севастополя були заміновані для захисту від італійського та німецького флотів. У результаті ворожі судна в Чорному морі так і не з'явилися, а от радянські кораблі втратили свободу маневрування й часто ставали зручними мішенями Люфтваффе.

2) Протягом усієї битви за Севастополь Чорноморський флот більше відсиджувався в кавказьких портах, ніж підтримував захисників міста корабельним вогнем. У період з 31 жовтня до 3 листопада більшість суден покинули Севастополь і сховались у Батумі, Поті та Туапсе. Пізніше частина з

них повернулась, але було пізно. Тоді ж у місті був відсутній і командувач флоту адмірал Октябрський.

Але ці помилки здаються блідою тінню на тлі зради севастопольського гарнізону своїм командуванням улітку 1942 року. З приреченого міста вивезли тільки вище командування та партійні архіви, а рядових захисників кинули напризволяще. Цей епізод чудово показано в сучасному фільмі «Незламна» (у російському прокаті – «Битва за Севастополь»).

Уранці 30 червня Октябрський відіслав у ставку таку телеграму: «Прошу вас дозволити мені вночі з 30.6 на 1.7.1942 року вивезти літаками «Дуглас» 200-250 відповідальних працівників, командирів на Кавказ, а також, якщо вдасться, самому покинути Севастополь».

Уночі проти 1 липня 13 літаків на херсонському аеродромі взяли на борт нечисленних щасливчиків з посадковими талонами. Хоча Октябрський перевдягнувся у зношений цивільний піджак і непоказну кепку, його впізнали. Присутні біля літаків бійці загомоніли, хтось спробував затримати літак автоматною чергою. Потім стріляли вже по літаку в повітрі.

Організувати нормальну евакуацію було неможливо. Хто сильніший, той і потрапляв у літак. На третій літак дійшла й моя черга, але коли я спробував у нього влізти, один з посадкової команди вдарив мене чоботом у голову так, що я знепритомнів. Брали переважно моряків, а в мене була сухопутна форма.

Зинченко А. [вспоминания] // ЦВМА, ф. 83, спр. 308, арк. 262.

Якщо флотське начальство евакуювали повітрям, то для армійського підготували підводні човни. Уночі проти 1 липня на пристані в районі 35-ї батареї почалася посадка. Командирів буксиром переправляли в море й там саджали в підводні човни. Ті, хто залишався, ремствували та стріляли в евакуйованих.

Нас мали посадити в підводний човен. Я йшов попереду Петрова. У цей час хтось із натовпу почав гучно лаятись: «Ви, такі-сякі, нас кидаєте, а самі тікаєте». І тут дав чергу з автомата по командувачу генералу Петрову. Але оскільки я був попереду нього, то вся черга поцілила в мене. Я впав.

Михайлик И. [вспоминания] // Фонд музея Краснознаменного Черноморского флота. – Д. НВМ. – Арк. 318–325.

Деякі командири рятувалися на штабних катерах. Про вивезення поранених і мови не було. Загалом усіма правдами й неправдами місто залишили 1228 осіб, абсолютну більшість із яких становили командири та партійні апаратники.

А що ж солдати та матроси? Про них, за одвічною радянською традицією, не подумали. Хоча маршал Будьонний обіцяв 1 липня направити всі наявні плавзасоби для евакуації поранених бійців і начскаладу, кораблі не прибули. Віддати наказ припинити вже марний опір теж ніхто не здогадався.

У результаті не тільки загинули кілька десятків тисяч людей, які мали б шанс вижити. Через відсутність широкомасштабної рятівної операції від 80 до 95 тисяч радянських солдатів і матросів потрапили в німецький полон. Й оцю ганьбу годі було змити.

Коли 1920 року Червона армія вдерлася до Криму, Врангель вивів у море все, що могло плавати, і врятував від більшовицького терору майже 150 тисяч осіб, утративши лише один корабель.

Коли 1940 року Вермахт оточив британський експедиційний корпус біля Дюнкерка, Англія спрямувала йому на підмогу всі наявні кораблі військово-морського й торгового флотів, а також круїзні яхти. Удалося врятувати майже 340 тисяч людей, утративши 60 суден.

Нарешті, 1944 року, коли Радянська армія взяла Севастополь, Вермахт не покинув свій гарнізон. Катери й підводні човни до 12 травня вивозили всіх до останнього солдатів з того самого узбережжя, на якому на два роки раніше кинули напризволяще радянські частини. Майже 65 тисяч людей удалося врятувати з міста, утративши 60 суден.

Загалом, справжня історія Севастополя в 1941–1942 рр. старанно замовчувалась і фальсифікувалась, натомість радянських громадян годували ударними дозами пропаганди та вигаданими подвигами.

І, зрештою, чи доречно вести мову про Севастополь у контексті двох «великих» оборон як про місто виключно «російської» слави? Будь-якій розумній людині зрозуміло, що недоречно. Оскільки Російська імперія та Радянський Союз офіційно були багатоетнічними державами, то й

військова слава Севастополя належить представникам усіх народів, які брали участь у його захисті.

Дореволюційний Севастопольський міф високо оцінив героїзм російських людей, які, відповідно до офіційної позиції, були поділені на три гілки: великоросів, малоросів і білоросів, – які становили ядро російської імператорської армії. Ця концепція тричленного російського народу не пережила подій революції 1917 року. Нова більшовицька влада була змушена визнати існування трьох окремих народів: росіян, українців і білоросів. [Післяреволюційний міф] усе ще був зосереджений на героїзмі російського народу, який тепер розуміли як подвиг не трискладової нації, а самих лише великоросів.

Plokhyy S. The City of Glory: Sevastopol in Russian Historical Mythology // Journal of Contemporary History. – 2000. – Vol. 35, № 3 – P. 377.

Поясню це на прикладі українців. У середині XIX століття їхня частка у складі населення імперії перевищувала 17% (без урахування чорноморських козаків). Але оскільки в тогочасній Росії не призивали на службу цілі народи Кавказу й Середньої Азії, то сукупна частка східних слов'ян в армії (86%) була більшою за їхню сумарну частку серед населення – 67% [Зайончковський П. *Русский офицерский корпус накануне Первой мировой войны.* – М., 1998; Таннберг Т. *Комплектование российской армии в первой половине XIX в. // Электронный научно-образовательный журнал «История».* – 2012. – Т. 3. – Вып. 4]. Нескладна пропорція показує, що солдатів-українців було майже 22%, і це тільки в піхоті! З 1853 року рекрутів Чорноморського флоту набирали переважно з населення Таврійської, Херсонської та Катеринославської губерній, тож до моменту облоги Севастополя щонайменше третина матросів була українцями. Українці та вихідці з українських земель становили більшість і в Чорноморському козацькому війську. Половина всіх регулярних кавалерійських полків російської армії комплектувалась на українських землях. Загалом від 25% до 40% захисників Севастополя в 1854–1855 рр. були українцями й уродженцями України.

На найвідомішій літографії часів Кримської війни, присвяченій нижнім чинам, троє з п'яти (Кішка, Димченко, Заїка) – українці.

Мал. 5. Тімм В. Солдати – герої оборони Севастополя, 1855 р.

Джерело: журнал «Русский художественный листок»

Схожа ситуація спостерігалась і в 1941–1942 рр. Як відомо, 1944-го українців у піхоті налічувалося 22,27% за 16,56% загального населення СРСР [Артемов А. Братский боевой союз народов СССР в Великой Отечественной войне. – М., 1975]. Природно, що на початку війни (до окупації України) ситуація була навіть кращою. Отже,

тільки половина захисників Севастополя і в 1854–1855 рр., і в 1941–1942 рр. була росіянами, а щонайменше кожен четвертий (а то й третій) був родом з України.

Звісно, участь в обороні міста брали представники й інших національностей.

Отже воно, «місто російської слави»!

**ЧАСТИНА II.
«ГОЛОВНИЙ ЛИХОДІЙ»,
ЙОГО ПІДСТУПИ
ТА ПОРАЗКА**

У першій частині книги ми розбирали елементи Міфу про «КримНаш», які описують «славне минуле» його *Головного Героя* – великого російського народу / Росії. Однак звичайного обґрунтування власної величч для адептів Міфу замало. Для повноти картини *Головному Герою* необхідно ще й показово перемогти *Головного Лиходія*, без чого картина тріумфу здаватиметься неповною. І з усіх можливих варіантів на непривабливу роль *Головного Лиходія* був завбачливо обраний кримськотатарський народ / Кримське ханство. Чому?

По-перше, кримські татари культурно й кількісно домінували на півострові перед його першою анексією (1783 р.), а тому було вкрай важливо відібрати в них Крим не лише в політичному, а й у символічному планах. Справжня історія Криму, тобто така, де є кримськотатарський народ, погано поєднувалася з міфами про «споконвічно російську землю» та «одвічну належність Росії». Це, до речі, характерно і для початку нашого століття.

По-друге, радянській Росії необхідно було очиститись від незмивної плями депортації кримських татар. Для цього доречними були всі засоби – від цілковитого замовчування факту геноциду й тотального перейменування кримських топонімів до кампанії з обстрілювання жертв виселення у стилі: «вони самі винні». Як ми вже бачили на початку книги, «вигнання» кримських татар з кримської історії – це цілеспрямована акція, організована верхівкою комуністичного режиму. У результаті з «фігури умовчання» монографій та підручників у минулому кримці перетворилися на об'єкт пропаганди газет і телебачення в сьогоденні.

І по-третє, досить численні та згуртовані кримські татари після повернення з місць заслання почали активно обстоювати свої права, певна річ, конфліктуючи з посткомуністичною владою на півострові. Бажаючи забезпечити собі якщо не прихильність, то хоча б нейтралітет слов'янської більшості, місцева влада безсоромно обливала брудом кримськотатарський народ, а деякі газети відкрито розпалювали міжнаціональну ворожнечу.

Поєднання цих трьох чинників і призвело до появи «чорної легенди» про кримських татар як про зайд, розбійників та зрадників, що неабияк стала у пригоді під час підготовки та здійснення другої анексії Криму.

МІФ № 6. КРИМСЬКІ ТАТАРИ – НЕ КОРИННИЙ НАРОД КРИМУ

Intro

Питання етногенезу кримських татар становить інтерес не тільки й не стільки науковий, як політичний. Воно нерозривно пов'язане з проблемою статусу кримськотатарського народу як корінного і, зрештою, з їхнім правом на самовизначення. Вороже налаштованим політикам і навіть звичайним громадянам здається, що відмова визнати кримських татар корінним народом позбавить їх можливості створити в Криму національну автономію. А оскільки в пересічній свідомості статус корінного народу може належати лише найдавнішому населенню певної території, то, назвавши кримських татар «зайдами», можна відмовити їм у праві на цей статус. На жаль, поширене в XIX столітті неправильне припущення про походження кримських татар від монголо-татар одержало в наші дні друге, політичне життя. І хоча в сучасних академічних працях та публіцистичних статтях прямо про це не йдеться, але мається на увазі самим текстом, у якому і монголи, і кримські татари однаково йменуються «татарами».

Міф...

Уже в першому російському власне історичному творі, написаному Андрієм Лизловим 1692 року, слово «татари» вживалось і щодо монголів, і щодо предків кримських татар.

Татарове же по той победе твердыни, и грады, и селения половецкия до основания разорили. И вся страны около Дону, и моря Меотскаго [Азовского], и Таврики Херсонския, еже до днесь от прекопанія междумория называем Перекопом, и окрест Понта Евксинскаго, то есть Чорнаго моря, татарове обладаша и поседоша.

Лызлов А. Скифская история. – М., 1990 [1692]. – С. 17.

У цьому випадку автор спирався на багатовікову літописну традицію на Русі називати «монголів» (не в етнічному, а у військово-політичному плані)

«татарами». Пізніші європейські й російські хронікери та мандрівники теж не відрізняли монголів від татар – «тартар» (тобто вихідців з давньогрецького пекла). На європейських мапах аж до XVIII століття нерідко можна було побачити за Уралом «Велику Тартарію».

Наприклад, історик і письменник Сергій Глінка у своїх мемуарах у середині XIX століття ставить знак рівності між Монгольською імперією та Кримським ханством, і такий погляд можна вважати характерним для тієї епохи.

Турботи його [*Потьомкіна – Авт.*] були про давнє царство Мітрідатове, і він це царство приніс Росії в дар безкровний. Чого не встигли зробити століття від підкорення Казані та Астрахані, чого не встиг зробити Петро I, те сам цей велет свого часу здійснив. Він упокорив і приборкав останнє гніздо панування монгольського.

Глінка С. Записки (с 1776 по 1796). – СПб., 1895. – Гл. 1.

Термінологічна плутанина між «монголами» й «татарами», а також застосування словесних гібридів «монголо-татари» й «татаро-монголи» призводила до серйозних труднощів. Уживання всіх цих слів в одному тексті як синонімів створювало ілюзію того, що мова йде про одних і тих самих людей. Ця проблема характерна для головного фальсифікатора кримської історії Павла Надінського.

Татаро-монгольські орди вогненною рікою пройшли всіма південними степами Причорномор'я, винищуючи й руйнуючи все на своєму шляху. Вони надовго зміцнили своє панування на російських землях... Це іго тривало понад два століття. У Криму татари хазяйнували з XIII до XVIII сторіччя.

Надинский П. Очерки по истории Крыма. Ч. 1. – Симферополь, 1951. – С. 58.

Однак і справжні вчені, такі як Анатолій Якобсон, теж не могли вирватися з полону хибних визначень.

З татарським завоюванням почалася нова смуга в історії Криму. Монголо-татари, що вийшли на початку XIII століття з глибин Азії... заснували на захопленій

ними території могутню державу. Протягом усього XIII сторіччя татарська гроза, «як хмара, яку гнав вітер» (слова сучасника), дедалі більше наближалася до Криму: за першим розгромом Судака 1223 р. почалися інші набіги на Крим, доки давня Таврика не стала татарським уділом.

Якобсон А. Крым в Средние века. – М., 1973. – С. 104.

І сьогодні ця проблема нікуди не поділася. Навіть російський портал «Историческая правда» (не плутати з оригінальною українською «Історичною правдою»), що позиціонує себе як науковий, у програмному тексті від 7 березня 2014 р. «Кримські татари: міфи та реальність» пише очевидні нісенітниці. Уже перше питання: «Чи правда, що татари прийшли до Криму раніше за росіян, і тому вони вважаються корінним етносом півострова?» – сформульоване юридично безграмотно, і відповідь йому до пари. «Про те, що слов'яни Східної Європи, серед них і росіяни, не тільки здавна приїжджали до Криму, а й жили тут, є чимало свідчень у різних авторів», – так починається відповідь. А закінчується: «Татари ж прибули до Криму лише в XIII столітті». Не сказано жодного слова про статус корінних народів і про те, що «татари» та «кримські татари» – не одне й те саме.

Друге питання звучить значно конкретніше: «Кримські татари – це нащадки монголо-татар?». У наступних трьох абзацах, хоч і не написано прямо, але читачеві дають зрозуміти, що начебто «нащадки», не уточнюючи, утім, «монголів» чи «татар». До того ж у відповіді «кримців» сплутано з «кримчанами».

Отож аж ніяк не дивно, що й решта Інтернету, а з ним і безліч обивателів досі вірять у походження кримських татар від таких собі «монголо-татар». Впишіть у пошуковій системі фразу: «Кримські татари – не корінний народ Криму», – і насолоджуйтеся однотипними поясненнями, що до 1223 року про «татар» ніхто не чув, отже, вони не є найдавнішим народом півострова, тому їхні начебто нащадки – кримські татари – не можуть претендувати на статус корінного народу.

Банальне невігластво та політичне замовлення в сумі дають невтішні результати.

...і реальність

Найпростіша справа – це статус корінного народу. Відповідно до Конвенції 1989 року про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, затвердженої Міжнародною організацією праці, корінними можуть бути визнані народи,

які є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною котрої є ця країна, у період її завоювання чи колонізації або в період визначення існуючих державних кордонів, і які незалежно від їхнього правового становища зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні та політичні інститути.

Кримські татари, кримські караїми та кримчаки справді населяли Крим, а перші навіть становили абсолютну більшість населення до моменту захоплення півострова Російською імперією 1783 року, зберігали свій внутрішній життєвий лад протягом століть російської колонізації та, зрештою, брали участь у визначенні державних кордонів Криму 1921-го та 1991-го. Крім того, у кримських татар упродовж чверть століття існує система національного самоврядування: Курултай – Меджлис. З юридичного погляду «давність» народу не має ніякого значення в наданні статусу «корінного», тому всі три кримські етноси мають право його отримати.

Згідно ж зі статтею 26 Декларації ООН про права корінних народів 2007 року,

корінні народи мають право на землі, території та ресурси, якими вони традиційно володіли, які вони традиційно займали або іншим чином використовували чи набували.

Крим саме і є тією землею, якою традиційно володіли кримські татари на момент захоплення півострова Російською імперією.

З етногенезом кримських татар складніше – занадто багатьма міфами обріс цей процес, а наукових досліджень з цього питання є надто мало. І хоча для розвінчання винесеної в заголовок тези це не принципово, коротко розглянемо історію вживання етноніма «татари». Що до «справжніх» татар, то це було

велике, могутнє далекосхідне плем'я (або союз племен) чи то монгольського, чи то тюркського походження. В XI столітті татари були головною силою в регіоні, їхній етнонім набув широкої популярності.

Їхнє ім'я було здавна відоме у світі. Від них відділилися численні гілки. Усе те плем'я [складалося] із сімдесяти тисяч будинків [або сімей]... Вони [вже] в сиву давнину більшу частину часу були завойовниками та володарями здебільшого [монгольських] племен та областей, [вирізняючись своєю] величчю, могутністю й цілковитою пошаною... Через [їхню] надзвичайну велич та почесне становище інші тюркські роди, за [всієї] відмінності їхніх розрядів і назв, стали відомими під їхнім ім'ям та всі називалися татарами. І ті різні роди вважали за свою велич і достоїнство те, що заховували себе до них та стали відомими під їхнім ім'ям.

Рашид ад-Дин. Сборник летописей. – Т. 1, кн. 1. – М.-Л., 1952 [1311]. – С. 102.

1202 року татари зазнали поразки від Чингізхана й пережили геноцид – були вбиті майже всі дорослі чоловіки та безліч жінок.

Він звелів зробити загальне побиття татар і жодного не залишати живим до тієї межі, яка визначена законом; щоб жінок і малих дітей також перебити, а вагітним розігнути утроби, аби зовсім їх знищити.

Рашид ад-Дин. Сборник летописей. – Т. 1, кн. 1. – М.-Л., 1952 [1311]. – С. 106.

Але їхня назва збереглась і була перенесена китайськими істориками на інші народи, зокрема й на монголів. Так уже 1221 року з'явився гібрид «монголо-татари» – по-китайськи «мен-да», скорочення від двох етнонімів: «мен-гу» (монголи) та «да-да» (татари) [Чжао Хун. *Мен-да Бей-лу (Повний опис монголо-татар)*. – М., 1975]. Уцілілих татар пізніше залучили до лав монгольської армії, що зустрілася з військом Русі на річці Калка 1223 року. Чи то від союзних половців, чи то від самих монгольських послів руські літописці також перейняли слово «татари», яке стало традиційним: «Явишася языци их же никтоже добре ясно не вестъ: кто суть и отколе изидоша, и что язык их, и которого племени суть и что вера их. И зовут я Татары а инии глаголют Таумены». За сьогоdnішніми стандартами, усі багатонаціональні війська

Чингізхана та його наступників слід називати «монгольськими» – суто з політичного погляду, як, приміром, «радянські війська».

Щоб якось пояснити поєднання монгольської верхівки з переважно тюркським населенням Орди, російський історик Петро Наумов 1823 року запропонував використовувати термін «татаро-монголи», який зберігся і в радянській літературі [Наумов П. *Об отношениях российских князей к монгольским и татарским ханам с 1224 по 1480 год.* – СПб., 1823]. У Російській імперії терміном «татари» позначали все населення Золотої Орди та її відламків, а потім, до початку XX століття, – півтора десятка найрізноманітніших тюркських народностей: від азербайджанців до хакасів.

Ті нечисленні власне монголи, що дійшли до Криму, невдовзі розчинилися в навколишньому тюркському масиві.

У давнину ця держава була країною кипчаків, але коли нею заволоділи татари [египетський географ *теж не розрізняв чітко монголів і татар – Авт.*], то кипчаки зробилися їхніми підданими. Потім вони (татари) змішались і породичались із ними (кипчаками), і земля взяла гору над природними та расовими рисами їхніми (татар), і всі вони стали достоту як кипчаки, ніби вони одного (з ними) роду, тому що монголи (і татари) оселилися на землі кипчаків, узяли з ними шлюб і залишилися жити в краю їхньому (кипчаки).

Аль-Омари. Пути взоров по государствам с крупными городами // Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – СПб., 1884. – С. 235.

У результаті понад 80% сучасних кримських татар належать до європеоїдного типу, а не до монголоїдного, як слід було б очікувати, виходячи з «монголо-татарської» концепції.

Мал. 6. Семенов І. Типи татар. Крим. Поштова листівка 1905-1910 рр.

До речі, прикметник «кримський» спочатку означав лише географічну локалізацію кримських татар (так, державною мовою в Кримській АРСР була просто «татарська») і лише у XX столітті став частиною самоназви – *к'иримтатарлар*. Паралельно в наші дні триває процес затвердження нового етноніма – *к'иримлар* (буквально «кримці»). До речі, це слово («кримці», «кримські люди») використовувалося в документообігу Московської держави в Ранній новий час.

Розгляд за суттю питання кримськотатарського етногенезу виходить за межі цієї книги і для аналізу міфу не потрібен, але можна однозначно твердити:

кримські татари – не те саме, що й «монголо-татари».

Виводити кримських татар з будь-яких інших «татар» лише на підставі співзвучності етнізмів абсолютно ненауково; занадто вже багато геть різних значень має термін «татари».

І найголовніше:

статус корінного народу, як і його право на самовизначення, ніяк не залежить від часу виникнення цього народу, а регламентується міжнародним правом.

Постановою № 1140-18 від 20 березня 2014 року Верховна Рада України визнала кримських татар корінним народом і заявила про підтримку Декларації ООН про права корінних народів. Отже,

кримські татари (а також кримські караїми та кримчаки) – корінний народ України, який має право на самовизначення в Криму в межах української держави.

Жодні історичні аргументи не можуть бути обґрунтуванням для перегляду цього статусу.

МІФ № 7. ГРЕКИ – НАЙДАВНІШИЙ КОРІННИЙ НАРОД КРИМУ

Intro

Як неодноразово зауважувалось, міфи практично ніколи не ходять поодинокі, і цей не є винятком. Якщо маніпулятори відмовляють кримським татарам у праві на статус корінного народу, а «багатоликий, але монолітний російській нації» він, загалом, не потрібен, то нішу необхідно заповнити кимось інше. І греки якнайкраще підходять на цю роль. Як уже зазначалося вище, для Міфу про «КримНаш» важливо прив'язати статус корінного народу до етногенезу, назвати кримських татар нащадками «монголо-татар» і з легкістю оголосити корінним населенням греків, які, як усім відомо, жили на півострові раніше за монголів. Про те, що кримські татари – не монголо-татари, я вже казав, тепер час розібратися, чому греки, котрі принесли до Криму цивілізацію, усе ж не є сьогодні корінним народом.

Міф...

У цього міфу два кореня. По-перше, юридична безграмотність, яка допускає сплутування статусу «автохтонів», або «аборигенів», зі статусом «корінного населення». По-друге, політичні ігри навколо кримських татар, що особливо загострилися на початку 1990-х, після повернення народу з місць спецпоселень. І хоча радянська академічна наука вже півстоліття була прихильною до греків,

Заснування в Криму міст-полісів еллінськими виселенцями мало велике позитивне значення для історичного розвитку Криму, оскільки долучило його до високої античної цивілізації. Симбіоз грецьких міст і місцевого населення зумовив створення своєрідної культури Причорномор'я.

Рыбаков Б. Об ошибках в изучении истории Крыма и о задачах дальнейших исследований. – Симферополь, 1952. – С. 4.

остаточно міф сформувався відносно нещодавно. Свого роду хрестоматійним можна вважати текст, написаний 1992 року одним з лідерів Російського руху Криму.

Розподіл кримчан на «сторонніх» і «корінних», що навіюється татарським Меджлисом, став часто лунати з уст деяких політиків. Статусом «корінних» вони наділяють кримських татар, а кримським росіянам, кримським українцям, кримським грекам та іншим національним групам відводять статус «сторонніх». На цій підставі надаються спеціальні права «корінній» (татарській) нації порівняно з іншими національними групами Криму... Насправді ж найдавнішими з національних груп, котрі нині мешкають у Криму, є кримські греки, бо достеменно відомо, що вони жили в Криму щонайменше з VI століття до нашої ери... І тільки у XIII столітті із Золотою Ордою в Крим прийшли татари... На відміну від справжніх аборигенів Америки – індіанців – жодна з національних груп, які зараз проживають у Криму, не може претендувати на кримське «аборигенство», на «корінність», а тим паче на етнічну винятковість. Саме тому ставити питання про претензії татар на звання «титової нації» необґрунтовано і просто небезпечно.

Мордашов В. Кто в Крыму коренной – славяне, татары или греки? // Крымские известия. – 1992. – Березень.

Отже, на одну купу скинуто історичні та юридичні аргументи, кримських татар пов'язано із Золотою Ордою, а греків названо найдавнішою з нині існуючих у Криму національних груп. Таке твердження незабаром стало загальником, що повторювався з тексту до тексту, аж доки 2014 року його не вилив у бронзі головний російський історик Володимир Путін.

На зустрічі з кримськотатарськими політиками та громадськими діячами в Сочі, до якої ми ще повернемося, російський президент у відповідь на пропозицію визнати кримських татар корінним народом півострова сказав так:

Знаєте, про це, звісно, можна подумати. Тільки нам, вирішуючи одне питання, не можна породжувати інші проблемні [питання]. Що я маю на увазі? Один з корінних народів... – це греки, вони теж мають право, греки тут були раніше за нас із вами, розумієте?

*Путін В. Зустріч з представниками кримських татар,
16 травня 2014 р.*

«Освячена» самим Путіним формула «греки – корінний народ Криму» стала універсальним обґрунтуванням відмови кримським татарам у цьому статусі. Але чи справді греки можуть претендувати на таку честь?

...і реальність

Почнемо з простого – з юридичного боку. Як я вже неодноразово наголошував, статус корінного народу та пов'язаний з ним привілей самовизначення надаються за критеріями міжнародного права й не залежать від давності або унікальності цього народу. Але, що найважливіше, корінним народом не може вважатися той, який має у своєму розпорядженні власну національну державу. Нинішня Греція визнана світовою спільнотою з 1830 року, тож на момент визначення державних кордонів Криму як 1921-го, так і 1991 року греки, за сучасними правовими нормами, не могли вважатися корінним народом.

Що стосується греків як нібито найдавнішого з народів, які нині живуть на півострові, то це не більше, ніж омана, що ґрунтується на надмірно широкому розумінні етноніма «грек». Насправді у кримській історії не було ніяких одних-єдиних греків, а були чотири хвилі умовного грецького населення, котре часто розмовляло різними мовами [*Араджионі М. Кримські греки // Від кіммерійців до кримчаків. – Сімферополь, 2007. – С. 192*].

Перша хвиля – це стародавні греки, а точніше, елліни, сучасники Геродота і творці демократії. Вони переселялися до Криму, починаючи з 600-х рр. до н.е., дець, наприклад на Боспорі, одразу змішуючись із місцевими варварами, а дець, як у Херсонесі, зберігши себе «в чистоті» до римських часів. У кращі роки еллінам у Криму належали весь Керченський півострів і суміжні землі аж до Старого Криму та Судака, а також широка смуга землі від Севастополя до Чорноморського. Після Великого переселення народів (від готів III століття до гунів V сторіччя) твердити про «чистих» давніх греків безглуздо. Нові народи з власною культурою та поширення християнства остаточно стерли в Криму риси класичної античності. У цей самий період назавжди вийшла з ужитку давньогрецька мова.

Друга хвиля – це середньовічні власне «кримські греки», а точніше, ромеї, відомі нам як візантійці, ані мовою, ані вірою не схожі на еллінів. Після входження Херсонеса й Боспору до складу Візантії в 530-х рр. Крим перетворився на місце постійного заслання та втечі неспокійних елементів зі столиці. Ці ромеї охоче брали шлюби з християнськими народностями Криму і спільно з готами та аланами створили в горах своє князівство Феодоро. Середньогрецька

мова стала лінгва франка ранньосередньовічного півострова. Після турецького завоювання Криму 1475 року етнос кримських греків розколовся: більшість разом з кримськими готами й аланами прийняли іслам і невдовзі розчинилися серед кримських татар. Нечисленні рештки утворили дві етнографічні групи – румеїв та урумів. Обидві сповідували християнство, але румеї зберегли грецьку мову, а уруми почали розмовляти тюркською. 1778 року 18 тисяч румеїв та урумів були депортовані Суворовим на північний берег Азовського моря, ставши маріупольськими греками. Ялта, Мангуш і Старий Крим у Приазов'ї – їхніх рук справа.

Третя хвиля грецьких переселенців – це біженці з Османської імперії початку XIX століття та моряки, запрошені на російську службу. Ці греки розмовляли вже новогрецькою мовою. Разом з православними албанцями, відомими як арнаути, вони оселилися спочатку біля Керчі, а потім були переведені до Балаклави, де з них утворили окремий прикордонний батальйон. На відміну від своїх попередників балаклавські греки ворогували з кримськими татарами, і відлуння цього конфлікту буде чути на початку XX століття. Батальйон через кілька років розформували, і грецькі воїни перетворилися на хліборобів і виноградарів гірського Криму та Південного узбережжя. А в червні 1944 року їхніх нащадків радянська влада депортувала до Центральної Азії разом з іншими «покараними народами».

Мал. 7. Грек та арнаут. Джерело: Паули Г.-Ф. *Этнографическое описание народов России.* – СПб., 1862.

Нинішня четверта хвиля лише частково пов'язана з попереднім грецьким населенням. До Другої світової війни греки становили майже 2% мешканців півострова і зберігали чимало ознак традиційної культури. Сьогодні грецька громада заледве сягає 0,1% кримчан. Зменшення чисельності в 13 разів призвело до фактичного зникнення греків з колись різнобарвної кримської палітри.

Отже, історія грецького населення півострова переривалася один раз частково та два – повністю, і ніякої прямої спадкоємності між

еллінами VII століття до н.е. та сучасною громадою греків у Криму немає. Тому

називати греків найдавнішим з народів, що нині живуть у Криму, ненауково.

Насамкінець не буде зайвим ще раз нагадати, що

греків, які мають власну національну державу, не можна, згідно з міжнародним правом, вважати корінним народом.

Грецький народ і без цього має безліч заслуг перед кримською історією, щоб дозволити йому стати розмінною монетою в російській пропаганді.

МІФ № 8. КРИМСЬКІ ТАТАРИ МАСОВО ДЕЗЕРТИРУВАЛИ З ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

Intro

Перед нами – один з міфів, що входить до своєрідної «депортаційної тріади». Не маючи змоги визнати тотальне виселення кримських татар 1944 року злочиним проти людяності, радянські пропагандисти вигадали, а їхні сьогоднішні наступники охоче підхопили «виправдання» депортації нібито численними «гріхами» кримських татар. І перше звинувачення в цій зв'язці: начебто 1941 року кримці масово дезертирували з лав Робітничо-Селянської Червоної армії (РККА).

Міф...

Початок звинуваченням було покладено на найвищому рівні. У доповідній записці заступника наркома держбезпеки СРСР Богдана Кобулова та заступника наркома внутрішніх справ СРСР Івана Серова на ім'я Лаврентія Берії йшлося:

Усі призвані до Червоної армії становили 90 тис. осіб, зокрема й 20 тис. кримських татар... 20 тис. кримських татар дезертирували в 1941 році з 51-ї армії під час відступу її з Криму.

Иосиф Сталин – Лаврентию Берии: «Их надо депортировать...»: Документы, факты, комментарии / Сост. Н. Бугай. – М., 1992. – С. 131.

Однак сама записка була написана 22 квітня 1944 року – значно пізніше за описувані в ній події, але дуже близько до дати депортації кримських татар. Зазначена цифра «перекочувала» в лист самого Берії Йосифу Сталіну від 10 травня 1944 року.

З частин Червоної армії в 1941 р. дезертирували понад 20 тис. татар, які зрадили батьківщину, перейшли на службу до німців і зі зброєю в руках боролися проти Червоної армії.

ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, спр. 65, арк. 41–43.

У результаті згадування такими «авторитетами», як Берія, цю кількість «кримськотатарських дезертирів» почали некритично відтворювати в десятках, а то й сотнях сучасних текстів. Цифра «20 тисяч» набула певної сакральності й стала зручним обґрунтуванням для виправдання депортації та шовіністичної пропаганди проти кримських татар. Найчастіше її наводять у початковому вигляді з посиланням на записку Кобулова й Сєрова.

З кримського населення до Червоної армії на початку війни було призвано 90 тисяч осіб, зокрема й 20 тисяч кримських татар, які під час відступу 51-ї армії з Криму 1941 року геть усі дезертирували. Наприклад, тільки в одному селі Коуш зі 132 призваних до РККА дезертирували 120 осіб. Тож дезертирство кримських татар було справді поголовним.

Мартирисян А. 200 мифов о Сталине. Т. 5: Сталин после войны. 1945–1953 годы. – М., 2007. – Миф № 173.

Але іноді в пориві натхнення автори збільшують кількість «утікачів» утричі.

Або, якщо згадати дещо пізніші часи – осені 1941 року, можна побачити близько 60 тисяч молодих кримських татар, які майже поголовно дезертирували з лав РККА, щоб незабаром добровільно вступити в допоміжні війська вермахту й у кримських таборах для військовополонених вирізати зірки на грудях у полонених червонофлотців.

Кремлев С. 10 мифов о 1941 годе. – М., 2008. – Миф № 7.

І справді, чого їх рахувати! І навіть якщо в тексті трапився банальний хибодрук, на визначення кримських татар як «поголовних дезертирів» це не вплинуло.

Щоправда, у суто наукових працях, присвячених проблемі кримського колабораціонізму під час Другої світової війни, можна зустріти інші цифри.

Улітку 1941 року в Криму з місцевого населення було сформовано чотири стрілецькі дивізії, у двох з яких – 320-й феодосійській та 321-й євпаторійській – особовий склад складався переважно з кримських татар (у цих з'єднаннях їх було лише близько 10 тис. осіб)... І більшість «зниклих безвісти» – це особовий склад двох кримськотатарських дивізій. У жовтні–листопаді 1941 року вони розташовувалися на таких позиціях: 320-а – на Ак-Монаї (Керченський півострів), а 321-а – між Саками та Євпа-

торією. Нашвидку організовані, погано навчені й озброєні, покинуті в умовах паніки та втрати управління військами, ці дивізії розсипалися після перших же ударів німецьких військ. Частину їхнього особового складу полонили, переважна ж більшість новобранців розійшлися своїми селами.

1941 року до Червоної армії було призвано приблизно 10 тис. кримських татар, багато з яких або дезертирували, або потрапили в німецький полон під час осінньо-зимових боїв.

Романько О. Крым под пятой Гитлера. Немецкая оккупационная политика в Крыму 1941–1944 гг. – М., 2011. – С. 129–130, 330.

Які ж цифри правдиві та скільки кримських татар насправді врятувалися втечею з лав Червоної армії?

...і реальність

Питання, скільки саме кримських татар воювали на боці Червоної/Радянської армії та скільки наклали життям у боротьбі проти нацизму, є складним. Через безглуздий режим секретності в Центральному архіві Мініборони Російської Федерації в Подольську ми не маємо прямих документальних свідчень, тому змушені йти іншими шляхами. Спочатку пояснимо надзвичайну популярність цифри «20 тисяч», яка так часто і так некритично відтворюється нині.

Автора статті не бентежить дивина формулювання – «20 тисяч призваних – 20 тисяч дезертирували». У нього немає й думки запитати себе, як воювала 51-а армія в 1941 році, яких вона при цьому зазнавала втрат і як так сталося, що радянські воєначальники здали Кримський півострів на довгі кілька років окупації, зваливши згодом усю провину на «народи-зрадники». (Нагадаємо, що, крім кримських татар, за звинуваченням у пособництві ворогові були депортовані греки, вірмени, болгары, а на самому початку війни були виселені «потенційні», у розумінні влади, попутники фашистів – німці та італійці). Не вказує він і на те, що в записці Б. Кобулова та І. Серова зазначається відсутність точних даних про чисельність татарського населення в Криму – виконавці каральної акції лише приблизно уявляли порядок цифр кримськотатарського населення, що підлягає депортації.

Бекірова Г. Стереотипи радянського часу щодо кримськотатарського народу та їх ретрансляція у пострадянському інформаційному просторі // Кримські студії. – 2002. – № 3-4 (15-16). – С. 44–66.

Ключовим тут є «збіг» ustalеної кількості «дезертирів» з кількістю майбутніх кримськотатарських колабораціоністів (див. Міф № 9). Виходить надзвичайно «зручна» схема «злочинів» кримських татар: 20 тисяч призвано – 20 тисяч дезертирували – 20 тисяч співпрацювали з ворогом. Навіщо забивати собі голову неупередженими підрахунками, якщо «правильна» цифра відома наперед. Але скільки ж кримців насправді були призвані на службу 1941 року?

У національній літературі поширена явно завищена кількість кримських татар – солдатів Червоної армії: від 60 до 137 тисяч, і час від часу ці цифри некритично відтворюються в науковій літературі України та Росії. Насправді ж мобілізаційна межа осілого населення становить близько 10% [Шапошиников Б. Мозг арміи. – Т. 1. – М.-Л., 1927. – Гл. 2], і тому ні 60, ні більше тисяч військовослужбовців-кримців неможливі в принципі.

Зайдемо з іншого боку – полічимо загальну кількість призовників і мобілізованих з Криму 1941 року. Згідно з підрахунками Володимира Брошевана, після оголошення 22 червня загальної мобілізації чоловіків віком від 23 до 36 років з Криму до лав Червоної армії було спрямовано 72,4 тис. осіб. Призовники з 19-річного віку й так відбували строкову службу, їхня кількість ледь сягала 21 тис. осіб. Отже, до серпня 1941-го загалом у діючій армії перебували приблизно 93 тис. кримчан [Поляков В. Правда о «20 тысячах крымскотатарских дезертиров» // Первая Крымская. – 2010. – № 2(308)]. Про 93 тисячі відправлених з півострова на фронт у перші місяці пише й автор останньої радянської узагальнюючої книги про війну в Криму Олексій Басов [Басов А. Крым в Великой Отечественной войне 1941–1945. – М., 1987. – С. 43]. Заокруглену цифру – 90 тис. – ми зустрічаємо й у доповідній записці Кобулова та Серова.

Позаяк кримські татари вважалися лояльними до радянської влади й не потрапляли під призовні обмеження (як німці чи поляки), немає причин гадати, що у військах їхня частка була меншою, ніж серед кримчан загалом. З урахуванням природного приросту між часом перепису (1939 р.) і початком бойових дій (1941 р.) кількість кримськотатарського населення оцінюється мною у 232–233 тисячі осіб. Іноді з формулюванням «за даними архівів» можна побачити цифру 250 тисяч, але мені жодного разу не траплялося посилення на номер фонду і

справи з такою інформацією. З іншого боку, частка кримськотатарського населення протягом десятиліття неухильно зменшувалась: 1934 – 23,8%; 1937 – 20,7%; 1939 – 19,4%. Тож можна припустити, що у 1941 році цей показник становив приблизно 18%.

Скориставшись демографічною пропорцією, ми підрахували, що на початку війни в Червоній армії служили майже 17 тис. кримських татар. Але, у супереч поширеній думці, вони не воювали на території Кримського півострова. Усі призовники віком від 18 до 36 років до серпня 1941 року вже перебували на різних фронтах і до Криму не мали жодного стосунку.

Дослідник Олександр Неменко пише, не зазначаючи, утім, джерела, що

За даними Кримського військкомату з 22 червня до 1 серпня 1941 р. [в оригіналі помилка «1942» – Авт.] було мобілізовано 17 254 жителі Криму, у яких у графі «національність» стояло «кримський татарин». З них 876 осіб було направлено до 106-ї дивізії, розміщеної в Криму, 276 осіб в інші кримські частини, решту відправили на «велику землю». При цьому частина призовників загинула під час вивезення з Криму (зокрема на транспорті «Ленін»). Ця цифра не враховує тих, хто боровся в кримських дивізіях народного ополчення.

Неменко А. О крымских татарах в 1941-1944 г.г. // http://www.litsovet.ru/index.php/material.read?material_id=481851.

Вражає дивовижний збіг цифр.

Рахуємо далі. Завдання оборони півострова було покладене на 51-у Окрему армію, до якої кримчан до 1895 року народження додатково мобілізували з 14 серпня відповідно до директиви Ставки Верховного Головнокомандування № 00931. Решта кримчан-призовників до цього моменту вже воювали на «великій землі».

4 серпня 1941 р. 22 год. 00 хв.

1. Для оборони Криму сформувати 51-у Окрему армію (на правах фронту) з безпосереднім підпорядкуванням Верховному Головнокомандуванню. Командувачем армії призначаю генерал-полковника Кузнєцова, заст. командувача армії – генерал-майора Батова. Штаб армії – район Сімферополя.

...

3. До бойового складу військ новосформованої 51-ї Окр. армії включити 106, 156, 271 та 276-у стр. дивізії, 40, 42 і 48-у кав. дивізії.

...

5. Військовій раді 51-ї Окр. армії:

а) шляхом призову людських ресурсів Криму до 1895 року включно сформувати дві-три стрілецькі дивізії й необхідну кількість бронемайданчиків...

ЦАМО, ф. 148а, оп. 3763,
спр. 90, арк. 47–48.

Новостворену армію, яка налічувала 68,5 тис. осіб, можна було умовно поділити на дві частини. Першу становили згадані в директиві «старі» кадрові стрілецькі дивізії: 106-а та 156-а; «нові» дивізії: 271-а та 276-а, а також три кавалерійські дивізії: 40-а, 42-а та 48-а – загалом 39,5 тис. бійців. Кримчан серед солдатів цих дивізій до початку війни не було – вони формувалися за межами півострова.

Другу частину армії становили 1-а, 2-а, 3-я та 4-а «кримські дивізії народного ополчення» (КДНО, пізніше 321-а, 184-а, 172-а та 320-а стрілецькі дивізії відповідно), до яких набирали місцевих жителів, мобілізованих згаданою вище директивою, – загалом 29 тис. осіб. Друга кримська дивізія налічувала лише 4 тис. солдатів, однак створена вона була на базі прикордонних військ НКВД. Отже, до решти кримських дивізій у середньому набрали по 8,3 тис. осіб до кожної. Якщо попередні пропорції правильні, то загалом до 51-ї армії було мобілізовано до 5,5 тис. кримських татар.

Проте деякі мобілізовані також потрапили до вже сформованих військових частин.

Той же Неменко (і знову без посилань) твердить, що

За даними Кримського республіканського військкомату, станом на кінець серпня 1941 р. додатково мобілізовано з призовного віку 54 тис. осіб, з них 12,5 тис. кримських татар. У вересні було призвано стільки ж, щодо жовтня, на жаль, даних немає.

Неменко А. О крымских татарах в 1941-1944 г.г. // http://www.litsovet.ru/index.php/material.read?material_id=481851.

Зрозуміло, що у вересні, у момент прориву німців на Перекопі, а також у жовтні військкомати «загрібали» і старих, і малих. Однак або Неменко неправильно процитував джерела, або вони містять помилку.

У Держархіві АРК нещодавно знайдено 2 нові документи. У першому «Кількість мобілізованих та призваних до РККА з міст і селищ міського типу Кримської АРСР (станом на 1 листопада 1941 р.)» повідомлялося: «...мобілізовано до РККА і ВМФ – 91,9 тис. осіб» (від кількості всіх жителів – 14,78%; тих, що мають вік від 18 до 59 років – 24%). У другому документі «Кількість мобілізованих і призваних до РККА із сільської місцевості Кримської АРСР (станом на 1 листопада 1941 р.)» читаємо: «...мобілізовано до РККА – 67,6 тис. осіб» (19,47% кількості всього сільського населення та 25,01% селян віком від 18 до 59 років). Загалом же, згідно з цими двома документами, на боротьбу з ворогом мобілізували 159,5 тис. осіб (кожного 7-го мешканця республіки).

Брошеван В. М. Особенности мобилизации и перестройки на военный лад экономики в Крыму // Патриот Украины: історичний альманах. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 45–54.

Кількість «за Брошеваном» (159,5 тис.) здається значно правдоподібною за кількістю «за Неменком» (54 тис. у серпні + стільки ж у вересні + жовтнева мобілізація без урахування тих, хто вже служив і був мобілізований раніше). Окрім того, вона підтверджена архівними джерелами, тому за основу візьмемо саме її.

До цієї підсумкової кількості входять майже 21 тисяча тих, хто на момент початку війни служив у діючій армії, 72 тис. осіб, призваних у загальному порядку в червні–серпні (ті самі 93 тисячі, які воювали поза півостровом), і, в залишку, 66,5 тис. кримчан, мобілізованих спеціально на оборону півострова від серпня до листопада. Причому, якщо, за директивою № 00931, призивали чоловіків віком до 46 років, то в архівній довідці фігурують уже 59-річні бійці. Можна припустити, що кримських татар серед цих останніх було щонайменше 12 тисяч. Отже, у лавах Червоної армії налічувалося більш ніж 29 тисяч кримських татар: понад 17 тисяч, мобілізованих до серпня 1941 року, + 12 тисяч, мобілізованих пізніше. З першої хвилі тисяча призовників посилила кадрові дивізії 51-ї армії, а решту перекинули на «велику землю». З другої хвилі до 5,5 тисяч розподілили в дивізії народного ополчення, решту 6,5 тисяч або скерували на облаштування «бронемайданчиків» зі згаданої вище директиви, або пізніше використовували як підкріплення. Отже, у листопаді 1941 року Крим загалом захищали приблизно 13 тисяч кримськотатарських солдатів.

Олег Романько, котрий, як ми бачили вище, нарахував у двох дивізіях 10 тисяч кримців, посилається на статтю Анатолія Вяткіна, але той називає геть інші цифри.

Однак до татар ці розрахунки не можуть застосовуватись, оскільки наприкінці червня 1941 р. в армії служили тільки 4,5 тис. татар (2% їхньої кількості за переписом 1939 р.), а ті, хто був мобілізований у липні–серпні того ж року для оборони півострова, частково загинули, а здебільшого дезертирували... Отже, у Червоній армії в період війни служили щонайбільше 15 тис. кримських татар, тобто приблизно 7% наявного населення.

Вяткин А. Немецкая оккупация и крымские татары в 1941–1944 гг. // Восток. – 2005. – № 4. – С. 39.

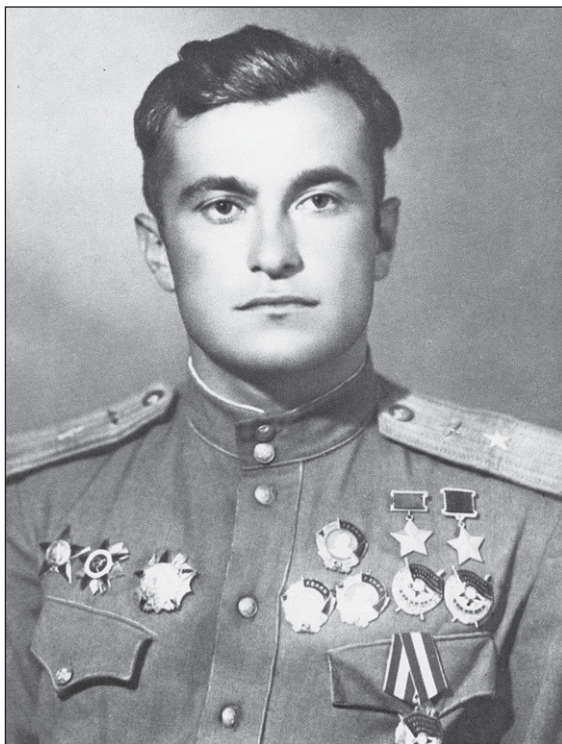
Щоправда, і цей дослідник не навів джерел своїх розрахунків. Тож у мене немає обґрунтованих сумнівів у правильності своїх підрахунків, за якими в різних кадрових частинах Червоної армії напередодні захоплення півострова служили до 30 тис. кримських татар (12,5%), що не набагато перевищує розрахункову мобілізаційну межу. Решта явно вийшла з призовного віку й не брала участі в бойових діях.

Як уже зазначалося, 16 тисяч кримців воювали поза півостровом, 8 995 з них дожили до перемоги й були демобілізовані в місця спецпоселень [ГАРФ, ф. Р-9479, оп. 1, спр. 436-33, арк. 98–99] до своїх депортованих родин.

На півострові в різних частинах залишилися 13 тисяч кримських татар, і після розгрому, який улаштувала 11-а армія Еріха фон Манштейна радянській 51-й армії, з неї розбігалися призовники всіх національностей, а не тільки кримці. Утеча додому для бійців, котрі лишилися без командування, часто була єдиним способом вижити. До речі, в обороні Севастополя, за даними О. Неменка, узяв участь 3 671 кримський татарин, причому майже 2 тисячі прибули до міста добровільно.

Отже, з 13 тисяч офіційно зникли безвісти щонайменше 1 290 осіб (підраховано В. Поляковим за «Книгою пам'яті України» АРК), з 3 671 далі воював у Севастополі, а ще майже 4 тисячі потрапили в полон та опинилися в таборах у Миколаєві, Херсоні та Криму (див. Міф № 9). Нез'ясованими залишаються долі ще 4 тисяч кримських татар, частина з яких, напевно, загинула в боях, частина евакуювалася на Тамань, а решта розійшлася домівками, як і тисячі їхніх земляків інших національностей.

Разом перебіжчиків, дезертирів та ухильників серед кримських татар було до 4 тисяч, а не міфічних 20 тисяч осіб.

Мал. 8. Двічі Герой Радянського Союзу Амет-Хан Султан, 1945 р. Джерело: газета «Авдет»

Загалом, «20 тисяч» – це заокруглена кількість усіх кримських татар, котрі служили в Червоній армії після 1941 року на «великій землі» та в Севастополі. І з урахуванням 9 тисяч тих, що вижили, серед яких були двічі Герой Радянського Союзу Амет-Хан Султан, п'ять Героїв СРСР і два повні кавалери ордена Слави,

узятися «20 тисячам кримськотатарських дезертирів» було просто нізвідки.

До речі, згідно з офіційною «Довідкою про кількість дезертирів з Червоної армії за три роки Великої Вітчизняної війни», складеною у вересні 1944 року, з-поміж вихідців з Кримської АРСР було затримано 479 дезертирів (без зазначення національності) [ГАРФ, ф. Р-9478, оп. 1, спр. 137, арк. 1–2, 15–16]. І хоча ця кількість не містить утікачів з 51-ї армії восени 1941 року, усе одно навіть з ними «20 тисяч» ніяк не назбирається.

МІФ № 9. КРИМСЬКІ ТАТАРИ – «НАРОД-ЗРАДНИК»

Intro

Як уже йшлося вище, звинувачення кримських татар у всіх смертних гріхах – найважливіший елемент самовиправдання російської пропаганди за депортацію. Але «дезертирство» відіграє роль лише «аперитиву», головна претензія – це начебто масовий колабораціонізм кримців у всі часи, а особливо в роки Другої світової війни. Складна наукова проблема колабораціонізму виринає з контексту, очищається від усіх застережень і подається у вигляді готової формули: «кримські татари – народ-зрадник». Після її проголошення виправдовувати депортацію зокрема та русифікацію Криму загалом стає значно простіше. Фраза: «Вони самі винні», – це універсальний інструмент боротьби за кримську історію.

Міф...

Існують два публіцистичні різновиди цього міфу – короткий і довгий. Короткий фокусує увагу на т.зв. «масовій співпраці з гітлерівцями» в 1941–1944 рр., довгий шукає коріння «зради» кримських татар у давнині. Характерно, що пропагандистські тези легко озвучують навіть, здавалося б, професійні історики. Канонічним у цьому розумінні можна вважати інтерв'ю з «академіком, доктором історичних наук Андрієм Гончаровим».

– Андрію Павловичу, цьогоріч минає 65 років від часу так званої сталінської депортації кримських татар та інших народів. Як ви вважаєте, що спонукало керівництво СРСР у 1944 році піти на цей крок?

– Я вже втомився доводити, що це були цілком логічні, справедливі дії щодо зрадників Батьківщини та фашистських посіпак. При цьому слід відзначити гуманізм радянської влади стосовно бандитів, які вірою і правдою служили фюреру. За законами воєнного часу, згідно зі статтею 193-22 тодішнього Кримінального кодексу РРФСР, наше командування мало право розстріляти, звісно, не весь народ, але всіх чоловіків з-поміж так званих кримських татар за дезертирство та зраду!

– Це вже занадто!

– Факти свідчать про те, що практично все кримськотатарське населення призовного віку стало на бік фашистської Німеччини. Щойно фронт наблизився до Криму, переважна більшість населення почала переходити на бік ворога.

Гончаров А. Почему депортировали крымских татар? // Русское движение. – 2011. – 25 березня.

Набір звинувачень на адресу «зрадників і посіпак», «так званих кримських татар», у всіх випадках практично однаковий: а) поголовна служба чоловіків-кримців у німецьких окупаційних силах, участь у репресіях проти партизан і мирного слов'янського населення; б) привітання та меморандуми на ім'я Гітлера з пропозиціями створити незалежну кримськотатарську державу; в) фінансова, продовольча, організаційна допомога німцям з боку «мусульманських комітетів» Криму; г) недостатня участь у партизанському русі.

Найчастіше з посиланням на німецькі джерела називається загальна кількість колабораціоністів – 20 тисяч осіб, що буцімто вдвічі більше за кількість солдатів-кримців у Червоній армії. Переказувати всі аргументи прихильників цього підходу недоцільно – їх легко знайти в Інтернеті.

Щодо «довгого» різновиду міфу, то в найповнішому вигляді він поданий у книзі Ігоря Пихалова «За що Сталін виселяв народи», де історія кримськотатарських «зłodіянь» ведеться з кінця Середньовіччя. За провину їм поставлено набіги на Русь, співпрацю з англо-французькими військами за часів Кримської війни та навіть національне будівництво в період революції 1917–1920 рр. Частоту вживання слова «зрадники» я навіть не беруся підрахувати – у кожному разі до опису подій Другої світової читач уже належно налаштований.

А закінчується відповідний розділ таким абзацом:

Як ми бачимо, перебуваючи у складі російської держави, кримські татари зраджували нашу країну щоразу, коли на землю Криму приходив ворог.

Пихалов И. За что Сталин выселял народы. – М., 2008. – С. 143.

Розбирати всю цю, по-своєму логічну, схему ми не будемо. Ординські набіги вже мало хвилюють наших сучасників, а роль кримців у Кримській війні не надто важлива для Міфу про «КримНаш», тож зосередимося на головному звинуваченні кримськотатарського народу – у тотальному колабораціонізмі під час Другої світової війни.

...і реальність

Почну вже звично з юридичного боку. Безумовно, існування колабораціоністських організацій кримських татар у роки війни – це факт, і їхня діяльність, від заздоровниць на честь «Адольфа-ефенді» до збирання грошей для Вермахту та організації охоронних батальйонів, – однозначне співробітництво з ворогом. Однак поширювати відповідальність за ці злочини на будь-кого, окрім їхніх безпосередніх учасників, а тим паче на весь народ – теж злочин. Міжнародне право засуджує будь-які спроби застосування колективної відповідальності. Діяльність РОА та дивізії «Галичина» не перетворює росіян й українців на «народи-колабораціоністи», а от щодо кримських татар такий підхід дуже поширений. На це заперечення часто можна почути, що в РОА служило менше росіян, ніж кримців – у німецьких батальйонах. По-перше, з юридичного погляду це неважливо – кожен сам відповідає за свої вчинки, і чисельність «спільників ворога» не має ніякого значення. А по-друге, кількість колабораціоністів серед кримських татар значно завищена, але до цього ми повернемося нижче.

Колабораціонізм серед кримських татар, безсумнівно, був, як був він і серед представників інших народів, та й будь-якого окупованого противником населення. Власне, важко собі уявити, що вал репресій, який обрушився на народ у 1920–1930 рр. і неодноразово «пройшовся» півостровом, не зародив у частини постраждалих почуття ненависті до радянського режиму та його керівників. Проте є безліч свідчень героїзму кримчан, зокрема й кримських татар. В опублікованій у 1994 році «Книзі пам'яті Республіки Крим», де містяться імена кримчан, які не повернулися з фронтів Великої Вітчизняної війни, ми знаходимо імена представників усіх без винятку національностей півострова.

Тож факти колабораціонізму – і в цьому ми глибоко переконані – ніяк не можуть бути виправданням злочинних рішень радянського керівництва про депортацію цілих народів, виконання яких принесло незліченні лиха мільйонам ні в чому не винних людей.

Бекирова Г. Крымскотатарская проблема в СССР (1944–1991). – Симферополь, 2004. – Гл. 1.

Що стосується участі кримських татар в антипартизанській боротьбі, то й тут не все так просто, як здається пропагандистам. Річ у тім, що на початковому етапі підпільного опору провізія для радянських

загонів закупувалась або обмінювалась, але через провальну підготовку з боку відповідальних партійців партизани незабаром перейшли до прямих реквізицій. Узагалі, уявлення про радянських партизанів як лицарів безстрашних і бездоганних – ще один цілковитий міф. Насправді злочинів за ними було не менше, ніж подвигів. Не дивно, що населення кримських сіл час від часу формувало загони самооборони для захисту від «лісових месників». Німецька пропаганда, організовані провокації (інсценування радянських нападів на села) та низька дисципліна командирів підпілля призвели до початку партизансько-селянських конфліктів у Кримських горах. Після запуску маховик взаємних убивств уже нелегко було спинити.

Що ж до кількості кримськотатарських «добровольців» на службі в німців, то вона однозначно завищена. Ось знаменита цитата з довідки Головного командування сухопутних військ Німеччини від 20 березня 1942 року про формування допоміжних військ, з якої все почалося.

Вербування добровольців відбувалося таким чином:

1. Уся територія Криму була поділена на округи та підокруги.
2. Для кожного округу було утворено одну чи кілька комісій з представників оперативних груп Д і придатних татар-вербувальників.

Зараховані добровольці на місці перевірялися. В етапних таборах набір здійснювався таким самим чином.

Загалом, заходи з вербування можна вважати завершеними. Вони були виконані в 203 населених пунктах і 5 таборах. Були зараховані:

- а) у населених пунктах – близько 6 000 добровольців;
- б) у таборах – майже 4 000 добровольців.

Загалом – приблизно 10 000 добровольців.

За даними татарського комітету, старости сіл організували ще близько 4 000 осіб для боротьби з партизанами. Крім того, напоготові приблизно 5 000 добровольців для поповнення сформованих військових частин.

Отже, за чисельності населення близько 200 000 осіб татари виділили в розпорядження нашої армії приблизно 20 000 людей. Якщо врахувати, що близько 10 000 осіб були призвані до Червоної армії, то можна вважати, що всі боєздатні татари повністю враховані.

*Органы государственной безопасности СССР
в Великой Отечественной войне. –
Т.3, кн. 1: Крушение «Блицкрига». – М., 2003. – С. 599.*

Отже, знову «сакральні» 20 тисяч кримських татар. Однак документально підтверджені аж ніяк не всі «підсобники». Згідно з підрахунками Олега Романька, «гіві» (Hilfswilliger, добровольців Вермахту) набрали 9 255 осіб, частина з них виявилася не придатною до служби, тож зараховано було 8 684 людини (цю цифру маніпулятори легко заокруглюють до 10 тисяч) [Романько О. *Крым под пятой Гитлера. Немецкая оккупационная политика в Крыму 1941–1944 гг.* – М., 2011. – С. 176].

А от решта 10 тисяч викликають обґрунтовані сумніви. По-перше, кількість «4 тисячі осіб для боротьби з партизанами» отримана зі слів представників «татарського комітету», а не порахована німецькими вербувальниками. Чи відповідає вона дійсності – велике питання.

Найцікавіше – далі. О. Романько, крім зазначених «гіві», додатково налічив 14 рот самооборони, організованих у січні–березні 1942 року, у яких служили 1 632 особи облікового складу [Романько О. *Крым под пятой Гитлера.* – С. 176–177].

А от цитата зі згаданої вище німецької довідки наводить на геть інший висновок:

Оперативна група Д1 взяла на себе відповідно мобілізацію, концентрацію на збірних пунктах і відправлення добровольців до військових частин. Оперативною групою було сформовано 14 татарських рот для самозахисту загальною кількістю 1632 добровольці. Залишок був використаний по-різному: більша частина була розділена на маленькі групи по 3-10 осіб і розподілена між ротами, батареями та іншими військовими частинами; незначна кількість – у закритих військових частинах – приєднана до загонів, наприклад, одна рота разом з кавказькою ротою долучена до 24-го саперного батальйону.

Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. – Т.3, кн. 1: Крушение «Блицкрига». – М., 2003. – С. 600.

Це означає, що роти «самозахисту» організували з тих «10 тисяч добровольців», котрі були завербовані самими німцями, про що свідчить позначення їх як «добровольців», а «залишок» розподілили серед підрозділів Вермахту. Неможливо уявити, щоб на службу в гітлерівську армію взяли людей, які не пройшли німецьку призовну комісію, а були приведені «татарським

комітетом». Тож рахувати «самозахист» (1632 особи) та «гіві» (8684 – 1632 = 7052) потрібно в межах тих самих 8,7 тисячі добровольців, а не окремо. І вже точно неприпустимо зараховувати до колабораціоністів 4 чи навіть 9 тисяч кримських татар, нібито набраних «татарським комітетом», без документальних підтверджень проходження ними служби.

Улітку 1942 року почалося формування охоронних батальйонів «шума» («Schutzmannschaft»), для чого з «гіві» 11-ї армії були передані 2184 людини (тобто їх лишилося 4868 осіб), а також 364 військовополонені із сімферопольського та джанкойського таборів і 821 людина з цивільних добровольців, тобто загалом 3369 бійців [Романько О. *Крым под пятой Гитлера*. – С. 183–184]. З них створили вісім батальйонів (зі 147-го до 154-го); О. Романько пише про недовготривале існування 155-го та 156-го, але навіть у цьому разі загальна чисельність «шума» не перевищувала б 4 тис. осіб. При цьому не всі бійці були кримцями. У 154-му батальйоні половину становили українці, та й в інших у «татари» докупи записували інших тюрків і мусульман. З урахуванням цього найпевнішою можна вважати цифру 3 тисячі кримських татар у «шума».

Паралельно формувалася «допоміжна поліція індивідуальної служби» («Hilfspolizei») загальною чисельністю 5–7 тис. осіб, з яких кримські татари становили 4 тисячі [Романько О. *Крым под пятой Гитлера*. – С. 190]. Оця цифра корелює з кількістю бійців «для боротьби з партизанами», котрих нібито обіцяв «кримськотатарський комітет».

І, до речі, існує безліч особистих свідчень того, що служба багатьох кримських татар в охоронних підрозділах була не добровільною, а добровільно-примусовою зі страху перед нацистським терором або боязні голоду.

Отепер ми можемо порахувати справжню кількість колабораціоністів – кримських татар з урахуванням «плинності кадрів».

На початку 1942 року до німецьких лав залучили 8 684 особи, частину з яких привели під конвоем, тож уживати слово «добровольці» щодо них можна лише умовно. З 1 632 людей утворили роти самооборони, а решту як «гіві» приєднали до 11-ї армії. У процесі організації батальйонів «шума» 2 184 особи для них передали з решток «гіві», а інших бійців набрали з добровольців і військовополонених. Отже, «гіві» залишилося $8\,684 - 1\,632 - 2\,184 = 4\,868$ осіб.

Ці «заокруглено» 5 тисяч (в О. Романька – «5–6 тис.») вийшли з Криму разом з Вермахтом у вересні 1942 року й більше на півострів не повернулися.

Батальйони «шума» налічували 4 тис. бійців, з них кримських татар – 3 тисячі (третину з них німці пізніше роззброїли та посадили в табори за «неблагонадійність»); з 5–7 тисяч допоміжної поліції індивідуальної служби («поліцаїв») кримських татар було 4 тисячі.

У березні 1943 року німці спробували здійснити ще одне вербування кримських татар. Цього разу їх слід було набрати 1100–1200 осіб, щоб сформувати ще 1 батальйон «шума», 2–3 будівельні батальйони, 2–3 господарські роти для німецьких господарських батальйонів і 2 залізнично-будівельні роти [Романько О. *Крым под пятой Гитлера*. – С. 190]. Насправді набрали не більш ніж 1 тисячу як «гіві» для розквартированих у Криму частин.

Ще приблизно 3,5 тис. чоловіків з «добровольчих формувань» евакуювали на захід під час відступу Вермахту. Власне, інформатори Берії вважали, що «активних підсобників» вивезли до 5 тис., а решту, напевно, становили жінки та діти – усіх їх з 14 до 26 квітня 1944 року морем відправили в порти Румунії та Болгарії. Розподілили чоловіків так: 2,5 тис. були (після року переформувань і передислокацій) зараховані до бойової групи «Крим» Східно-тюркського з'єднання, понад 800 осіб як «гіві» направили до 35-ї гренадерської дивізії, решту зарахували до Волзько-татарського легіону у Франції та допоміжних підрозділів протиповітряної оборони [Романько О. *Мусульманские легионы во Второй мировой войне*. – М., 2004. – С. 164–165]. Проте вони вже раніше служили в колабораціоністських частинах, і тому не повинні рахуватися повторно.

Отже, кількість реально підтверджених колабораціоністів на кінець 1943 року (у період їхньої максимальної чисельності) була такою: 5 тисяч «гіві» поза півостровом + 4 тисячі «поліцаїв» + 3 тисячі солдатів «шума» + 2 тисячі бійців «самооборони» + 1 тисяча «гіві» в Криму = 15 тисяч осіб. Усі, хто служив німцям раніше, входять до цієї кількості; усіх, хто служитиме їм пізніше, набиратимуть з перелічених вище.

15 тисяч колабораціоністів – це 6,5% кримськотатарського населення. Це справді більше, ніж середній відсоток загалом на окупованій частині СРСР, але однаково недостатньо, щоб серйозно наполягати на «тотальному колабораціонізмі». Крім того, критики зазвичай не враховують:

а) специфіки «малих народів», котрі повністю потрапили під чужу владу без надії звільнитися власними силами та не мали можливості покинути зону окупації;

Малі народи як об'єкти цькування зручніші за великі... вони й були обрані цапами-відбувайлами за спільний гріх.

Померанц Г. Красная книга народов (Заметки 1987–1989) // Апрель: Литературно-художественный и общественно-политический альманах. – М., 1990. – С. 209–217.

б) очевидного загравання нацистів з корінними мусульманськими народами Радянського Союзу (180 тис. так званих «туркестанців» служили у Вермахті попри те, що війна не дійшла до Центральної Азії): німці відкривали мечеті, влаштовували провокації, інсценуючи напади партизанів на села кримських татар, і всіляко налаштовували кримців проти радянської влади;

в) що в лавах Червоної армії та партизанських загонах кримських татар 1941 року воювало вдвічі більше.

Мал. 9. Трошкін П. Кримські татарки в партизанському загоні, Сімеїз, квітень 1944 р.

Джерело: РГАКФД

Але найголовнішим аргументом проти зв'язки «колабораціонізм – депортація» є подальша доля самих «добровольців». Якщо стисло, усі вони або загинули в боях, або зазнали індивідуального покарання.

Поза Кримом воювали 5 тисяч «гіві» та 3,5 тисячі «евакуантів». З цих 8,5 тисяч осіб до кінця війни дожили 3,5 тисячі – і, певна річ, були видані Радянському Союзу та опинилися в таборах. На півострові залишилися 6,5 тисяч колабораціоністів, з яких щонайменше тисячу солдатів «шума» німці запроторили до таборів, а частина бійців «самооборони» перейшла зі зброєю до партизанів. З решти 5 тисяч понад тисяча загинула під час наступу Радянської армії: найзапекліші бої за участю допоміжних батальйонів велися за Іслам-Терек (нині – Кіровське) і Бахчисарай; у першому брали участь 3 підрозділи кримських татар, у другому – один; тільки полонених після першої сутички взяли понад 800 осіб.

Робота з виявлення вцілілих колабораціоністів була розпочата 13 квітня 1944 року [ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 2, спр. 3, арк. 502–505] і тривала аж до завершення депортації. Відповідно до телеграми Кобулова й Серова Берії від 20 травня, загалом було заарештовано 5989 кримських татар т.зв. «антирадянського елементу» (колабораціоністів, шпигунів, учасників самоврядування) [ГАРФ, ф. Р-9401, оп. 1, спр. 2191, арк. 68–69]. Зрозуміло, що частину схоплених становили невинні, але зовсім необґрунтованою таку цифру не назвеш – під час спецоперації було вилучено півсотні мінометів, понад 600 кулеметів, 10 тис. автоматів і гвинтівок та 5 млн патронів. Частину цієї зброї залишили під час відступу німці, а частину принесли із собою колишні колабораціоністи, які дезертували зі своїх підрозділів.

Загалом, у боях загинули 6 тисяч «підсобників ворогів» (1 тис. в Криму та 5 тис. у Європі), а до ГУЛАГу було відправлено (не рахуючи страчених військовопольовими судами в Криму) 9,5 тисяч осіб (6 тис. з Криму і 3,5 тис. з Європи), разом – 15,5 тисяч, що навіть більше за максимальну кількість усіх «посіпак».

Отже, хоча колабораціонізм серед кримців мав місце й до того ж помітне (утім, жоден народ під нацистською окупацією не уникнув цього гріха, навіть євреї), усе ж ні про яку «тотальну співпрацю з ворогом» не може бути мови: у лавах Червоної/Радянської армії та партизанських загонах служило більше кримських татар, ніж у Вермахті. І найголовніше,

абсолютна більшість колабораціоністів-кримців або загинула в боях, або зазнала індивідуального покарання.

Несправедливість – у самому прецеденті «покарання народів», що підмінив судові розгляди проти конкретних осіб. Незалежно від будь-якої статистики, приписування колективної провини та застосування колективного покарання за ознакою етнічної належності є серйозним злочином проти людяності, нарівні зі взяттям і розстрілом заручників.

Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. – М., 2001. – С. 104.

Тому карати депортацією за певні діяння весь народ – це не «справедлива відплата», а очевидний злочин проти людяності, на які радянська влада завжди була щедрою. І тавро «народу-зрадника» – це не об'єктивне оцінювання кримськотатарського колабораціонізму, а банальне виправдання злочинної депортації.

МІФ № 10. ДЕПОРТАЦІЯ БУЛА ПОРЯТУНКОМ ДЛЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР

Intro

Якщо більш поширений варіант міфу про кримськотатарські злочини (депортація – «справедливе покарання») можна назвати *патріотично-шовіністичним*, то в цьому випадку (депортація – «порятунок») ідеться про *ліберально-шовіністичний* міф. Адже й у цій його версії головний постулат – про тотальну співпрацю кримських татар з ворогом – залишився незмінним. Старі сталіністи не відчують потреби у виправданні депортації як такої, а нове покоління шанувальників вождя намагається показати її в позитивному світлі. Як на мене, огиднішої речі годі придумати.

Міф...

Отже, прихильники тези «депортація – це порятунок» навіть не сумніваються в тотальному колабораціонізмі кримських татар. Але оскільки називативиселеннявсьогонароду «справедливою відплатою» якось неліберально, то потрібно вигадати інше пояснення дій Сталіна. І таких налічується лише три.

По-перше, диктатор буцімто не міг залишити в тилу масу озброєного люду.

У ході самого виселення кримських татар додатково було вилучено: мінометів – 49, кулеметів – 716, автоматів – 724, гвинтівок – 9888, а також боєприпасів до стрілецької зброї – 5 млн шт. Такої кількості зброї вистачило б на комплектацію за штатами воєнного часу щонайменше двох дивізій.

Чи міг Сталін в умовах воєнного часу залишати в тилу таку масу озброєних бандитів, що спиралися до того ж на масову підтримку місцевого кримськотатарського населення?! Особливо якщо врахувати, що під час відступу гітлерівське командування всюди прагнуло залишити численні озброєні банди для боротьби з Радянським Союзом в тилу. Звісно, ні. Такого не зробить жоден розсудливий державний керівник. Тож нема чого ганьбити Сталіна, тим паче він ще досить м'яко повівся з кримськими татарами – лише виселив їх.

Мартирисян А. 200 мифов о Сталине. Т. 5: Сталин после войны. 1945–1953 годы. – М., 2007. – Миф № 173.

По-друге, Сталін нібито не хотів розстрілювати всіх кримськотатарських чоловіків за співпрацю з ворогом і замінив убивство виселенням усього народу.

Цей тип покарання, тяжкий для всіх, був порятунком від загибелі для великої частини чоловіків, а отже, для етносу. Якби чеченців судили індивідуально за законами воєнного часу, це обернулося б етноцидом – утрата такої значної кількості молодих чоловіків підірвала б демографічний потенціал народу...

Можна провести такий уявний експеримент: хай кожен з тих, хто проклинає СРСР за «злочинну депортацію» народів, уявить себе на місці батька чи матері чеченської сім'ї, у якій син воював у горах на боці німців. Ось німців відігнали, і батьків запитують, що вони вважають за краще: щоб їхнього сина судили за «цивілізованими» законами та розстріляли як зрадника, який воював на боці супротивника, або виселили всю родину до Казахстану? Можна заздалегідь відповісти, що 100% тих, хто здатен уявити себе в такому становищі, відповіли б, що будуть щасливі вибрати депортацію. Інша річ, що ганьбителям СРСР на долю чеченських чи кримськотатарських чоловіків, а також їхніх народів було, щиро кажучи, начхати.

Кара-Мурза С. Советская цивилизация. – Т. 1. – М., 2001. – С. 303.

І по-третє, тиран начебто запобігав помсті кримським татарам з боку слов'янського населення півострова.

– Сталін, виходить у вас, був мало не благодійником для кримських татар.

– Та вони молитися на нього повинні! Він урятував їх від праведного народно-го гніву, від погромів. Ви тільки уявіть: за час німецької окупації татарські поліцейські частини зібрали для вивезення до Німеччини понад 50 тисяч російських жителів Криму! Плюс нелюдські злочини, які вони коїли щодо своїх сусідів. Що з ними за це зробили б у 1945-му кримчани-фронтовики, котрі повернулися з Берліна, – батьки, брати й сини розтерзаних ними, відданих у рабство радянських громадян?! Від кримських татар нічого б не залишилося.

Гончаров А. Почему депортировали крымских татар? [интервью] // Русское движение. – 2011. – 25 березня.

Отак «турботливий» Йосиф Віссаріонович, справжній «батько народів», «уберіг» кримськотатарський народ від усякого лиха. Залишається тільки дивуватися, чому російські публіцисти, які дотримуються таких поглядів, досі не запропонували кримським татарам поставити Сталіну пам'ятник?

...і реальність

І знову почнемо з юридичного боку. Як уже зазначалося вище (див. Міф № 9), на 15 тисяч задокументованих колабораціоністів з-поміж кримських татар припадає 15,5 тисяч загиблих і відправлених до ГУЛАГу «за підсобництво ворогові». Отже, жодної підстави для застосування колективного покарання щодо решти кримців (переважно літніх людей, жінок і дітей) у радянської влади не було. Ба більше, таке покарання суворо заборонене міжнародним правом, як тоді, так і зараз.

Ніяке загальне стягнення, грошове або інше, не може бути накладене на все населення за ті діяння поодиноких осіб, у яких не може вбачатися солідарна відповідальність населення.

Гаазька конвенція 1907 р. Про закони і звичаї сухопутної війни. – Ст. 50.

Жодна особа під покровительством [цивільне населення – Авт.] не може бути покарана за правопорушення, вчинене не нею особисто. Колективні покарання, так само як і всякі заходи залякування або терору, заборонені.

Женевська конвенція 1949 р. Про захист цивільного населення під час війни. – Ст. 33.

Тепер заперечимо за кожним з пунктів виправдання депортації. Що стосується нібито «маси озброєних бандитів, що спиралися до того ж на масову підтримку місцевого кримськотатарського населення», то, як уже неодноразово наголошувалось, усі вони з 13 квітня до 20 травня 1944 року були затримані, роззброєні та відправлені до ГУЛАГу – загалом майже 6 тисяч осіб.

Що ж до масових розстрілів, якими начебто карався колабораціонізм, то й тут ми бачимо чи то кричуще невігластво, чи то свідому брехню. Радянське законодавство не передбачало обов'язкового розстрілу цивільного населення за «підсобництво ворогові». Відповідно до статті 58-1а Кримінального кодексу РРФСР 1926 року,

перехід на бік ворога, утеча або переліт за кордон караються найвищою мірою кримінального покарання – розстрілом з конфіскацією всього майна, а за наявності пом'якшуючих обставин – позбавленням волі на строк десять років з конфіскацією всього майна.

Лише «перехід на бік ворога» військовослужбовця, безумовно, закінчувався стратою. Що ж до неодноразово згадуваної неосталіністами статті 193-22, то вона також стосувалася тільки солдатів та офіцерів.

Самовільне залишення бойовища під час бою, здача в полон, не викликана бойовими обставинами, або відмова під час битви діяти зброєю, так само як і перехід на бік ворога, ведуть за собою найвищу міру соціального захисту з конфіскацією майна.

Правозастосовна практика в СРСР після війни була такою, що розстрілювали (вішали) лише командирів і «карателів» у повному значенні цього слова, а рядових масово відправляли на лісопал. Як ми знаємо, у Криму були лише поодинокі випадки страти військово-польовими судами, а 6 тисяч колабораціоністів (або просто підозрюваних) заарештували й ув'язнили у ГУЛАГу. Ніякого розстрілу «всього чоловічого населення» і близько не було в жодному з випадків «покараних народів».

І нарешті, «помста» з боку місцевого населення – це плід уяви деяких публіцистів. Колабораціонізм існував на всіх окупованих територіях Радянського Союзу, і ніде не зафіксовані випадки масових розправ над лояльним до німців населенням. Тому твердження про депортацію як превентивний захід для запобігання майбутнім громадянським конфліктам не має жодних підстав. Та й узагалі, якимось дивно захисники СРСР уявляють собі «радянський народ» – як натовп кровожерних варварів.

Що ж до справжньої причини депортації, то вона загальновідома. Сталін збирався воювати з Туреччиною за чорноморські протоки, тому зачищав майбутні плацдарми – Крим і Кавказ – від «небажаного елементу». На Кавказі вибірково виселяли тюрків і калмиків (не чіпаючи етносів кавказької сім'ї), у Криму вигнання зазнали майже всі неслов'янські народи. Війна, як ми знаємо, так і не почалась, але повертати до «всесоюзної оздоровниці» її корінне населення ніхто не поспішав.

Отже, якщо депортація не була, як ми з'ясували, «порятунком» для кримських татар, бо рятувати їх не було потреби, то чим же вона була насправді? Для відповіді на це питання дамо слово навіть не самим депортованим, а їхнім катам і наглядчачам.

В окремих гуртожитків на ділянці Мокша дахи погані, під час дощу протікають. Більшість рам у гуртожитків без шибок, особливо на Красногорській і Сокальській ділянках. Печі не справні – димлять, для приготування їжі не пристосовані, а тому спецпереселенці змушені готувати на вулиці. Паливо до гуртожитків не підвезене. Розміщення в гуртожитках здійснене по кілька сімей в одній кімнаті.

ГАРФ, ф. 9479, оп. 1, спр. 156, арк. 78

Украї неадовільні умови утримання спецпереселенців існують у ліспромгоспах Наркомпаперпрому в Кологрівському та Мантуровському районах, у Буйському й Галицькому ліспромгоспах Наркомлісу... Через відсутність скла віконні рами не ремонтуються. Одягом і взуттям спецпереселенці не забезпечуються. Вони працюють у лісі босоніж... Сім'ї спецпереселенців одержують харчування нерегулярно, якість їжі неадовільна, хліб видається з розрахунку 150 г на людину... На деяких стахановцях одяг настільки зотлів, що не підлягає ніякому ремонту. За весь період з моменту розселення видано тільки по одній парі білизни... Необхідно зазначити також відсутність у спецпереселенців постільних речей: ковдр, подушок, простирадл. Відсутність ковдр призводить до того, що спецпереселенці використовують для цієї мети свої вже досить зношені шинелі, що спричиняє антисанітарію та сприяє вошивості... Спецпереселенці розміщені в бараку на триярусних нарах. Барак розрахований на 150 осіб, фактично ж у ньому перебувають 380. Через відсутність матраців спецпереселенці сплять на голих дошках. У житлових приміщеннях бруд, клопи, скупченість неймовірна. Харчування неадовільне. Одягом і взуттям спецпереселенці не забезпечені, справляють враження голодранців, а тим часом багато хто з них на грудях носять ордени та медалі. Зарплата не виплачується з моменту розселення.

ГАРФ, ф. 9479, оп. 1, спр. 157, арк. 51–55.

Останнім часом серед спецпереселенців – кримських татар в Узбецькій РСР значно зросла кількість випадків захворювання на малярію та шлунково-кишкові хвороби... Гострі шлунково-кишкові захворювання виникають переважно через споживання сирої води, немитих овочів, а також антисанітарний стан помешкань. Запобіжні заходи не вживаються через відсутність бактеріофага.

ГАРФ, ф. 9479, оп. 1, спр. 160, арк. 23–23зв.

Спецпереселенці з Криму, передані для працевлаштування в Будтрест Наркомнафти (Ленінський район Андиганської області) перебувають у вкрай тяжких

житлових умовах. Так, наприклад, на будівельних ділянках №№1, 2, 3 та 4 спецпереселенці розміщені в непридатних для проживання приміщеннях, які не мають дахів і вікон.

ГАРФ, ф. 9479, оп. 1, спр. 208, арк. 19.

З цими та іншими документами детальніше можна ознайомитись у спеціальній статті [Бекирова Г. *Одеждой и обувью спецпереселенцы не обеспечены, производят впечатление оборванцев, а между тем многие из них на груди носят ордена и медали* // http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=113&Itemid=382]. Про жахи, зафіксовані самими депортованими, можна й не розповідати.

Мал. 10. Депортовані кримські татари із сіл Отузи та Шелен на роботах у Красновішерську Молотовської обл. РРФСР, 1948 р. Джерело: «Історична правда»

У результаті абсолютно очевидної злочинної недбалості з боку комуністичного керівництва кримські татари (як й інші народи, вислані з Криму) зазнали величезних утрат. Їхня точна кількість залишається предметом суперечок, але певні підрахунки можна зробити вже зараз.

Загалом з Криму було депортовано (без урахування заарештованих) 194 185 кримців. Їх поділили на три категорії: «загальні спецпоселенці» (183 155 осіб), спрямовані на примусові роботи до «Московського вугільного тресту» (5 тис.) та відправлені до таборів Головного управління резервів (6 тис.). Під час перепису «на місці» восени 1944 року в наявності виявилось 193 865 людей – «недораховані» 320 осіб загинули дорогою або одразу після прибуття на місце [Громенко С. *Кримські татари – ціна війни, ціна миру // Історична правда. – 2015. – 2 липня*].

А пізньої осені, коли почалася холоднеча, крива смертності стрімко поповзла вгору. Кількість смертей перевищувала кількість народжень аж до 1948 року включно [Земсков В. *Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960. – М., 2005. – С. 197*], у перші роки – більш ніж у 10 разів, далі поступово знижувалась. На жаль, верифіковані дані ми маємо тільки за Узбекикою РСР (та й то не за всі роки), але навіть приблизні цифри вражають. За відомостями НКВД,

за 6 місяців 1944 р., тобто з моменту прибуття в УзРСР і до кінця року, померли 16 052 людини (10,6%), а протягом 1945-го – 13 183 (9,8%).

ГАРФ, ф. 9479, оп. 1с, спр.
248, арк. 12.

Отже, понад 20% загинилих за півтора року, і це тільки у відносно теплому Узбекистані та ще до голоду 1946–1947 рр. Звісно, частина жертв померла природною смертю, але в нормальних умовах (читай: без депортації) це з лишком компенсувалося б природним приростом. Узявши до уваги, либонь, ще вищу смертність у менш сприятливих регіонах (Марійська РСР, області в Сибіру) та додаткові жертви масового голоду, можна майже напевно твердити, що

понад 20% виселених кримських татар стали жертвами комуністичного злочину

і залишилися б живими, якби не було депортації.

За іншими радянськими відомостями, загальна кількість загинилих з-поміж представників усіх висланих з Криму народів до 1 жовтня 1948 року становила майже 45 тисяч осіб, або до 20% [Земсков В. *Спецпоселенцы (по документации НКВД – МВД СССР) // Социологические исследования. – 1990 – № 11. – С. 9*].

Однак, зважаючи на цифри, до цієї кількості ввійшла статистика смертності не за всіма групами депортованих.

За даними народного перепису, зробленого активістами кримськотатарського руху в першій половині 1960-х рр. шляхом породинного опитування, у місцях заслання загинуло 46,2% кримських татар. Щоправда, без доступу до первинних документів перепису складно щось певне сказати про ці цифри.

Проте, хай якими були цифри смертності перших післядепортаційних років – 46,2% за самопереписом народу або 20–25% за офіційними даними, – навіть якщо йдеться «тільки» про чверть загиблого етносу, можна казати про цілеспрямоване знищення етносу та впевнено кваліфікувати дії влади як геноцид.

Бекирова Г. Крымскотатарская проблема в СССР (1944–1991). – Симферополь, 2004. – Гл. 2.

Це, загалом, розуміли вже тоді.

Комуно-фашисти в СРСР, будуючи свою жакливу карикатуру на соціалізм, не зупиняються для досягнення мети перед фізичним знищенням не лише окремих «класово-чужих» груп населення, а й цілих народів. Одним з найяскравіших прикладів цієї політики, яка в міжнародному праві після війни дістала назву «геноцид» (вищення народності) та за яку вождів нації судили й засудили до страти в Нюрнберзі, є систематичне та планомірне винищення кримських татар, здійснене радянською владою.

Александров Г. Истребление крымских татар // Социалистический вестник (Париж). – 1950. – Березень. – С. 50–51.

І, зрештою, визнали зараз.

Верховна Рада України,
керуючись положеннями Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, вшановуючи пам'ять жертв депортації кримськотатарського народу 1944 року, висловлюючи підтримку кримськотатарському народові, засуджуючи політику тоталітарного режиму щодо утисків кримськотатарського народу, постановляє:

1. Визнати депортацію з Криму кримських татар у 1944 році геноцидом кримськотатарського народу.

2. Установити в Україні 18 травня Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Постанова ВРУ № 792-VIII «Про визнання геноциду кримськотатарського народу», 12 листопада 2015 р.

Смерть майже кожного четвертого кримського татарина – ось реальна ціна депортації, ось справжні наслідки радянського «порятунку».

МІФ № 11. ВІД РЕПРЕСІЙ РОСІЯНИ ПОСТРАЖДАЛИ БІЛЬШЕ ЗА КРИМСЬКИХ ТАТАР

Intro

У тих випадках, коли заперечувати очевидний злочин марно, маніпуляторам залишається вдатися до останнього засобу – релятивізації, тобто применшення значення одних жертв через порівняння з іншими. Найпоширеніше й найцинічніше формулювання такого морального релятивізму стосується нацистських концтаборів на зразок Аушвіцу або місць масових страт на кшталт Бабиного Яру. «У газових камерах гинули не тільки євреї», – сама по собі ця фраза не є хибною, ось тільки використовують її майже завжди для применшення трагедії єврейського народу у Другій світовій війні.

Подібним чином релятивізм застосовується й щодо кримських татар. Якщо депортацію не можна ані замовчати, ані виправдати, ані переглянути, залишається одне – применшити її значення, порівнявши з репресіями загалом і депортаціями інших народів зокрема.

Міф...

Тут усе стисло і зрозуміло. Президент-«історик» Володимир Путін 18 березня в кремлівській «Кримській промові» лаконічно зауважив, що від репресій постраждали люди різних національностей.

Так, був період, коли до кримських татар, так само як і до деяких інших народів СРСР, була виявлена жорстока несправедливість. Скажу одне: від репресій тоді постраждали багато мільйонів людей різних національностей, і насамперед, звісно, росіян.

Путін В. Кримська промова, 18 березня 2014 р.

Пізніше, зустрівшись 16 травня 2014 року в Сочі з представниками кримських татар, він відмовив їм у визнанні корінним народом на підставі двох

аргументів. По-перше, на його думку, греки в Криму «більш корінні» (див. Міф № 7), а по-друге, ніякої виняткової трагедії кримськотатарський народ не пережив.

Ми з вами перебуваємо напередодні скорботної, сумної дати, але яку ми не можемо проминути: з 18 до 20 травня 1944 року військами НКВД була проведена надзвичайно нелюдська акція – виселений цілий народ з Криму.

Ви знаєте, що не тільки кримськотатарський народ постраждав під час репресій. Найбільшим потерпілим народом, безумовно, був російський народ. Ще в 1920–1930-х роках почалися репресії, і почалися вони з козаків, зі священнослужителів. Згодом так звані куркулі потрапили під руку, а потім і всі політичні противники тодішнього режиму.

Що стосується кримськотатарського народу, то він постраждав, можливо, навіть більше за всіх, маючи на увазі, що повернувся у свої рідні місця пізніше за інші народи, репресовані під час цих сталінських заходів.

*Путін В. Зустріч з представниками кримських татар,
16 травня 2014 р.*

Тут наявна подвійна аргументація: з одного боку, Путін наголосив, що «найбільшим потерпілим народом» був «насамперед» російський, а з іншого – погодився, що кримськотатарський народ «постраждав, можливо, навіть більше за всіх». Не минулося й без дуже показової фрази, що «не тільки кримські татари постраждали під час репресій». Як і з іншими міфами, після путінських слів ця релятивістська теза набула статусу незаперечної істини.

...і реальність

Спочатку – попереднє зауваження. На рівні репресій однієї людини, рівні «арифметичному», безумовно, немає жодної різниці, чи постраждала вона як росіянин, кримець або єврей. Якщо йдеться про депортацію, то особисті трагедії виселеного з дому кримського татарина, вірменина, болгарина чи грека цілком порівнянні.

Але оскільки народ – це щось більше, ніж просто сума людей, які його утворюють, то на цьому, «алгебраїчному», рівні відмінність у катастрофі тих же росіян і кримських татар стає очевидною.

А тепер порахуймо. Кількість осіб, які зазнали депортацій в СРСР,

вважає – 6 млн [Полян П. *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР.* – М., 2001]:

Період	1920	1930-1931	1932-1934	1935-1938	1939-1941	1941-1942	1943-1944	1944-1945	1947-1952	РАЗОМ
Кількість депортованих (тис. осіб)	45	2050	535	260	395	1200	870	260	400	6015

Але для «єдиного радянського народу» (195 млн станом на 1941 р.) це приблизно 3%, а от депортованих кримських татар було 99,5% (200 тисяч виселених з півострова + 3,5 тисячі інтернованих до Європи та 9 тисяч демобілізованих з Радянської армії проти приблизно однієї тисячі тих, хто не проживав у Криму або був незабаром звільнений від спецпоселення).

Що стосується смертності серед висланих, то й тут ми спостерігаємо схожу картину. З 1929 до 1934 року загинули 950 тис. вигнанців, у 1935–1941 рр. – 350 тис., у 1941–1945 рр. – 300 тис. і в 1945–1953 рр. – 150 тис. [Ерлихман В. *Потери народонаселення в XX веке.* – М., 2004], а загалом – 1,75 млн осіб. Відносно максимальної чисельності населення СРСР це 0,9%. Достеменно кількість жертв з-поміж кримськотатарського народу після депортації не відома, але навіть радянська офіційна статистика свідчить про більш ніж 20%.

Для порівняння, росіян 1939 року було приблизно 99,6 млн, з них 90,3 млн (90,6%) проживали в РРФСР, де вони становили 83,3% населення. У цій республіці за роки репресій загинули 5,15 млн людей від терору та 1,6 млн у процесі колективізації [Ерлихман В. *Потери народонаселення в XX веке.* – М., 2004], тобто 6,75 млн осіб. Якщо грубо припустити, що втрати росіян прямо пропорційні до їхньої частки у складі населення, то в радянській Росії жертвами стали приблизно 5,6 млн росіян. Якщо ще більш грубо припустити, що рівень надсмертності від терору представників російського народу був у середньому однаковим на всій території СРСР (баланс за республіками: в Україні вищий, у Білорусі нижчий), то загальна кількість жертв становила

6,2 млн осіб, або ті ж 6,2%. Але ж 20% кримських татар загинули тільки внаслідок виселення, до цієї цифри не входять жертви політичного терору та колективізації. Тож із жодного боку росіяни не зазнали найбільших жертв від сталінських репресій.

І, нарешті, на рівні, так би мовити, «вищої математики», проступають обриси трагедії, яку неможливо виразити жодними цифрами. Це трагедія культури та історичної пам'яті народу, вирваного зі своєї землі без надії будь-коли туди повернутися. Вигнання з Криму вірмен, болгар і греків, звісно, завдало непоправної шкоди культурі півострова, але не національним культурам цих народів. З кількох десятків депортованих радянською владою етносів лише шість потрапили в жорна тоталітарної машини цілком (калмики, чеченці й інгуші, карачаївці та балкарці, кримці). Але якщо перші п'ять народів були виправдані наприкінці 1950-х рр. і змогли повернутись у свої будинки, то звинувачення в масовому колабораціонізмі з кримських татар зняли лише 1967 року, при цьому їм перешкоджали повернутися на батьківщину аж до 1989 року.

Указ Президиума Верховного Совета СССР О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму

После освобождения в 1944 году Крыма от фашистской оккупации факты активного сотрудничества с немецкими захватчиками определенной части проживавших в Крыму татар были необоснованно отнесены ко всему татарскому населению Крыма. Эти отягченные обвинения в отношении всех граждан татарской национальности, проживавших в Крыму, должны быть сняты, тем более, что в трудовую и политическую жизнь общества вступило новое поколение людей.

Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

1. Отменить соответствующие решения государственных органов в части, содержащей отягченные обвинения в отношении граждан татарской национальности, проживавших в Крыму.

2. Отметить, что татары, ранее проживавшие в Крыму, укоренились на территории Узбекской и других союзных республик, они пользуются всеми правами советских граждан, принимают участие в общественно-политической жизни, избираются депутатами Верховных Советов и местных Советов депутатов

труда, работают на ответственных постах в советских, хозяйственных и партийных органах, для них ведутся радиопередачи, издается газета на родном языке, осуществляются другие культурные мероприятия.

В целях дальнейшего развития районов с татарским населением поручить Советам Министров союзных республик и впредь оказывать помощь и содействие гражданам татарской национальности в хозяйственном и культурном строительстве с учетом их национальных интересов и особенностей.

Председатель Президиума
Верховного Совета СССР

Н. ПОДГОРНЫЙ.

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР

М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
5 сентября 1967 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ Президиума Верховного Совета СССР

О порядке применения статьи 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 28 апреля 1956 года

Президиум Верховного Совета СССР постановляет:

Разъяснить, что граждане татарской национальности, ранее проживавшие в Крыму, и члены их семей пользуются правом, как и все граждане СССР, проживать на всей территории Советского Союза в соответствии с действующим законодательством о трудоустройстве и паспортном режиме.

Председатель Президиума

Верховного Совета СССР Н. ПОДГОРНЫЙ.

Секретарь Президиума
Верховного Совета СССР М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль. 5 сентября 1967 г.

Мал. 11. Указ, що формально реабілітував кримських татар,
але не дозволив їм повернутися до Криму, 1967 р.

Крім того, земля жодного іншого народу-вигнанця не зазнала такої трансформації в галузях економіки та культури, як Крим (змінено 90% топонімів, реституція землі й майна не відбулася донині).

І за сукупністю кількості депортованих і загиблих, тривалості вигнання та шкоди, завданій малій батьківщині, саме

кримські татари є найбільш постраждалим від дій радянської влади народом.

І хоча міряться, «чия гора трупів вища», сьогодні абсолютно безперспективно й неправильно щодо унікальності кожного людського життя, применшувати жертви одного народу, акцентуючи увагу на жертвах іншого, також неприйнятно.

**ЧАСТИНА ІІІ.
«ГОЛОВНИЙ ЗРАДНИК»
І ЙОГО «НІЖ У СПИНУ»
ГОЛОВНОМУ ГЕРОЮ**

Саме час на сцені Міфу про «КримНаш» з'явиться третій дійовій особі – *Головному Зраднику*, українському народу / Україні. Без нього неможливо пояснити «драматичний» поворот у долі *Головного Героя* (російського народу / Росії). Справді, якщо *Головний Лиходій* (кримськотатарський народ / Кримське ханство), незважаючи на свої багатовікові підступи, остаточно переможений і, врешті-решт, вигнаний з кримського «раю», то чому ж Міф застає *Головного Героя* в такому непривабливому стані? Чому він, за версією Міфу, принижений і скривджений, позбавлений права на свою мову й культуру, змушений коритися чужій владі? Відповідь може бути лише одна: «Велика Зрада», учинена стосовно *Головного Героя* з боку, здавалося б, його найближчого соратника, у буквальному розумінні брата, – українського народу / України. Саме цей *Головний Зрадник* обірвав на найвищій ноті переможну пісню великого російського народу й кинув його у вир національного, культурного та мовного гноблення спочатку «Народним рухом», а під завісу – «Правим сектором». А «Велика Зрада», з якої сучасна російська пропаганда починає відлік неймовірних страждань росіян у Криму, – це, звісно, передання півострова до складу України 1954 року.

Третя частина книги буде присвячена розгляду тих елементів Міфу про «КримНаш», які заперечують зв'язок півострова з Україною. Як відомо, протягом минулої півтисячі років у Криму були тільки три постійні, не епізодичні, власники: Туреччина (османська), Росія (імперська й радянська) та Україна (радянська й незалежна). За цих умов для adeptів Міфу цілком природно заперечувати кримсько-турецькі та кримсько-українські зв'язки, акцентуючи увагу на кримсько-російських. А оскільки сьогоднішня Туреччина на півострів не претендує, основний полемічний запал міфотворців спрямований саме проти України. Як їх послухати – то вона до Криму не мала жодного стосунку аж до 1954 року, а після цього завдавала кримчанам (під якими маються на увазі виключно росіяни) лише невимовних страждань. І що більшими були ці утиски 60 років поспіль (а особливо впродовж останніх десятиріч), то «справедливішою» здається анексія Криму Росією, принаймні в очах її прихильників. Теза про «нелегітимність» передання Україні півострова 1954 року була підґрунтям претензій Москви на Крим на початку 1990-х рр. і здобула друге життя 2014 року.

МІФ № 12. КРИМ НЕ МАЄ ДО УКРАЇНИ ЖОДНОГО СТОСУНКУ

Intro

Не в змозі заперечувати українське володіння півостровом з 1954 року, адепти Міфу про «КримНаш» ладні кістками лягти, аби довести, що до цієї дати Крим та Україна перебували щонайменше в різних усесвітах і ніколи не перетиналися. З цього міфу й починається шлях до невизнання влади Києва, який завершився в березні 2014 року.

Міф...

Власне, жодних спеціальних аргументів у цього міфу немає, а є тільки теза, винесена в заголовок. Ось, наприклад, інтерв'ю популярного режисера Олега Табакова російському виданню «Вести» так і називається: «Олег Табаков: Крим не має жодного стосунку до України». Окрім іншого, у ньому можна прочитати, що «Крим повернувся у свою сім'ю», що українці мали бути «розумнішими», не дебатувати, а сказати росіянам: «Пробачте нас, заради Христа, ми на халяву купились», – і, звісно, що

Жодного стосунку Крим до України, «залежної» та «незалежної», не має!

Табаков О. Крым не имеет никакого отношения к Украине [интервью] // Вести.ру. – 2014. – 7 вересня. – <http://www.vesti.ru/videos/show/vid/619028>.

Ця фраза, вимовлена безапеляційним тоном і проказана у прайм-тайм, безумовно, відображає умонастрої щонайменше 86% росіян. Але не слід думати, що такі погляди характерні лише для дилетантів. На жаль, «професійних» істориків ця хвороба теж косить.

Рада 1996 року відмовилася надати російській мові статус державної навіть у Новоросії та в Криму – на землях, які жодного стосунку не мали до тієї України, що возз'єдналася з Росією в 1654 році.

Нарочницкая Н. Украина: историческая ретроспектива и геополитическая перспектива // Православие.ру. – 2004. – 2 грудня.

Здавалося б, Наталія Нарочницька – доктор історичних наук, співробітниця РАН, дочка історика-академіка, та де там! Мабуть, членство в Міжсоборній присутності Російської православної церкви та робота довіреною особою кандидата в президенти Володимира Путіна наклали незмивний відбиток на її професіоналізм. І якщо в самій Україні мало хто може чітко описати історичні кримсько-українські зв'язки, то чого можна очікувати від росіян?

...і реальність

Географічно Кримський півострів є продовженням південноукраїнських степів (утім, у російській ура-патріотичній літературі й вони йменуються «південноросійськими»), тому безглуздо думати, що впродовж минулих століть у них могли бути різні історичні долі. Оскільки міф про відсутність зв'язку Криму з Україною є звичайним невіглаством, то для його розвінчання досить освіжити в пам'яті широковідомі факти. Навіть якщо не зазирати в сиву давнину, перелік вийде чималеньким [Сергійчук В. *Український Крим*. – К., 2001. – 304 с. ; на жаль, до книги потрапив міф про нібито переважно українське населення в Криму за доби Середньовіччя, але загалом ця праця заслуговує на увагу].

1. Хоча за Середньовіччя Крим, у супереч поширеній думці, не входив до складу Русі, з XI–XIII ст.ст. на півострові фіксується постійне слов'янське населення. Розібратися, предками яких саме сучасних східнослов'янських народів були ці люди, неможливо, але немає сумнівів, що серед них були кияни, чернігівці, переяславці, галичани й багато інших.

2. Від кінця XV століття зв'язки між Кримом та Україною стали тривкими й безперервними, хоча аж ніяк не завжди приносили задоволення обом сторонам. З одного боку, українські землі були ареною військових вторгнень кримців, а українських бранців з року в рік продавали на кримських ринках. З іншого – українські козаки регулярно нападали на кримське узбережжя, також беручи полонених. У XVIII сторіччі козаки у складі військ Російської імперії знову воювали з кримцями.

3. Окремі групи кримських татар з XIV століття осідали на українських землях, передусім на Волині, привносячи туди свою культуру, а українські невільники в Криму, наvertsаючи до ісламу, одержували волю й поповнювали генофонд населення півострова.

4. Контакти та конфлікти на кримсько-українському кордоні призвели до запозичення на материку деяких культових нині речей. Такі «типово українські» поняття, як «козак», «шаровари» й навіть «майдан», прийшли до нас із Криму.

5. 1624 року хан Джанібек Герай з'явився з яничарами, аби відібрати трон у хана Мехмеда Герая III, але запорізькі стрільці на боці останнього зуміли під Карасубазаром (Білогірськом) розбити супротивника. У січні наступного року був укладений перший в історії козацько-татарський союз.

6. У 1628–1629 рр. запорожці брали участь у ще одній громадянській війні в Криму, підтримуючи свого давнього союзника Мехмеда Герая III проти його ворогів. За союз із Кримом наклав головою в битві на р. Альма 1628 року гетьман Михайло Дорошенко.

7. З 1648 до 1654 р. кримські татари були союзниками Богдана Хмельницького, і хоч їхнє поводження на полі бою не завжди тішило гетьмана, разом вони спромоглися здобути чимало перемог.

Мал. 12. Ян Матейко. Богдан Хмельницький з Тугай-беєм під Львовом, 1885 р.
Джерело: Національний музей, Варшава.

8. Аж до Бахчисарайського миру 1681 року кримські війська допомагали козацьким гетьманам у їхній боротьбі за незалежність від Варшави та Москви, а між 1692 і 1734 рр. підтримували, зокрема й військовою міццю, українську політичну еміграцію: Петрика, Орлика та інших.

9. До речі, сама Запорізька Січ у 1711–1734 рр., т.зв. Олешківська, узагалі розміщувалась у гирлі Дніпра на території Кримського ханства.

10. Про легендарних чумаків, які возили сіль з Криму до України, а також про інші кримсько-українські торговельні зв'язки навіть згадувати не варто – настільки звичним явищем вони були.

11. Обидваранньомодерні політичні організми – Гетьманщина та Кримське ханство – були розчинені у складі Російської імперії практично одночасно, у 1781–1783 рр. Після цього мешканці Криму й України перестали бути просто сусідами, а стали підданцями однієї держави. Ба більше, у перші десятиліття російської влади Крим і Південна Україна входили до однієї адміністративної одиниці – Новоросійського генерал-губернаторства.

12. Протягом усього існування окремої Таврійської губернії (а це понад сто років) до її складу входив не тільки півострів, а й землі теперішньої східної Херсонщини, унаслідок чого Крим та українське Приазов'ї становили єдиний економічний організм.

13. Від початку XIX століття й до 1944 року українці стабільно були третьою за чисельністю групою населення Криму, поступаючись лише кримським татарам та росіянам.

14. Чимале значення в кримсько-українських зв'язках відігравав Чорноморський флот. По-перше, кораблі для нього будували й українські робітники на верфях Миколаєва. По-друге, особовий склад екіпажів поповнювався також українськими рекрутами, починаючи з колишніх запорожців (точних цифр у нас немає, але можна припустити, що моряків з України було від 30% у середині XIX ст. до 80% у Першу світову війну).

15. 1917 року на півострові, як і на материка, почалась українізація сухопутних частин і флотських екіпажів, а також створення українських органів місцевого самоврядування. У квітні 1918 року українські війська під командуванням Петра Болбочана вибили з Криму більшовиків, а 29 квітня на всіх кораблях Чорноморського флоту замайоріли українські прапори.

16. У роки громадянської війни 1917–1920 рр. відносини різної кримської влади склалися з материковою Україною по-різному: від союзу до протистояння, але жоден український уряд не відмовлявся від претензій на півострів. Перемовини про приєднання Криму до України велися восени 1918 року.

17. У перші роки радянської влади питання належності півострова порушувалось неодноразово. За договором про кордони між РРФСР та УРСР від 10 квітня 1919 року, Крим входив до складу Росії, але за партійною лінією з 3 липня 1920 року підпорядковувався (не вперше) Україні. Лише 1921 року суперечка була остаточно вирішена на користь Москви. До речі, новостворена автономна Кримська РСР претендувала ще й на Генічеськ і гирло Дніпра, але безуспішно.

18. У міжвоєнне двадцятиріччя, у 1921–1923 рр. і з 1927 року, Крим регулярно дотувався українським хлібом, вивозячи на материк фрукти та вино.

19. Зв'язок Криму з материком був настільки очевидним для німецької окупаційної адміністрації, що півострів формально входив до рейхскомісаріату Україна (хоча за фактом управлявся військовими).

20. І після 1954 року належність Криму Україні була підтверджена безліччю міжнародних і двосторонніх документів – від радянської Конституції до Резолюції Генасамблеї ООН № 262.

Отже, протягом минулих кількох століть між Кримом та Україною утворилися різноманітні міцні зв'язки, ігнорувати які неможливо. На 2014 рік півострів одержував з материка:

- електроенергії – 80%;
- води – 80%;
- газу – 65%;
- дотацій до республіканського бюджету – 50%.

І хоча самі по собі всі ці факти не дають Україні якихось особливих прав на Крим (т.зв. «історичні права» – узагалі пропагандистська вигадка, Крим є українським за законом),

заперечувати багатовіковий стійкий зв'язок півострова з материком означає визнавати власне невігластво.

МІФ № 13. ХРУЩОВ ПОДАРУВАВ КРИМ УКРАЇНІ

Intro

З усіх російських міфів про український Крим цей є чи не найпопулярнішим. Незліченну кількість разів він озвучувався таксистами і президентами, циркулював у соціальних мережах та шкільних підручниках, і в результаті теза про «подарунок» стала настільки звичною, що її спростування викликає в людей шок. А скільки недобрих слів пролунало на адресу бідолошного Микити Сергійовича – годі уявити. Передання Криму до складу України називали і «царським» подарунком Хрущова, і «з п'яних очей». Та чи справді він так завинив перед сучасними росіянами, або йдеться про несправедливий осуд?

Міф...

Поширені в Інтернеті легенди лінки переказувати, тому одразу звернемося до офіційних промов та документів. І першим серед рівних, звісно, буде російський президент Володимир Путін, який примудрився в одному уривку «Кримської промови» проказати аж дві очевидні дурниці.

А в 1954 році було рішення про передачу до її складу і Кримської області, за-разом передали й Севастополь, хоча він був тоді союзного підпорядкування. Ініціатором був особисто глава Комуністичної партії Радянського Союзу Хрущов. Що його до цього спонукало – прагнення заручитися підтримкою української номенклатури чи спокутувати свою провину за організацію масових репресій на Україні в 1930-х роках – нехай із цим розбираються історики.

*Путін В. Кримська промова,
18 березня 2014 р.*

До міфу про «Севастополь союзного підпорядкування» ми ще повернемося, а поки що розглянемо далі тези про особисте рішення Хрущова. Міністр культури Росії Володимир Медінський у передмові до «Історії Криму» був лаконічнішим і категоричнішим за свого президента.

Волонтаристська політика радянського лідера М. С. Хрущова призвела до того, що Крим у 1954 році був «подарований» РРФСР Українській Радянській Соціалістичній Республіці, що стало відправною точкою для подальших протиріч. По суті населення Криму виявилось розмінною монетою в неістотному з погляду реалій тієї доби перекреслюванні кордонів усередині єдиної країни.

Мединский В. К читателям // История Крыма. – М., 2015. – С. 6.

Як завжди зухвалим у своєму підході до цього питання є публіцист Микола Стариков. У своїй книзі він прямо звинувачує Хрущова в убивстві Сталіна та змові з іноземцями для зруйнування Радянського Союзу.

Лише розглянувши всі діяння Микити Сергійовича, можна зрозуміти, що ситуація з Кримом була аж ніяк не помилкою, а одним з кроків у напрямку розвалу СРСР.

Передача Криму – це показовий жест Хрущова. Він демонструє партійній еліті, хто тепер у домі господар. Адже здійснена вона була з явним порушенням тодішніх законів країни. За одностайної підтримки цієї хрущовської пропозиції та відсутності заперечень з будь-якого боку. Іншими словами, віддаючи Крим Україні, Хрущов ставив остаточну крапку в питанні «престолонаслідування». Влада тепер – це тільки він, Хрущов.

Стариков Н., Беляев Д. Россия. Крым. История. – СПб., 2015. – С. 78, 80.

Але, скажете ви, можливо, це приватна думка кількох авторів, і я даремно драматизую. Хотілося б так думати, проте загляньмо в «Методичні рекомендації для шкіл Російської Федерації з проведення уроків і позакласних заходів, присвячених возз'єднанню Росії та Криму» й подивімось, як подається це питання там.

У 1954 р. з ініціативи тодішнього лідера СРСР М. С. Хрущова та на відзначення 300-річчя Переяславської ради (що об'єднала – «возз'єднала» Україну з Росією) Крим був уведений до складу Української РСР. Передача Криму зі складу РРФСР у підпорядкування Україні мала тяжкі наслідки для економіки півострова, оскільки стався розрив налагоджених господарських та адміністративних зв'язків. Цей крок був здійснений з грубим порушенням чинного на той час законодавства.

Крым в российской истории // Методические рекомендации для школ Российской Федерации по проведению уроков и внеклассных мероприятий, посвященных воссоединению России и Крыма. – М., 2014. – С. 79.

1954 р. – завдяки волонтаристському рішення Першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова Крим переведений з юрисдикції Російської Федерації (РРФСР) під юрисдикцію УРСР і стає областю у складі України.

19 лютого 1954 р. – з ініціативи генсека КПРС М. Хрущова Кримська область (волонтаристськи, без референдуму) передана разом з жителями зі складу РРФСР до складу іншомовної УРСР (з нагоди святкування 300-річчя Переяславської ради, «враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР»).

Краткий хронологический очерк исторических событий в Крыму //

Методические рекомендации для школ Российской Федерации по проведению уроков и внеклассных мероприятий, посвященных воссоединению России и Крыма. – М., 2014. – С. 153.

Приблизно те саме ми бачимо і в іншому методичному посібнику:

Справді, як уже неодноразово зазначалося, рішення про передачу Кримської області не відповідало повною мірою радянському законодавству.

Кочегаров К. Крым в истории России: методическое пособие для учителей общеобразовательных организаций. – М., 2014. – С. 27.

До речі, половину розділу, присвяченого переданню Криму Україні, становлять наведені вище цитати з промови Володимира Путіна.

Як бачимо, російські та кримські школярі приречені вислуховувати на уроках історії байки про «волонтариста» Хрущова, «референдум», «Переяславську раду», «порушення законодавства», «погіршення економічного становища» (як це поєднується з офіційною формулою: «враховуючи спільність економіки», – не зрозуміло) і, нарешті, брехню про перетворення Криму на область, бо областю він став ще у складі Росії.

Загалом, міф про «подарунок Хрущова» став занадто помітним, щоб можна було його проігнорувати.

...і реальність

Усі питання, пов'язані з процедурою передання Криму до складу України, ми розглянемо нижче (Міф № 14), а наразі зосередимося на ролі та мотивах Хрущова в цьому процесі.

І перше, що треба знати про Микиту Сергійовича в контексті передання Криму Україні, то це те, що

1954 року Хрущов не був і не міг бути одноособовим керівником Радянського Союзу,

і принаймні тому не ухвалював самостійно рішень такого рівня.

Уже в день смерті Йосифа Сталіна 5 березня 1953 року його найближче оточення здійснило перестановки у владі. На верхівці неформальної ієрархії опинився Георгій Маленков, який суміщав посади Голови Ради Міністрів СРСР і секретаря ЦК КПРС, в уряді його заступав підлеглий-конкурент Лаврентій Берія. Формальним главою Союзу став Голова Президії Верховної Ради СРСР Климент Ворошилов. Лише 7 вересня Хрущов став Першим секретарем партії, однак він ще довго залишався молодшим партнером своїх колег.

Першим з гонки за лідером вибув неймовірно зміцнілий Берія, який фактично очолив процес лібералізації сталінського режиму. Унаслідок змови колег 26 червня його заарештували, а згодом розстріляли. Маленков грав далі першу скрипку в оркестрі радянського керівництва й лише в лютому 1955 року, зазнавши поразки в боротьбі з Хрущовим, позбувся своєї посади [Соколов А., Тяжельников В. *Курс советской истории, 1941–1991.* – М., 1999. – С. 195–203]. Отже, у січні–лютому 1954 року, коли ухвалювалося принципове рішення про долю Криму, Хрущов ще не перебував на найвищому щаблі ані формальної, ані фактичної ієрархії.

Цікаво зауважити, що питання зміни належності півострова не відображене ані в збірці творів [Хрущев Н. *Строительство коммунизма в СССР и развитие сельского хозяйства: в 8 т.* – М., 1962–1964], ані у спогадах [Хрущев Н. *Время. Люди. Власть (воспоминания): в 4 т.* – М., 1999] Хрущова. Це може свідчити про його незначну особисту зацікавленість цією проблемою.

І друге, що слід знати про Микиту Сергійовича в контексті передання Криму Україні, то це те, що

підпису Хрущова немає на жодному з основоположних документів,

пов'язаних з цим процесом. На засіданні Президії ЦК КПРС 25 січня 1954 року, на якому йшлося про передачу Криму, головував Маленков, а Хрущов лише завізував виписку з протоколу. На указі Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого та подальшому законі від 26 квітня 1954 року стоїть підпис Ворошилова.

Найімовірніше, міф про безпосередній вплив Хрущова на передання Криму виник пізніше – «завдяки» звичці приписувати всі досягнення та всі провали радянського керівництва одній людині. У пострадянські часи на руку цьому міфу зіграли спогади зятя й дочки Першого секретаря – Олексія та Ради Аджубей, опубліковані в російських медіа [Аджубей А. *Как Хрущев Крым Украине отдал: Воспоминания на заданную тему // Новое время.* – 1992. – № 6; Аджубей Р. *Отец Крым отдавал на моих глазах // Российская газета.* – 2004. – 19 жовтня]. Слід зазначити, що в мемуарах Аджубея, виданих за радянської влади [Аджубей А. *Те десять лет.* – М., 1989], про роль Хрущова в долі Криму не згадувалося.

А оскільки можна вважати доведеним, що ініціатива передати Крим Україні не належить особисто Хрущову, то розглядати його персональні мотиви недоцільно, навіть якщо вони й були. Також у цьому контексті не мають значення і його вади, наприклад нібито регулярне пияцтво.

Отже,

рішення про передання Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР ухвалювалося не одноосібно Хрущовим, а колегіально вищим радянським керівництвом,

і ніякої «волютаристської ініціативи» чи «царського подарунка» не було й близько. А якщо російським пропагандистам так кортить назвати «винних у втраті Криму» поіменно, то на цю роль претендують Маленков і Ворошилов, та аж ніяк не Хрущов.

Що ж стосується причин передання Криму Україні, то жодна з наявних гіпотез не є цілком задовільною. Згідно з «подарунковою» версією, приєднання Криму до складу України було приурочене до 300-річчя Переяславської ради та «возз'єднання» України з Росією. Та, попри те, що в газетних статтях і публічних виступах постійно про це йшлося, не існує жодного документа, який би підтверджував такий мотив. Лише вдалий збіг, і нічого більше.

Відповідно до путінської версії від 18 травня 2014 року, Хрущов намагався заручитися підтримкою української номенклатури в боротьбі за владу або спокутувати провину після своєї участі в масових репресіях. Щодо змагання за високе крісло – тут усе зрозуміло. Рішення було колективним, тому сподіватися на якусь особливу прихильність товаришів з КП(б)У до себе Хрущов не міг. Те

саме стосується й репресій: навіть якщо Микиту Сергійовича гризли докори сумління, до XX з'їзду 1956 року Країна Рад офіційно не визнавала репресій, тому й вибачатися йому було зарано.

Найбільш опрацьованими здаються дві «господарські» версії. На думку сина Хрущова Сергія, його батько справді намагався впорядкувати оперативне керування господарством нижнього Подніпров'я та півострова в межах однієї республіки. Але річ у тім, що проект будівництва Північнокримського каналу був затверджений ще 1950 року, за життя Сталіна, коли про передання Криму не могло бути й мови. А на думку українських ура-патріотів, Москва таким чином просто скинула на Київ всі клопоти з відновлення Криму після війни. Проте насправді до 1954 року економіка півострова вже повернулася до свого довоєнного рівня, а після цього року стрімко зросли дотації до українського бюджету із загальносоюзної скарбниці. Так, 1950-го субсидії з центру становили лише 0,6% доходів республіки, а 1955-го (одразу після передання Криму) – уже 13,4%, тобто в 22 рази більше! Тому гіперболізувати кримський «тягар» не варто.

Мал. 13. Радянська марка із зображенням проекту Північнокримського каналу ще до передання півострова Україні, 1951 р.

І куди ж без фінансово-конспірологічної версії! В Інтернеті поширена легенда, мовляв, у лютому 1929-го радянська Росія уклала з міжнародною фірмою Agro-Joint контракт на отримання багатомільйонного кредиту під заставу землі в Криму, а 1954 року начебто добігав кінця термін повернення коштів, тому регіон передали Україні, щоб земельні претензії в разі чого заявляли до неї, а Росія залишилась осторонь. Ні архівних матеріалів, ні свідчень очевидців на підтвердження цієї версії її прибічники не наводять. Зате постійно змішують реальні угоди 1920-х років, єврейські автономні поселення на півострові, плани «Кримської Каліфорнії» 1944 року та подають усе це під соусом з імен Рокфеллерів і Рузвельта. Однак така схема більше підходить для контрактів бандитських 1990-х, ніж для міждержавних угод. Насправді договір від 15 січня 1929 року був підписаний Agro-Joint із земельним комітетом при ЦВК СРСР, а затверджений 15 лютого загальносоюзною Радою народних комісарів, тому передання Криму Україні не врятувало б Союз від розплати. Утім, як це не смішно, у документі дата «1954» взагалі не фігурує, так само як і будь-які радянські земельні зобов'язання.

Отже, з'ясування справжньої причини передання Криму Україні (а не звичайне відтворення формули про «економічну спільність») є завданням наступних поколінь істориків.

МІФ № 14. КРИМ ПЕРЕДАЛИ УКРАЇНІ НЕЗАКОННО

Intro

Більшість історичних міфів функціонують виключно в гуманітарній площині й можуть використовуватися лише в пропаганді. Звісно, недооцінювати вплив постійних повторень мантри «Севастополь – місто російської слави» не варто, але сама по собі ця теза на державну належність Севастополя не впливає. Це стосується й міфів про «сакральний Корсунь» або «20 тисяч кримськотатарських дезертирів». Але не так працює звинувачення в незаконності передання Криму Україні. Це один з тих випадків, коли міф з гуманітарної переходить у юридичну й навіть політичну площину. З 1992 року парламент Російської Федерації час від часу ставив під сумнів легітимність уведення Криму до складу України і, зрештою, непогано підготував громадську думку у своїй країні до тези про «возз'єднання» або «повернення» Криму 2014 року. Цілком очевидно, що, де два юристи, там три погляди, і в одному тексті всі наявні питання щодо передання Криму не розв'язати, але й оминати увагою цю проблему неможливо.

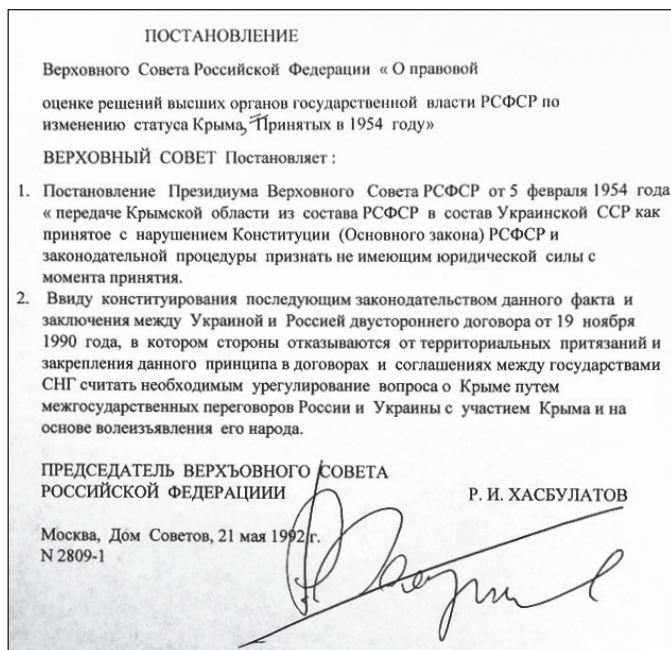
Міф...

Огляд усіх думок, висловлених на цю тему в російській пресі, зробити нереально, тому обмежимось офіційними документами та сучасними історичними працями. Першим «на стежку війни» вийшов російський парламент.

Верховна Рада Російської Федерації постановляє:

1. Постанову Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» як ухвалену з порушенням Конституції (Основного Закону) РРФСР і законодавчої процедури визнати такою, що не мала юридичної чинності з моменту затвердження.

*Постанова ВР РФ № 2809-1 «О правовой оценке решений
высших органов государственной власти РСФСР
по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году», 21 травня 1992 р.*

*Мал. 14.1. Постанова Верховної Ради Російської Федерації
«Про правове оцінювання рішень вищих органів державної влади РРФСР
щодо зміни статусу Криму, ухвалених у 1954 році», 21 травня 1992 р.*

Потім багато років тривала «дипломатична війна», під час якої одні російські органи влади або окремі політики заявляли до України територіальні претензії, а інші – дезавували їх. При цьому в межах СНД було підписано кілька документів, згідно з якими «поважалась» територіальна цілісність країн-підписантів. Але лише після укладення 1997 року «Великого» Договору про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Російською Федерацією, який набрав чинності 1999 року, проблема належності Криму перестала постійно фігурувати в російсько-українських відносинах.

Проте, щойно сталася анексія Криму, давні демони знову вирвалися на волю. Міркування про незаконність передання півострова з маргінальних публікацій перекочували на сторінки офіційних документів і підручників. Спочатку, як зазвичай, процитуємо російського президента Володимира Путіна.

А в 1954 році було рішення про передачу до її складу і Кримської області, разом передали й Севастополь, хоча він був тоді союзного підпорядкування. Ініціатором був особисто глава Комуністичної партії Радянського Союзу Хрущов. Що його до цього спонукало – прагнення заручитися підтримкою української номенклатури чи спокутувати свою провину за організацію масових репресій на Україні в 1930-х роках – нехай із цим розбираються історики.

Для нас важливе інше: це рішення було ухвалене з очевидними порушеннями чинних навіть тоді конституційних норм. Питання вирішили кулуарно, міжсобойчи-ком. Певна річ, в умовах тоталітарної держави в жителів Криму та Севастополя ні про що не питали. Просто поставили перед фактом.

Путін В. Кримська промова, 18 березня 2014 р.

Долучилася до справи й російська Генеральна прокуратура.

Ураховуючи викладене, ухвалені 1954 р. рішення Президій Верховних Рад РРФСР і СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР не відповідали Конституції (Основному Закону) РРФСР та Конституції (Основному Закону) СРСР.

*Письмо Генеральной прокуратуры Российской Федерации
№ от в-22-4199-15, 18 травня 2015 р.*

Якщо стисло, то, за словами Миколи Старикова,

можна сміливо твердити, що процедура передачі Криму від РРФСР до УРСР відбулася з неприпустимим порушенням законів.

Стариков Н., Беляев Д. Россия. Крым. История. – СПб., 2015. – С. 82.

Не менш категоричними є й методичні посібники для російських школярів.

Передача Криму зі складу РРФСР у підпорядкування Україні мала тяжкі наслідки для економіки півострова, оскільки стався розрив налагоджених господарських та адміністративних зв'язків. Цей крок був здійснений з грубим порушенням чинного на той час законодавства.

*Крым в российской истории // Методические рекомендации для школ
Российской Федерации по проведению уроков и внеклассных мероприятий,
посвященных воссоединению России и Крыма. – М., 2014. – С. 79.*

Загалом, у пересічній свідомості більшості росіян анексія Криму – це не просто демонстрація сили Росії, яка «підвелася з колін», а саме виправлення начебто незаконного рішення 1954 року. І хоча юридичні тонкощі зазвичай губляться в запалі патріотичних баталій з обох сторін, та це не причина, щоб у них не розібратися.

...і реальність

Одразу зауважу, що жодних непідтверджених і тим паче конспірологічних версій тут не розглядатиму, обмежуся лише достовірними документами.

І. Крим обміняли на Таганрог?

Партійне рішення про передання Криму зі складу Росії до складу України було оформлене на засіданні Президії ЦК КПРС 25 січня 1954 року. Навколо протоколу № 49 є чимало легенд. Багато українських патріотів упевнені, що саме в цьому документі нібито зафіксоване передання в обмін на Крим територій на Донбасі.

Є ще одна дуже важлива деталь, яку чомусь усі сьогодні сором'язливо замовчують. Замість Криму від України до Російської Федерації тоді ж (протокол Президії ЦК КПРС № 49 від 25 січня 1954 р.) передали Таганрог і суміжні з ним землі, що за територією дорівнювали площі півострова в Чорному морі. До цього варто додати, що Київ замість багатих чорноземних районів отримав посушливий, солончакуватий степ, без води, жодного натяку на зрошення, без електрики й енергоресурсів. Але нині навряд хтось бере це до уваги.

Горобець О. Що отримала Росія замість Криму у 1954 році. – УРА-Інформ. – 2014. – 21 березня.

Журналісти, блогери та громадські активісти, які із захватом передруковують вигадки про «протокол № 49 від 25 січня 1954 р.», зазвичай не обтяжують себе перевіркою фактичної бази. Насправді ж побачити цей документ повністю неможливо – він досі не опублікований і, найпевніше, не розсекречений. Збірник усіх постанов Президії ЦК КПРС за 1954–1964 рр. [Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний.

Стенограммы. Постановления. В 3 т. / Т. 2. Постановления. 1954-1958. – М.: РОССПЭН, 2006. – 1120 с.] починається з протоколу № 50 від 8 лютого 1954 року, а давніші документи відсутні. Немає його й у 9-му випуску «Бюллетеня рассекреченных документов федеральных государственных архивов» (2008 р.), де містяться «Постанови Бюро Президії, Президії ЦК КПРС з додатками й матеріалами 1953–1966 рр.».

А в наявній виписці з протоколу № 49 мова йде тільки про Крим, а про Таганрог (до речі, переданий Росії 1925 року) ані слова. Переконаймося в цьому самі.

З протоколу № 49 засідання Президії ЦК КПРС про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР

25 січня 1954 р.

Головував т. Маленков Г. М.

Присутні:

Члени Президії ЦК тт. Хрущов, Ворошилов, Булганін, Каганович, Мікоян, Сабуров, Первухін

Кандидати у члени Президії ЦК тт. Шверник, Пономаренко

Секретарі ЦК КПРС тт. Суслов, Поспелов, Шаталін

Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР.

1. Затвердити з поправками, ухваленими на засіданні, доданий проект Указу Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР.

2. Визнати за доцільне провести спеціальне засідання Президії Верховної Ради СРСР, на якому розглянути спільне подання Президій Верховних Рад РРФСР та УРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР.

Секретар ЦК КПРС

М. Хрущов

*АПРФ, ф. 3, оп. 10, спр. 65,
арк. 1,4-б.*

Отже, попри невдоволення багатьох українських ура-патріотів,
ніякого обміну територіями не було,
і підстав для «повернення» Україні Таганрога немає.

II. Під час передання Криму в парламенті Росії не було кворуму?

З процитованої вище виписки виходить, що вже на початку 1954 року питання приєднання Криму до України було по суті вирішене, залишалося дотриматися деяких формальностей. З ініціативою 5 лютого виступила Рада Міністрів РРФСР.

Ураховуючи територіальну близькість Кримської області до Української РСР, спільність економіки та тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР, Рада Міністрів РРФСР постановляє:

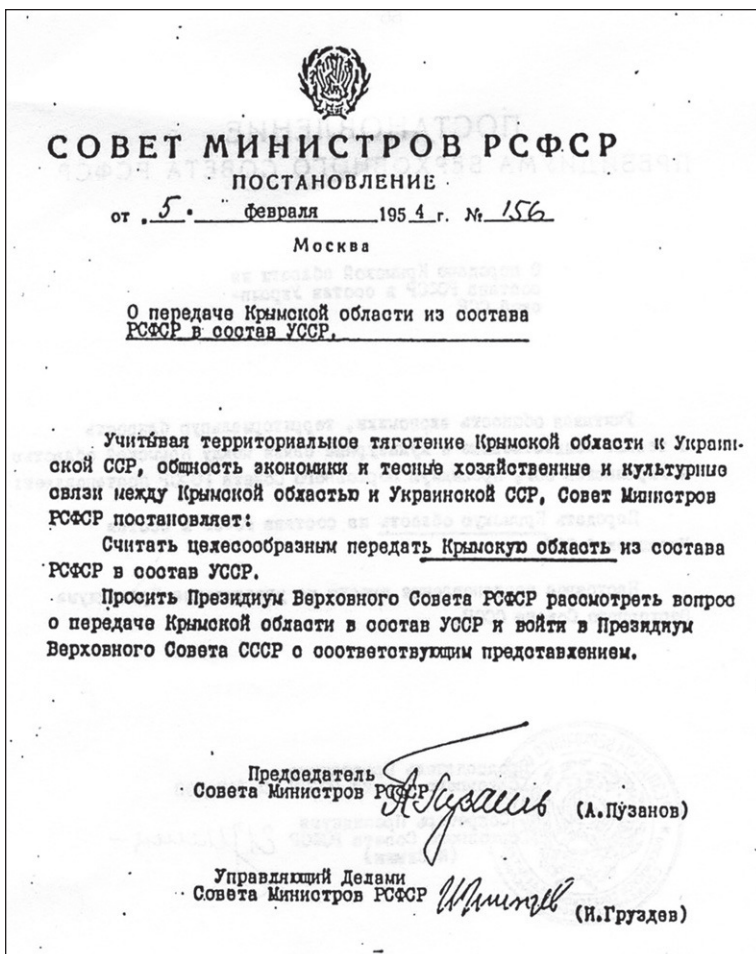
Вважати за доцільне передати Кримську область зі складу РРФСР до складу УРСР.

Просити Президію Верховної Ради РРФСР розглянути питання про передачу Кримської області до складу УРСР і вийти до Президії Верховної Ради СРСР з відповідною постановою.

Голова Ради Міністрів РРФСР О. Пузанов

Керуючий справами Ради Міністрів РРФСР І. Груздев

*Постанова Ради Міністрів РРФСР № 156
«О передаче Крымской области из состава
РСФСР в состав УССР», 5 лютого 1954 р.*

Мал. 14.2. Постанова Ради Міністрів РРФСР № 156

«Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», 5 лютого 1954 р.

Згадана Президія відгукнулася того ж дня. Офіційний текст Постанови Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» від 5 лютого 1954 року широко доступний, але нас значно більше цікавить протокол засідання Президії того дня. Річ у тім, що одним з поширених міфів щодо передання Криму є нібито відсутність кворуму на цьому засіданні, що автоматично робила його рішення нелегітимним.

На зборах Президії Верховної Ради РРФСР з 27 її членів були присутні тільки 13. І хоча кворуму не було й засідання не можна було проводити, однак усі «одностайно» проголосували: Крим віддати Україні.

Стариков Н., Беляев Д. Россия. Крым. История. – СПб., 2015. – С. 82.

Отут нам і знадобиться протокол, оскільки з'ясувати це питання з тексту самої лише Постанови неможливо.

Протокол № 41 засідання Президії Верховної Ради РРФСР

5 лютого 1954 р.

Головував т. Тарасов М. П.

Були присутні:

Заступники Голови Президії Верховної Ради РРФСР тт. Андрєєва, Данилова, Селюкін, Циремпілон, Щербаков

Секретар Президії Верховної Ради РРФСР т. Зимін І. М.

Члени Президії Верховної Ради РРФСР тт. Бузина, Ладанов, Пантіков, Пупшова, Соколов, Степанова, Цветкова, Яснгов

Міністр юстиції РРФСР т. Рубічев А. Т.

Голова Верховного Суду РРФСР т. Зітюков С. Л.

Прокурор РРФСР т. Баранов П. В.

Заступник Голови виконавчого комітету Кримської обласної Ради депутатів трудящих т. Пономаренко Т. М.

Голова виконавчого комітету Севастопольської міської Ради депутатів трудящих т. Сосницький С. В.

Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР

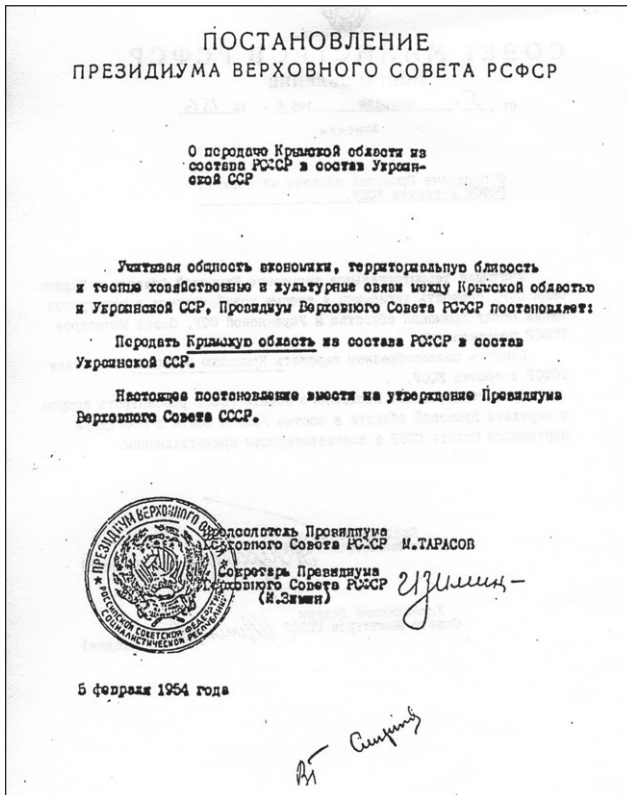
Ураховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР, Президія Верховної Ради РРФСР постановляє:

Передати Кримську область зі складу РРФСР до складу Української РСР. Цю постанову внести на затвердження Президії Верховної Ради СРСР.

Голова Президії Верховної Ради РРФСР М. Тарасов

Секретар Президії Верховної Ради РРФСР І. Зимін

*ЦГА РСФСР, ф. 385, оп. 13,
спр. 492, арк. 1–2.*

Мал. 14.3. Постанова Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР», 5 лютого 1954 р.

Відповідно до статті 31 Конституції РРФСР 1937 року (цитую за редакцією 1948 р.), «Верховна Рада РРФСР обирає Президію Верховної Ради РРФСР у складі: голови Президії Верховної Ради РРФСР, дванадцяти заступників голови за кількістю автономних республік, секретаря Президії та тринадцяти членів Президії Верховної Ради РРФСР ». Отже,

загалом членів Президії справді було 27, але в засіданні, як видно з протоколу, брали участь не 13, а 15 осіб (голова, 5 заступників, секретар і 8 членів), чого цілком достатньо для ухвалення рішення.

Тож цей міф спростовує звичайна документальна перевірка.

III. Ніхто в Росії не мав права передавати Крим?

Значно серйознішою є інша претензія. На думку деяких російських дослідників, ніхто в РРФСР узагалі не мав повноважень для передання частини території Росії.

Ст. 33 Конституції республіки містила вичерпний перелік повноважень Президії Верховної Ради РРФСР – 11 пунктів: від права скликати сесії Верховної Ради, тлумачити закони РРФСР і до призначення та відкликання дипломатичних представників РРФСР, прийняття вірчих або відкличних грамот акредитованих при ній дипломатичних представників іноземних держав. Вичерпний перелік повноважень Президії не мав і натяку на право вирішувати питання про територіальне перевлаштування республіки.

Більш того, під час аналізу конституційних норм ми неминуче повинні дійти висновку, що не тільки Президія Верховної Ради Російської Федерації, а навіть сама Верховна Рада ні своєчасно, ні тим паче заднім числом не мала юридичного права змінювати чи давати згоду на зміну території РРФСР.

Відповідно до ст. 22 Конституції республіки, Верховна Рада РРФСР була вищим органом державної влади РРФСР. Згідно зі ст. 23 Конституції, вона реалізувала всі права, надані РРФСР відповідно до ст. 13 і 19 Конституції РРФСР, включно з тими, які за Конституцією належали до компетенції підзвітних Верховній Раді РРФСР органів РРФСР: Президії Верховної Ради, Ради Міністрів і міністерств РРФСР.

Отже, вищий орган державної влади РРФСР міг здійснювати лише права, передбачені ст. 13 і 19 Конституції, та й то не в повному обсязі. Тим часом правова норма про те, що територія РРФСР не може бути змінювана без згоди РРФСР, містилась у ст. 16 Конституції, а отже, перебувала поза сферою прав не тільки Президії, а й самої Верховної Ради РРФСР. Відтак ніякі органи державної влади РРФСР не наділялися правом змінювати або давати згоду на зміну території РРФСР.

Оскільки пункт «д» ст. 14 Конституції Союзу РСР зараховував до відання СРСР в особі його вищих органів державної влади та органів державного управління затвердження змін кордонів між союзними республіками, а республіканська Конституція не наділяла жоден орган держави правом вирішувати це питання, то можна казати про конституційну прогалину, але залишається єдиний спосіб отримання згоди РРФСР на зміну її території – референдум громадян. І пункт «г» ст. 33 Конституції Російської Федерації надавав Президії Верховної Ради право проводити всенародне опитування (референдум).

Бабурин С. Крым навеки с Россией. Историко-правовое обоснование воссоединения республики Крым и города Севастополь с Российской Федерацией. – М., 2014. – С. 55–60.

Ця довга цитата вкрай необхідна, оскільки відображає логіку заперечення законності передання Криму Україні. Її головними постулатами є такі:

а) ст. 16 Конституції Росії твердить, що «територія РРФСР не може бути змінювана без згоди РРФСР», але при цьому не визначає жодного механізму надання такої згоди, а у статтях, що окреслюють повноваження Верховної Ради РРФСР та її Президії, і мови немає про право змінювати республіканські кордони;

б) у ст. 14 Конституції СРСР за Радянським Союзом в особі його вищих органів влади та органів державного управління закріплено право на «затвердження змін кордонів між союзними республіками», але не на «вирішення» цього питання.

Якщо обидва постулати вважати за правильні, як це робить Сергій Бабурін і його прибічники, тоді, безумовно, наявна «конституційна прогалина», яка розмиває легітимність передання Криму Україні. Але насправді ніякої проблеми тут немає, а вся дискусія може точитися лише навколо значення одного-єдиного слова.

Отже, у ст. 14 загальносоюзної конституції перелічено виключні повноваження Союзу, а у ст. 15 ідеться: «Суверенітет союзних республік обмежений лише в межах, зазначених у статті 14 Конституції СРСР. Поза цими межами кожна союзна республіка здійснює державну владу самостійно. СРСР охороняє суверенні права союзних республік». Майже те саме ми можемо прочитати у ст. 13 Конституції РРФСР: «...Виходячи з цього, РРФСР забезпечує за СРСР в особі його вищих органів державної влади та органів державного управління права, визначені статтею 14 Конституції СРСР. Поза межами статті 14 Конституції СРСР РРФСР здійснює державну владу самостійно, зберігаючи повністю свої суверенні права».

Тож ніякого «двовладдя» в СРСР бути не могло: конкретні повноваження належали або союзному, або республіканському центру, але не обом одночасно. Тому вищі органи РРФСР і не могли мати право на зміну республіканських кордонів, оскільки воно належало виключно вищим органам СРСР.

Уся дискусія, відтак, зводиться до трактування змісту пункту «д» ст. 14 Конституції Союзу РСР: «затвердження змін кордонів між

союзними республіками», — а ще точніше, до визначення значення слова «затвердження». Противники легітимності передання Криму Україні трактують це слово буквально, маючи на увазі, що, якщо вищі органи радянської влади «затверджують» що-небудь, то певні інші органи влади повинні попередньо «ухвалити рішення», а вже потім передати його для «затвердження» до вищих інстанцій.

Проте такий механізм цілковито суперечить принципу розподілу повноважень, закріпленому в обох конституціях. У такому разі республіканський центр мав би ухвалити «рішення» про зміну кордонів, а потім аналогічне рішення, але у вигляді «затвердження», ухвалював уже союзний центр. Однак, як було продемонстровано вище,

зміна кордонів перебувала у виключній компетенції вищих органів СРСР і жодних республіканських «рішень» не потребувала.

Саме тому в республіканських конституціях відсутнє право на зміну кордонів.

А щодо самого слова «затвердження», то й воно пояснюється дуже просто. Росія в особі Президії своєї Верховної Ради 5 лютого 1954 року не ухвалила остаточного рішення про передання Криму, бо це не входило до її повноважень, а винесла його, як ми читали вище, «на затвердження Президії Верховної Ради СРСР». І, як побачимо нижче, саме загальносоюзні органи «затверджували» спільне подання парламентів РРФСР та УРСР про передачу Криму, виражене у вигляді відповідних постанов. Хоча це видається дещо неоконкретним з юридичного погляду, проте духу закону порушено не було.

А 13 лютого Президія вже українського парламенту розглянула питання про «прийняття» Криму до складу УРСР.

Обговоривши подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР, винесене на розгляд Президії Верховної Ради СРСР, Президія Верховної Ради Української РСР зі свого боку вважає, що передача Криму Українській РСР, ураховуючи спільність їхньої економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки, цілком доцільна та є свідченням безмежної довіри великого російського народу до українського народу.

Український народ зі щирою вдячністю і схваленням зустрів рішення про передачу Криму Українській РСР як новий вияв турботи ЦК КПРС і Радянського Уря-

ду про подальше зміцнення непорушної дружби й братського зв'язку між російським та українським народами. Уряд України приділить належну увагу справі подальшого розвитку народного господарства Криму, піднесенню матеріального й культурного добробуту трудящих Кримської області.

Відповідно до подання Президії Верховної Ради Російської РФСР Президія Верховної Ради Української РСР постановляє:

Просити Президію Верховної Ради Союзу РСР передати Кримську область зі складу Російської РФСР до складу Української РСР.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР Д. Коротченко

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР В. Нижник

*Постанова Президії Верховної Ради Української РСР
«О представлении Президиума Верховного Совета РСФСР по вопросу передачи
Крымской области в состав Украинской ССР», 13 лютого 1954 р.*

<u>Копия</u>
<u>ПОСТАНОВЛЕНИЕ</u>
Президиума Верховного Совета Украинской ССР
О представлении Президиума Верховного Совета РСФСР по вопросу передачи крым- ской области в состав Украинской ССР
Обсудив представление Президиума Верховного Совета Российской СФСР по вопросу передачи Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР, внесенное на рассмотрение Президиума Верховного Совета СССР, Президиум Верховного Совета Украинской ССР со своей стороны считает, что передача Крыма Украинской ССР, учитывая общность их экономики, территориальную близость и тесные хозяйственные и культурные связи, вполне целесообразна и является свидетельством безграничного доверия великого русского народа украинскому народу. Украинский народ с сердечной благодарностью и одобрением встретит решение о передаче Крыма Украинской ССР, как новое проявление заботы ЦК КПСС и Советского Правительства о дальнейшем укреплении нерушимой дружбы и братской связи между русским и украинским народами. Правительство Украины уделяет должное внимание делу дальнейшего развития народного хозяйства Крыма, повышению материального и культурного благосостояния трудящихся Крымской области. Соответственно представлению Президиума Верховного Совета Российской СФСР Президиум Верховного Совета Украинской ССР постановляет: Просить Президиум Верховного Совета Союза ССР передать Крымскую область из состава Российской СФСР в состав Украинской ССР. П/п. Председатель Президиума Верховного Совета Украинской ССР - Д.КОРОТЧЕНКО Секретарь Президиума Верховного Совета Украинской ССР - В.НИЖНИК г. Киев 13 февраля 1954г. Верно: <i>[подпись]</i>

Мал. 14.4. Постанова Президії Верховної Ради Української РСР «Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР», 13 лютого 1954 р.

Через два дні постанову передали з Києва до Москви з відповідним супровідним листом.

Голові Президії Верховної Ради СРСР К. Є. Ворошилову з повідомленням про Постанову Президії Верховної Ради УРСР

15 лютого 1954 р.

Президія Верховної Ради Української РСР 13 лютого 1954 року ухвалила постанову з питання передачі Кримської області зі складу Російської РФСР до складу Української РСР і вносить її на затвердження Президії Верховної Ради СРСР.

Голова Президії Верховної Ради Української РСР Д. Коротченко

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР В. Нижник

ЦГАОР, ф. 7523, оп. 85, спр. 94, арк. 8.

І в «українському» випадку ми бачимо, що республіканський парламент не ухвалює остаточного рішення про приєднання Криму до складу України, а лише «просить» передати Крим і вносить свою постанову на «затвердження Президії Верховної Ради СРСР».

Отже, ці дві постанови свідчать про те, що

жоден з парламентів союзних республік не ухвалював остаточного рішення про передання Кримської області Українській РСР, а вони обидва подали свої постанови на «затвердження» Президії Верховної Ради СРСР.

А та, відповідно до духу й навіть букви Конституції, «затверджувала» їх. Тому немає жодних підстав казати, що Президія Верховної Ради РФСР вийшла за межі своїх конституційних повноважень. Питання ж про те, чи можна вважати зазначені постанови «виявом згоди» на зміну території, ми розглянемо нижче.

IV. У Президії Верховної Ради СРСР не було повноважень передавати Крим?

19 лютого 1954 року Президія радянського парламенту ухвалила такий указ.

Ураховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю та Українською РСР, Президія

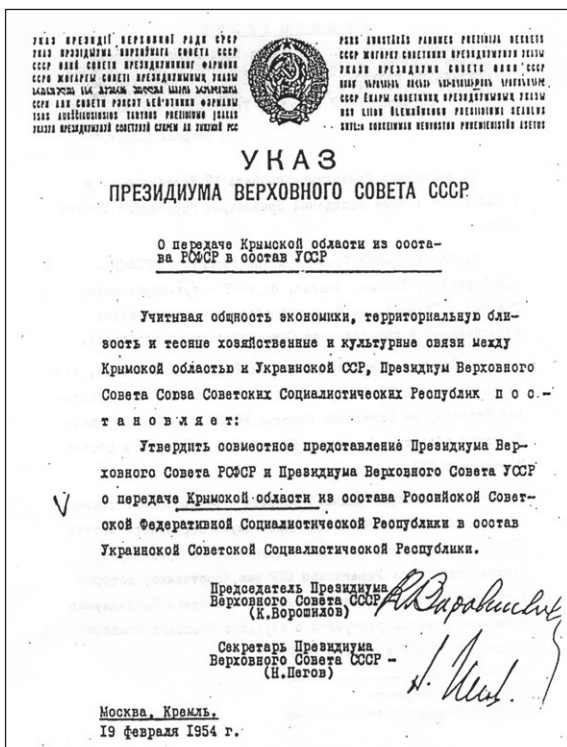
Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

Затвердити спільне подання Президії Верховної Ради РРФСР і Президії Верховної Ради УРСР про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Голова Президії Верховної Ради СРСР К. Є. Ворошилов

Секретар Президії Верховної Ради СРСР М. М. Пегов

Указ Президії Верховної Ради СРСР «О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР», 19 лютого 1954 р.

Мал. 14.5. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», 19 лютого 1954 р.

Отут ми стикаємося з єдиним по-справжньому значущим підводним каменем у всьому цьому процесі, а саме з питанням, чи мала право Президія ВР СРСР своїм указом змінювати належність Криму?

Російські дослідники зазначають, що до повноважень Президії Верховної Ради не входила зміна кордонів – вона могла здійснюватись лише безпосередньо Верховною Радою СРСР.

Дергачев В., Братерский А. Матвиенко отыгрывается на Хрущеве. Совфед хочет признать незаконной передачу Крыма Украине в 1954 году // Газета.ру. – 2014. – 23 грудня.

Не можна сказати, що ця точка зору необґрунтована. У ст. 49 союзної Конституції містився вичерпний перелік повноважень Президії Верховної Ради, і, звісно, права на зміну республіканських кордонів у ньому немає. Як уже неодноразово згадувалось, виключні права СРСР, перераховані в ст. 14, належали Союзу «в особі його вищих органів влади та органів державного управління». Згідно зі ст. 30, «вищим органом державної влади СРСР є Верховна Рада СРСР», а за ст. 31 «Верховна Рада СРСР здійснює всі права, надані Союзу Радянських Соціалістичних Республік, відповідно до статті 14 Конституції, оскільки вони не входять, з огляду на Конституцію, до компетенції підзвітних Верховній Раді СРСР органів СРСР: Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і міністерств СРСР». Тож мусимо визнати, що за відсутності в переліку повноважень Президії ВР права на зміну кордонів воно таки належить Верховній Раді. Відтак, ухвалюючи указ від 19 лютого 1954 року, Президія вийшла за межі своїх повноважень.

Чимало російських політиків, посилаючись на цей факт, твердять, що передача Криму Україні була нелегітимною, якщо Президія не мала права її здійснювати. Ця думка досить поширена й серед російських обивателів. Але чи справді перевищення повноважень робить незаконним процес передання півострова?

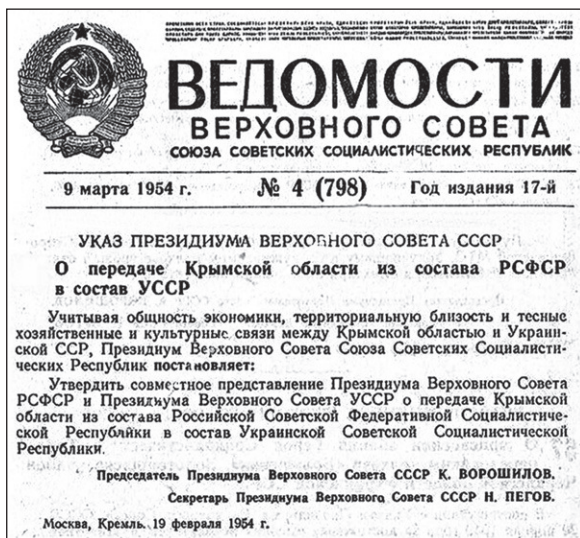
Насправді критики часто не враховують те, що Верховна Рада СРСР не працювала постійно, а збиралася на сесії тривалістю три-чотири місяці двічі на рік – навесні та восени. Унаслідок цього склалася практика видання Президією в перервах між сесіями указів, які потім підтверджувалися відповідними законами, ухваленими на сесіях Ради. Тут наявний певний юридичний казус, за якого традиційна правозастосовна практика дещо відрізнялася від букви закону.

Розглядати укази Президії Верховної Ради СРСР поза фактом затвердження їх Верховною Радою СРСР не зовсім коректно. За тією ж логікою виходить, що на території РРФСР указами Президії Верховної Ради СРСР були незаконно створені що-

найменше сім тільки прикордонних областей: Мурманська (28.05.1938), Брянська (5.07.1944), Новгородська (5.07.1944), Псковська (23.08.1944), Південно-Сахалінська (2.02.1946), Кенігсберзька (6.04.1946) і Белгородська (6.01.1954). Проте всі відповідні укази затверджувалися на найближчій сесії Верховної Ради СРСР і набирали законної чинності. Без урахування цієї обставини довелося б визнати, що у складі РФ є регіони, російська належність яких викликає сумніви.

6–7 січня 1954 р. указами Президії Верховної Ради у складі РРФСР з'явилися такі області, як Арзамаська, Балашовська, Каменська та Липецька (цей перелік аж ніяк не повний), що потребувало внесення змін до ст. 22 Конституції СРСР, у якій описувався склад РРФСР. Аналогічно у зв'язку з ліквідацією Ізмаїльської області, появою нової Черкаської та перейменуванням Кам'янець-Подільської області на Хмельницьку, виникла необхідність виправити ст. 23 Конституції, де зазначався склад Української РСР. Після затвердження Верховною Радою СРСР ці укази Президії набирали чинності закону.

Караичев Д. Н. Формирование официальной российской точки зрения на законность передачи Крымской области в 1954 г. из состава РСФСР в состав Украинской ССР // www.elibrary.ru/item.asp?id=26352942.

Мал. 14.6. Згаданий указ, опублікований 9 березня 1954 р.

Отож, якби передання півострова до складу України базувалося лише на одному указі, легітимність цього процесу можна було легко оскаржити. Але вже у квітні того ж 1954 року цю прогалину в законодавстві усунули. Спочатку

ухвалили спеціальний закон, присвячений безпосередньо півострову.

Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

1. Затвердити Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року про передачу Кримської області зі складу Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

2. Внести відповідні зміни до статей 22 і 23 Конституції СРСР.

Голова Президії Верховної Ради СРСР К. Ворошилов

Секретар Президії Верховної Ради СРСР М. Пегов

Москва, Кремль

26 квітня 1954 року

Закон СРСР «О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР», 26 квітня 1954 р.

А потім іншим законом були затверджені загальним списком й інші укази Президії, що стосувалися нещодавніх адміністративно-територіальних змін, і сформульовані тексти поправок до Конституції.

Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

1. Затвердити Укази Президії Верховної Ради СРСР:

від 3 грудня 1953 року «Про утворення Магаданської області»;

від 6 січня 1954 року «Про утворення у складі РРФСР Балашовської області»;

від 6 січня 1954 року «Про утворення у складі РРФСР Белгородської області»;

від 6 січня 1954 року «Про утворення у складі РРФСР Каменської області»;

від 6 січня 1954 року «Про утворення у складі РРФСР Липецької області»;

від 7 січня 1954 року «Про утворення у складі РРФСР Арзамаської області»;

від 7 січня 1954 року «Про утворення у складі Української РСР Черкаської області»;

від 4 лютого 1954 року «Про перейменування міста Проскурова на місто Хмельницький і Кам'янець-Подільської області на Хмельницьку область»;

від 15 лютого 1954 року «Про ліквідацію Ізмаїльської області Української РСР».

У зв'язку з цим, а також відповідно до Закону СРСР від 26 квітня 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» внести необхідні зміни й доповнення до статей 22 і 23 Конституції СРСР, виклавши їх таким чином:

...

Стаття 23. Українська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Вінницької, Волинської, Ворошиловградської, Дніпропетровської, Дрогобиць-

кої, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Кримської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сталінської, Станіславської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської та Чернівецької.

Закон СРСР «Об утверждении Указов Президиума Верховного Совета СССР», 26 квітня 1954 р.

Решту тексту нової редакції загальносоюзної Конституції я проминаю, адже й процитованого задосить. Як бачимо з двох законів від 26 квітня 1954 року, радянські законодавці чудово розуміли, що самих лише указів Президії для перетворень недостатньо, і тому поспішили, по-перше, затвердити їх спеціальним законом, а по-друге, одразу внесли зміни до Конституції. Оскільки Основний Закон має вищу юридичну чинність відносно інших нормативно-правових актів, то змінення його тексту автоматично усуває всі розбіжності щодо питання належності Криму.

Отже,

навіть визнаючи перевищення Президією ВР СРСР своїх повноважень в указі від 19 лютого, ми не можемо заперечувати, що з погляду букви закону передання Криму до складу України таки відбулося – нехай і 26 квітня 1954 року.

V. Росія не давала згоди на зміну своєї території?

Розглянемо тепер ще одну претензію російських юристів до процесу передання Криму Україні, а саме нібито відсутність згоди РРФСР на зміну її території. Вище ми вже цитували думку Сергія Бабурина з цього питання.

Отже, вищий орган державної влади РРФСР міг здійснювати лише права, передбачені ст. 13 і 19 Конституції, та й то не в повному обсязі. Тим часом правова норма про те, що територія РРФСР не може бути змінювана без згоди РРФСР, містилась у ст. 16 Конституції, а отже, перебувала поза сферою прав не тільки Президії, а й самої Верховної Ради РРФСР. Відтак ніякі органи державної влади РРФСР не наділялися правом змінювати або давати згоду на зміну території РРФСР.

Бабурин С. Крым навеки с Россией. Историко-правовое обоснование воссоединения республики Крым и города Севастополь с Российской Федерацией. – М., 2014. – С. 59–60.

Це досить дивне твердження. Те, що норма, яка регулює зміну території Росії, не перебувала в переліку повноважень парламенту РРФСР, ще не означає, що Верховна Рада республіки не мала права це робити. Як я вже зазначав, у ст. 16 Конституції не був визначений механізм надання згоди РРФСР на зміну її території, і це, своєю чергою, залишало останнє слово за авторами цієї Конституції, тобто Верховною Радою РРФСР.

У ст. 19 цього документа в переліку повноважень парламенту радянської Росії на першому місці було «затвердження Конституції РРФСР і контроль її дотримання», а у ст. 24 йшлося: «Верховна Рада РРФСР є єдиним законодавчим органом РРФСР». Окрім того, ст. 33 визначає, що Президія російського парламенту «тлумачить закони РРФСР». Отже, усе, що записане в республіканській Конституції, може бути витлумачене й навіть змінено Верховною Радою РРФСР самостійно. Немає жодних підстав вилучати з цих усеосяжних повноважень право давати або не давати згоду на зміну території Росії. Загалом, саме парламент РРФСР дав необхідну згоду на передання Криму Україні, хай що там думають у нинішній Росії.

98

Оформлено 102
Свідок № 08

ДЕЛО № 712/1

По вопросу передачи Крымской
области на советскую Республику
в состав Украинской ССР

Парламент РСФСР
12 385
14
238

Начато 4 февраля 1954 г.
Окончено 19 февраля 1954 г.

Всего "10" листов
Хранить в архиве (по перечню № —)

Мал. 14.7. Архівні документи про передачу Криму Україні. Джерело: ЦГА РСФСР

А щодо механізму надання згоди, то і з ним немає особливих проблем. Річ у тім, що державний устрій РРФСР обумовлювався 2 главою Конституції, а перелік суб'єктів радянської Росії містився у ст. 14. І текст саме цієї статті визначав «територію РРФСР», а його зміна конституювала зміну території Росії. Як зазначено у ст. 151, «зміна Конституції РРФСР провадиться лише за рішенням Верховної Ради РРФСР, ухваленим більшістю, не менш ніж двома третинами голосів». Отже,

внесення російським парламентом як вищим органом влади, що представляє саму РРФСР, поправок та доповнень до ст. 14 республіканської Конституції, яка визначає склад РРФСР, і є наданням згоди на зміну території РРФСР.

А в тому, що такі поправки та доповнення існували, ніхто й не сумнівається.

Верховна Рада Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки постановляє:

У зв'язку з передачею Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР й утворенням у складі РРФСР Арзамаської, Балашовської, Белгородської, Каменської, Липецької та Магаданської областей, викласти статтю 14 Конституції РРФСР відповідно до статті 22 Конституції СРСР таким чином:

[Перелік російських країв, областей, АРСР та автономних областей без Криму – Авт.]

Голова Президії Верховної Ради РРФСР М. Тарасов

Секретар Президії Верховної Ради РРФСР І. Зимін

Закон РРФСР «О внесении изменений и дополнений в статью 14 Конституции (Основного Закона) РСФСР», 2 червня 1954 р.

Так само, відповідно до вимог власної республіканської Конституції, Верховна Рада УРСР дала згоду на зміну території радянської України.

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

У зв'язку з передачею Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР, ліквідацією Ізмаїльської області, перейменуванням Кам'янець-Подільської області й утворенням Черкаської області у складі Української РСР ви-

класти статтю 18 Конституції Української РСР відповідно до статті 23 Конституції СРСР таким чином:

«Стаття 18. Українська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Вінницької, Волинської, Ворошиловградської, Дніпропетровської, Дрогобицької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Кримської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сталінської, Станіславської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської».

Голова Президії Верховної Ради Української РСР Д. Коротченко

Секретар Президії Верховної Ради Української РСР В. Нижник

Закон Української РСР «Про внесення змін і доповнень до статті 18 Конституції (Основного Закону) Української РСР», 17 червня 1954 р.

Загалом, і з цього погляду всіх необхідних формальностей було дотримано.

VI. Під час передання Криму було порушено права кримчан – громадян РРФСР

Ще одним досить оригінальним аргументом проти законності передачі Криму Україні є буцімто масове порушення прав кримчан – позбавлення їх громадянства РРФСР без їхньої згоди.

Міжнародному праву відомі прецеденти так званої цесії (передачі від однієї суверенної держави до іншої) територій, як-от: Ельзас, Західна Україна, Калінінград... Але при цьому здійснюється трансферт, тобто переведення мешканців у нове громадянство, або громадянам пропонується оптація, тобто вони повинні явно висловити свою волю: чи хочуть вони разом з передачею території отримати громадянство іншої країни чи залишитися в колишньому. Жителі Криму до 19 лютого 1954 року були громадянами РРФСР, а хтось їх тоді запитував, чи хочуть вони відмовитися від свого громадянства та перейти до громадянства УРСР?

Так от, мешканці Криму ніколи не виходили з громадянства РРФСР.

Гагарин Н. Крым, который не «наш» и не «ваш» // Новая газета. – 2016. – 5 вересня.

Ця юридична теза має цілком певні політичні наслідки. З неї виходить,

що на сьогодні більшість жителів Криму мають громадянство РРФСР або, по суті, російське. Погодьтеся, це вагомий аргумент на користь тих, хто твердить про «відновлення історичної справедливості».

Та річ у тім, що саме поняття «громадянства РРФСР» балансує на межі юридичної фікції й навряд може породжувати такі глобальні наслідки. З одного боку, «республіканське громадянство» справді згадувалося в усіх союзних і республіканських конституціях, але при цьому без найменших подробиць про принципи та правила його набуття й зміни.

У таких випадках положення Основного Закону зазвичай деталізуються нормами спеціального закону про громадянство, але, як не парадоксально, жодного нормативно-правового акта, присвяченого власне «громадянству РРФСР», немає. Точніше, вони існували в період 1918–1921 рр., тобто до утворення СРСР. У самому ж Радянському Союзі утверджувалось єдине союзне громадянство (починаючи з Договору про утворення СРСР 1922 р., а також у всіх наступних Конституціях) за збереження й «республіканського громадянства» як другорядного щодо загальносоюзного.

Найважливішим для розв'язання цієї проблеми є «Положення про громадянство Союзу РСР» 1931 року. У п. 2 йшлося:

Громадянин Союзу РСР є громадянином тієї союзної республіки, у межах якої він постійно проживає. Однак, якщо він за національністю або за походженням вважає себе пов'язаним з іншою союзною республікою, він може обрати громадянство цієї республіки.

*Постанова ЦВК СРСР № 4, РНК СРСР № 216
«Положение о гражданстве Союза ССР», 22 квітня 1931 р.*

На жаль, процедура «обрання» іншого республіканського громадянства не була деталізована, а власне республіканських законів про громадянство, як я вже зазначив, у цей період не існувало.

З набранням чинності 1938 року Закону СРСР «Про громадянство Союзу Радянських Соціалістичних Республік» попередня постанова втратила чинність, а в новому законі аналогічна норма була відсутня. Не було її і в законах про радянське громадянство 1978 і 1990 років, лише декларувалось існування «інших законодавчих актів Союзу РСР, союзних та автономних

республік про радянське громадянство».

Окремі питання, пов'язані зі спадкуванням громадянства батьків дітьми, розглядалися в Кодексах про шлюб і сім'ю РРФСР та УРСР 1969 року, але й там нічого схожого на норму з Постанови 1931 року не було. Перший республіканський Закон РРФСР № 1948-1 «Про громадянство РРФСР» був ухвалений лише 28 листопада 1991 року, тобто після фактичного краху Радянського Союзу. Зрештою, саме така ситуація призвела до спекуляцій навколо кримчан – громадян РРФСР.

І тому, як зазначається в одному з курсів лекцій з конституційного права Росії, у межах СРСР

російське громадянство значною мірою було юридичною фікцією.

Колюшин Е. Конституционное право России. – М., 1999. – Лекція 12.

Хоча «Положення про громадянство Союзу РСР» 1931 року не було формально чинним на момент передання Криму до складу України, можна твердити, що де-факто саме п. 2 «Положення» регулював правозастосовну практику розв'язання питань, пов'язаних з республіканським громадянством в СРСР. Якщо стисло, то (за винятком осіб, котрі одержали республіканське громадянство указами Президій республіканських парламентів)

за відсутності спеціальних законів про республіканське громадянство та республіканських паспортів громадянство союзної республіки визначалося пропискою радянських громадян.

Отже,

1954 року зі зміною союзної республіки, а отже, і прописки, кримчани змінили й республіканське громадянство з російського на українське.

І тому ніякої більшості громадян Російської Федерації на півострові 2014 року не було.

VII. Для передання Криму необхідно було провести референдум?

Побіжно розглянемо ще одну претензію до процесу передання Криму до складу України, озвучену на всіх рівнях аж до російського президента,

а саме відсутність референдуму на півострові з цього питання. Ми вже пересвідчилися, що жодної прогалини в законодавстві не було, союзний парламент мав право самостійно змінювати республіканські кордони, а вищі органи РРФСР та УРСР цілком могли надавати згоду на зміну їхніх територій.

У зв'язку з цим

необхідності проводити референдум для визначення долі Криму просто не було.

Організація всенародного опитування була правом, а не обов'язком президій усіх радянських парламентів (гадаю, немає потреби пояснювати різницю між цими поняттями). Залишається додати, що за період існування Радянського Союзу відбулися сотні адміністративно-територіальних перетворень й аж до 1991 року жодне з них не супроводжувалося референдумом.

VIII. Росія остаточно визнала передачу Криму тільки після розвалу СРСР?

Деколи можна почути, що належність Криму Україні зафіксована лише в документах про його передання 1954 року, а оскільки вони є начебто юридично неспроможними, півострів до розвалу СРСР перебував у складі Росії, і лише тоді Москва визнала, що він належить Києву.

Головний аргумент проти такого погляду – це подальший розвиток радянського конституційного законодавства. У ст. 77 Основного Закону УРСР 1978 року зазначено:

В Українській Радянській Соціалістичній Республіці є області: Вінницька, Волинська, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Кримська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська.

Містами республіканського підпорядкування в Українській РСР є Київ і Севастополь.

В Основному Законі РРФСР того ж року, звісно, ніякої Кримської області немає. Це ще раз підтверджує той факт, що зміна адміністративно-

територіального устрою двох радянських республік відбулася відповідно до тодішнього законодавства, а ситуація, що склалася, без дискусій була відображена в нових конституціях. Тож перед противниками легітимності приєднання Криму до України стоїть нерозв'язне завдання – довести неконституційність одразу двох радянських республіканських Конституцій 1978 року, російської та української.

Розглянувши майже всі аспекти передання Криму до складу України 1954 року, можна твердити, що

переважна більшість російських претензій до процесу передання Криму Україні є необґрунтованими

і навіть з урахуванням «казусу 19 лютого»

законність цієї передачі не може бути оскаржена.

Слід лише визнати, що, згідно з буквою закону, приєднання півострова до України відбулося 26 квітня 1954 р.

МІФ № 15. СЕВАСТОПОЛЬ НЕ ПЕРЕДАВАЛИ УКРАЇНІ

Intro

Утративши надію довести, що Крим 1954 року передали до складу України незаконно, адепти кремлівського Міфу про «КримНаш» прагнуть відстояти хоча б невеликий клаптик півострова – Севастополь. З 1993 року російська влада неодноразово порушувала питання належності цього міста, і лише з підписанням «Великого» Договору про дружбу Росії та України претензії Москви вщухли. Проте окремі політики й цілі організації не бажали визнавати український статус Севастополя і своїми промовами та вчинками підготували громадську думку до зміни риторики 2014 року. Після анексії Криму теза про «непереданий Севастополь» знову повернулась у велику політику.

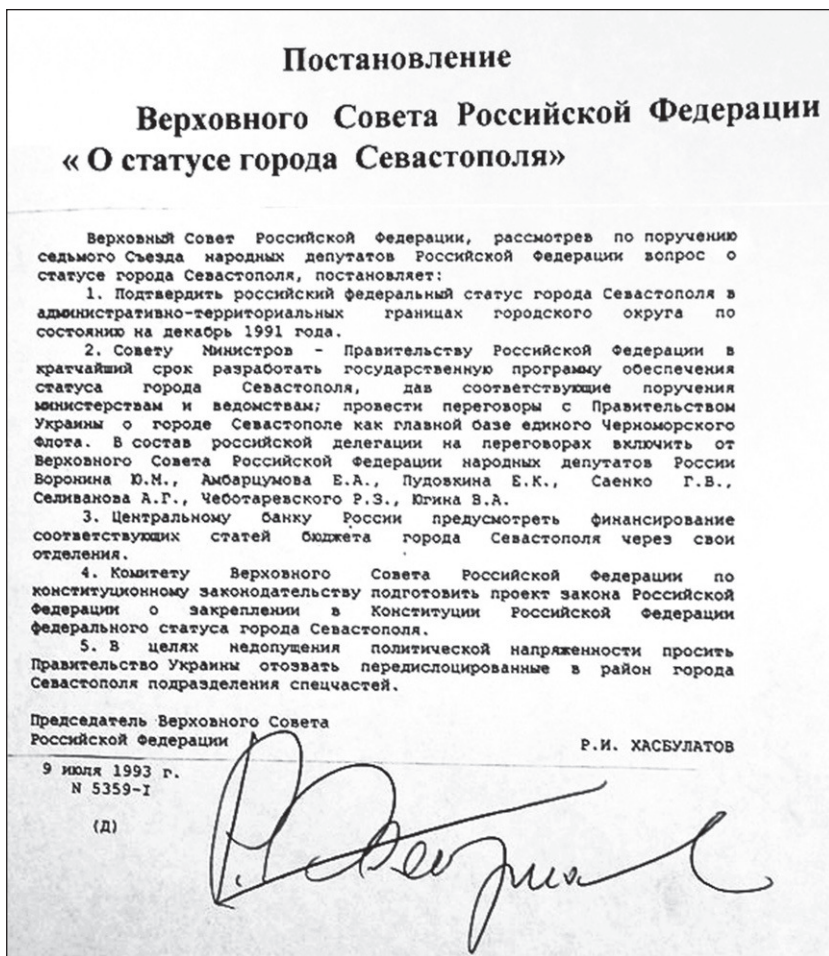
Міф...

Офіційні документи малюють перед нами таку картину, що шукати цитати «диванних експертів» в Інтернеті немає потреби. Почнемо з постанови російського парламенту від 9 липня 1993 року.

Верховна Рада Російської Федерації, розглянувши за дорученням сьомого З'їзду народних депутатів Російської Федерації питання про статус міста Севастополя, постановляє:

1. Підтвердити російський федеральний статус міста Севастополя в адміністративно-територіальних межах міського округу станом на грудень 1991 року.

*Постанова Верховної Ради Російської Федерації № 5359-1
«О статусе города Севастополя», 9 липня 1993 р.*

Мал. 15.1. Постанова Верховної Ради Російської Федерації № 5359-1
«Про статус міста Севастополя», 9 липня 1993 р.

Також ця постанова передбачала розроблення відповідних поправок до чинної на ту мить Конституції Росії 1978 року, чого в підсумку зроблено не було. Уже 14 липня Верховна Рада України оголосила (Постанова № 3378-12), що цей документ не має юридичної чинності та закликала Верховну Раду РФ його скасувати. Проте наступного року російська постанова спричинила реакцію вже в самому Севастополі.

Заслухавши й обговоривши інформацію депутата міської ради від 7-го виборчого округу Романенка В. І. «Про статус міста Севастополя», урахувуючи результати опитування громадської думки містян з цього питання від 26 червня 1994 року, а також поточні контакти між Україною та Російською Федерацією з укладення повномасштабного договору, Севастопольська міська рада народних депутатів вирішила:

1. Визнати російський правовий статус міста Севастополя.
2. Підтвердити принципову позицію міської ради щодо Севастополя як головної бази Чорноморського флоту Російської Федерації, виражену в усіх раніше ухвалених рішеннях міської ради XXI і XXII скликань.

Голова міської ради народних депутатів міста Севастополя В. Семенов

Керівник секретаріату міської ради К. Павленко

Голова редакційної комісії В. Романенко

Голова секретаріату сесії І. Кулик

*Рішення Севастопольської міської ради народних депутатів № 41
«Про статус міста Севастополя», 23 серпня 1994 р.*

Щоправда, 15 вересня 1994 року це рішення було скасоване Постановою Верховної Ради України № 162/94. Далі більше. 24 жовтня 1996 року Державна Дума у зверненні (№ 747-II ГД) до Верховної Ради України заявила, що Указ Президії Верховної Ради РРФСР від 29 жовтня 1948 року все ще діє, а тому Росія «має право здійснювати державний суверенітет над Севастополем».

Потім до дискусії долучилася верхня палата російського парламенту.

Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації занепокоєно стежить за розвитком подій навколо Чорноморського флоту та міста Севастополя, за тим, що Українська Сторона, у супереччя об'єктивній реальності, не бажає обговорювати на переговорах питання про російський статус міста Севастополя.

*Звернення Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації № 405-СФ
«О статусе города Севастополя», 5 грудня 1996 р.*

Через 4 дні комітет Державної Думи у справах СНД і зв'язків зі співвітчизниками рекомендував парламенту ухвалити такий документ:

Керуючись статтею 4 Конституції Російської Федерації, підтверджуючи, що суверенітет Росії поширюється на територію міста Севастополя з часу його заснування як головної бази Чорноморського флоту, був безперервним і не передавався Україні

ні в межах єдиної союзної держави, ні після утворення Співдружності Незалежних Держав,

...

Державна Дума Федеральних Зборів Російської Федерації постановляє:

1. Виходити з того, що будь-які дії, що змінюють або можуть змінити російський федеральний статус міста-героя Севастополя як невід'ємної частини території Російської Федерації, зокрема укладення міжнародних договорів Російської Федерації з цього питання, повинні відповідати Конституції Російської Федерації, Федеральному конституційному закону «Про референдум Російської Федерації», Федеральному закону «Про міжнародні договори Російської Федерації».

2. Констатувати, що односторонні акти України щодо проголошення міста-героя Севастополя під юрисдикцією України є неправомірними, такими, що суперечать загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права та статті 6 Договору між Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою й Українською Радянською Соціалістичною Республікою, підписаного в місті Києві 19 листопада 1990 року.

3. Підтвердити російський федеральний статус міста-героя Севастополя – головної бази Чорноморського флоту в адміністративно-територіальних межах міського округу станом на грудень 1991 року на підставі Указу Президії Верховної Ради РРФСР «Про виокремлення міста Севастополя в самостійний адміністративно-господарський центр» від 29 жовтня 1948 року д. № 761/2 та Постанови Верховної Ради Російської Федерації «Про статус міста Севастополя» від 9 липня 1993 року № 5359-1.

*Проект Постанови Державної Думи
«О статусе города-героя Севастополя – главной базы
Российского Черноморского флота», 9 грудня 1996 р.*

Цей проект так і не був затверджений, а 25 грудня МЗС РФ роз'яснило, що Москва вважає Севастополь українською територією. Після укладення «Великого» Договору про дружбу 1997 року та Договору про кордони 2003 року питання належності міста порушувалося лише Юрієм Лужковим і кількома маргінальними кримськими організаціями. Проте анексія півострова 2014 року повернула все до початку.

А в 1954 році було рішення про передачу до її складу і Кримської області, разом передали й Севастополь, хоча він був тоді союзного підпорядкування.

*Путін В. Кримська промова,
18 березня 2014 р.*

Двадцять років – ціла епоха політичних і юридичних дебатів про статус Севастополя, а точніше, про те, чи був він переданий 1954 року разом з Кримом до складу України або ж залишився російським. І як показали подальші події, суперечка ця стосується не так історії міста, як його сьогодення. У спробах виправдати анексію Криму, назвавши її «відновленням історичної справедливості», питання про (не)передання Севастополя відіграє, безсумнівно, ключову роль.

...і реальність

Проблема статусу Севастополя, з російського погляду, ще більш юридично заплутана, ніж проблема передання Криму. Але й у цьому випадку ми стикаємося з прагненням видати бажане за дійсне, а не з реальними проблемами.

І. Чи був статус Севастополя тотожним статусу Кримської області?

Усе почалося з того, що влітку 1948 року Йосиф Сталін раптово вирішив відпочити в Криму, а не на Кавказі, і під час візиту на півострів відвідав Севастополь. Побачене настільки не сподобалося вождю, що Рада Міністрів СРСР видала спеціальну постанову, присвячену питанням розвитку міста.

Рада Міністрів СРСР зазначає, що відбудова міста Севастополя та головної військово-морської бази Чорноморського флоту здійснюється вкрай повільно. За існуючих темпів відновлення міста й військово-морської бази може бути завершено не раніше як за 10-15 років, що є абсолютно неприпустимим.

Рада Міністрів СРСР вважає за невідкладне державне завдання всебічне прискорення відбудови Севастополя як першокласної військово-морської фортеці та постановляє:

1. Закінчити відновлення Севастополя та головної військово-морської бази Чорноморського флоту протягом найближчих 3-4 років.

...

57. Виокремити м. Севастополь у місто республіканського підпорядкування.

Голова Ради Міністрів Союзу РСР Й. Сталін

Керуючий справами Ради Міністрів СРСР Я. Чадаєв

Постанова Ради Міністрів СРСР № 403 «О мероприятиях по ускорению восстановления Севастополя», 25 жовтня 1948 р.

Із вражаючою оперативністю (лише за 4 дні) на п. 57 відреагувала республіканська влада РРФСР.

Виокремити місто Севастополь у самостійний адміністративно-господарський центр з власним окремим бюджетом і зарахувати його до категорії міст республіканського підпорядкування.

Голова Президії Верховної Ради РРФСР І. Власов

Секретар Президії Верховної Ради РРФСР П. Вахмуров

Указ Президії Верховної Ради РРФСР № 761/2 «О выделении города Севастополя в самостоятельный административно-хозяйственный центр», 29 жовтня 1948 р.

Того самого дня уряд Росії на виконання цього указу ухвалив наведену нижче постанову. Вона настільки важлива, що ми ще неодноразово до неї повертатимемося.

У зв'язку з виокремленням міста Севастополя в самостійний адміністративно-господарський центр і зарахуванням його до категорії міст республіканського підпорядкування Рада Міністрів РРФСР постановляє:

1. Зобов'язати Міністерство фінансів РРФСР та Кримський облвиконком виділити бюджет міста Севастополя з бюджету Кримської області на 1948 рік і не пізніше ніж 20 листопада 1948 року подати його на затвердження Ради Міністрів РРФСР.

2. Зобов'язати Держплан РРФСР спільно з міністерствами та відомствами РРФСР, а також Кримським облвиконкомом у межах планів господарського й культурного будівництва та планів матеріально-технічного постачання Кримської області на 1948 рік виокремити план господарського й культурного будівництва та план матеріально-технічного постачання міста Севастополя й подати їх до 20 листопада 1948 року на затвердження Ради Міністрів РРФСР.

3. Зобов'язати Держплан РРФСР, Міністерство фінансів РРФСР, міністерства та відомства РРФСР надалі виділяти місто Севастополь у державному плані й бюджеті окремим рядком.

Голова Ради Міністрів РРФСР М. Родіонов

Керуючий справами Ради Міністрів РРФСР І. Падежной

Постанова Ради Міністрів РРФСР № 1082 «Вопросы города Севастополя», 29 жовтня 1948 р.

На підставі трьох згаданих вище документів більшість російських дослідників роблять висновок, що Севастополь був виділений зі складу

Кримської області й набув однакового з нею статусу. А оскільки в нормативних актах, що регулюють процес входження Криму до складу України, Севастополь не згадувався, з цього буцімто виходить, що місто так і лишилось у складі Росії. А від цієї тези до виправдання анексії – рукою сягнути.

Що ж маємо насправді? А те, що ані в союзній Конституції 1936 року, ані в російському Основному Законі 1937 року, які діяли на той момент, ніякі «міста республіканського підпорядкування» не зазначались, отже, їхній статус є предметом дискусій. Ініціатор скандального рішення Севастопольської міськради 1996 року Володимир Романенко, наприклад, вважає, що

Незважаючи на відсутність у період чинності Конституцій СРСР 1936 р. і РРФСР 1937 р. нормативно визначеного поняття «міста республіканського значення», з низки чинних на той час нормативних актів виходить, що такі міста за статусом були рівними автономним республікам, краям та областям.

Так, наприклад, у Постанові РНК РРФСР від 23 вересня 1944 р. № 682 «Про порядок витрачання резервного фонду Ради Народних Комісарів РРФСР» йдеться: «Народні комісаріати й відомства РРФСР, облвиконкоми, крайвиконкоми, раднаркоми автономних республік і міськвиконкоми міст республіканського підпорядкування можуть просити надкошторисні кредити...» (п. 2).

У Постанові РМ РРФСР від 22 травня 1947 р. № 389 «Про охорону пам'яток архітектури» відповідальність за охорону пам'яток покладається на «Управління у справах архітектури при Раді Міністрів РРФСР, обласні, крайові виконкоми, міськвиконкоми міст республіканського (РРФСР) підпорядкування та Ради Міністрів автономних республік» (п. 2).

Постанова Ради Міністрів РРФСР від 3 лютого 1948 р. № 59 «Про земельно-господарський устрій міст і робітничих селищ РРФСР» визначала, «що технічні проекти інженерної підготовки територій міст і робітничих селищ розглядаються й затверджуються за понадлімітними об'єктами Міністерством комунального господарства РРФСР, а за об'єктами в межах ліміту – відповідними крайовими, обласними й міськими (міст республіканського (РРФСР) підпорядкування) виконавчими комітетами рад депутатів трудящих і Радами Міністрів автономних республік» (п. 11).

З цих витягів із правових актів випливає, що **наділення Севастополя статусом міста республіканського (РРФСР) підпорядкування означало надання йому статусу, рівного статусу Кримської області** [виділено в оригіналі – Авт.].

Романенко В. Севастополь – город России // Обозреватель-Observer. – 2009. – № 2. – С. 49.

Але, попри всю безапеляційність цього твердження, нічого такого з наведених нормативно-правових актів не випливає. У жодній з перелічених постанов немає визначення «міста республіканського підпорядкування», тож немає ніяких підстав твердити, що їхній статус дорівнював статусу області. Навіть якщо апелювати до того факту, що ці міста згадані поруч з краями й областями, то дійти бажаного висновку все одно неможливо. У всіх документах перераховані органи влади розміщені за зниженням статусу: в останніх двох – спочатку РРФСР загалом, далі області та краї, і лише потім міста республіканського підпорядкування та автономні республіки, а в першому документі такі міста взагалі розташовані на останньому місці. Тому, якщо виходити з цих документів, статус міста республіканського підпорядкування є *нижчим* за статус області або краю.

Йдемо далі. Стаття 22 Конституції СРСР і стаття 14 Конституції РРФСР у редакції 1948 року були абсолютно ідентичними за змістом. У них перераховано 6 країв, 47 областей, 12 АРСР і 6 автономних областей, з яких складалася тодішня Росія. Загалом у першій половині ХХ століття в РРФСР налічувалося півтора десятка міст республіканського підпорядкування: Москва та Ленінград (1931 р.), Свердловськ, Челябінськ, Молотов, Новосибірськ, Саратов, Куйбишев і Горький (1943 р.), Сталінград і Ростов-на-Дону (1945 р.), Омськ (1947 р.), Сочі та Севастополь (1948 р.), Красноярськ (1951 р.), – і жодне з них, окрім Москви, не було згадане в жодній з Конституцій. 1958 року всі міста, що лишилися у складі РРФСР, окрім перших двох, свій статус утратили.

Звісно, відсутність згадок у Конституції не робить існування міст республіканського підпорядкування неконституційним. Так, приміром, в Основному Законі РРФСР не були згадані ані національні округи, ані тим паче звичайні райони, що не ставить їх поза законом. Однак логіка творців російської Конституції очевидна: у ній були перелічені власне суб'єкти федерації і, як виняток, автономні області, 5 з яких входили до складу інших суб'єктів, а Тува сама була суб'єктом (у цьому й причина такого винятку). Формально всередині РРФСР статус країв, областей або АРСР був однаковим (АРСР мали своє «законодавство», але пріоритет усе одно був за загальноросійськими законами). А якщо області були повноцінними й рівними суб'єктами федерації, то будь-яка адміністративна одиниця, яка мала

однаковий з ними статус, повинна була зазначатись у ст. 14 Конституції.

З цього однозначно випливає, що

статус міста республіканського підпорядкування не тотожний статусу області.

Виходячи з логіки укладачів згаданих вище документів, цей статус був навіть нижчим, хоча це не так принципово. Але що ж тоді означало бути містом республіканського підпорядкування?

II. Чи залишився Севастополь у складі Кримської області?

Як ми побачили, критики українського суверенітету над Севастополем наполягають на тому, що 1948 року місто здобуло однаковий з Кримською областю статус, а тому неминуче мало бути виведене з її складу. Але парадокс полягає в тому, що саме таке формулювання: «виведене зі складу Кримської області», – узагалі ніде не зустрічається.

В Указі Президії Верховної Ради РРФСР, на який так полюбують посилятися російські політики, написано буквально: «Виокремити місто Севастополь у самостійний адміністративно-господарський центр з власним окремим бюджетом і зарахувати його до категорії міст республіканського підпорядкування». Ані слова про перетворення міста на самостійну адміністративно-територіальну одиницю тут немає. А як ми розібралися вище, ніякої рівності статусів Севастополя та Криму не було й близько.

Ба більше, у Постанові РМ РРФСР щодо Севастополя в кожному з трьох пунктів повторюється одне й те саме: «окремий план», «окремий бюджет». Згідно з цим документом, це севастопольський план виділявся з кримського плану та севастопольський бюджет – з кримського бюджету, а не Севастополь – з Кримської області.

Оскільки формулювання «виведений зі складу Кримської області» в документах немає, російські дослідники вдаються до пошуку аргументів за суттю, які дали б змогу твердити, що Севастополем керували безпосередньо з Москви, оминаючи Сімферополь, а отже, він не перебував у складі Криму.

Але факти свідчать про протилежне. Є кілька прикладів, котрі наочно

показують, що Севастополь і після листопада 1948 року перебував у складі Кримської області. Так, у Постанові Ради Міністрів РРФСР від 18 грудня 1948 року про затвердження списку середніх шкіл Кримської області фігурують і севастопольські навчальні заклади – жіночі № 4 і № 16 та чоловічі № 19 і № 38 [Сергійчук В. Місто республіканського підпорядкування // Дзеркало тижня. – 2008. – 13 червня].

6 січня 1951 року Кримська обласна рада обрала 8 народних засідателів від Севастополя до Кримського обласного суду [ДААРК, ф. Р-3287, оп. 2, спр. 845, арк. 213–214].

Державний план розвитку народного господарства Кримської області за 1952 рік ураховував результати роботи севастопольських військторгу, магазину ювелірних виробів, тресту громадського харчування, універмагу, швейної фабрики № 4 та інших підприємств міста [Крымская правда. – 1953. – 1 лютого].

28 лютого 1953 року відкрилася перша сесія третього скликання Кримської обласної ради трудящих. Головою кримського облвиконкому став Михайло Кузьменко (обраний в окрузі № 112 м. Севастополя), його заступником – Гаврило Пономаренко (обраний в окрузі № 110 м. Севастополя). Прокурор Кримської області Микола Хламов і начальник обласного управління зв'язку Віктор Гончаренко також були обрані в Севастополі [Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001. – С. 222].

І, що найголовніше, в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про виборчі округи на виборах до Ради Союзу» від 11 січня 1954 року написано: «РРФСР. Кримська область. № 211 Севастопольський виборчий округ (центр – м. Севастополь). М. Севастополь з приєднаною територією та Балаклавський р-н» [«Об избирательных округах по выборам в Совет Союза» от 11 января 1954 г. // Ведомости ВС СССР. – 25 січня 1954. – № 2. – Ст. 23. – С. 18–69].

Отже, у супереч поширеній думці,

виокремлення Севастополя в місто республіканського підпорядкування стосувалося лише його економічного управління (плану та бюджету), а з адміністративно-територіального погляду він залишився у складі Кримської області.

Що парадоксально, раніше в російському МЗС це чудово розуміли.

Так, до листа голові комітету Ради Федерації з міжнародних справ від 25 грудня 1996 року, підписаного першим заступником міністра В. Пастуховим, додавався «Висновок Правового департаменту про статус міста Севастополя», у якому йшлося:

Указ 1948 року не виділяв територію міста Севастополя зі складу Кримської області в самостійну адміністративно-територіальну одиницю в будь-яких межах (про це свідчить, зокрема, термінологія Указу – «адміністративно-господарський центр», а не «адміністративно-територіальна одиниця»), а лише визначав принцип його управління та фінансування безпосередньо центральною республіканською владою. Тому можна зробити висновок, що територія міста 1954 року входила до складу Кримської області. А отже, м. Севастополь було передане Україні разом з Кримською областю.

Вишняков В. Крым: право и политика. – М., 2011. – С. 103.

Утім, адепти Міфу про «КримНаш» відмовляються вірити навіть в очевидні речі на кшталт різниці між «адміністративно-господарським центром» та «адміністративно-територіальною одиницею» й уперто не помічають відсутності міст республіканського підпорядкування в радянських конституціях чи будь-яких інших законах.

III. Чи передавали Севастополь Україні?

Як ми вже знаємо, російська відповідь на це питання – «ні»: начебто Севастополь не входив до складу Кримської області, а отже, не міг бути переданий Україні разом з нею.

Фінансові та організаційні функції в адміністративно-територіальних межах міського округу Севастополя аж до 8 грудня 1991 року здійснювалися під безпосереднім керівництвом Ради Міністрів СРСР і без будь-якої участі Ради Міністрів Української РСР. Тому Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 5 лютого 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР», однойменний Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року та Закон СРСР від 26 квітня 1954 року з цього питання не містять жодної згадки про Севастополь, незважаючи на те, що особливий статус міста, закріплений за ним на той момент уже протягом шести років, потребував спеціального застереження щодо Севастополя в разі пере-

дання його до складу України. Необхідно наголосити, що наведеними вище актами до складу УРСР передавалася Кримська область, а не Кримський півострів. Севастополь же на ту мить не перебував у складі області вже шість років поспіль.

Федоров А. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя. – М., 1999. – С. 31.

А оце вже банальне невігластво або звичайна брехня. По-перше, ні про яке виведення Севастополя зі складу Криму й мови не було, а по-друге, у супереч гучній заяві, уряд радянської України здійснював безпосереднє управління містом. Єдиний «привілей» Севастополя полягав у тому, що «голова виконавчого комітету Севастопольської міської ради депутатів трудящих т. Сергій Сосницький» був учасником засідання Президії Верховної Ради РРФСР 5 лютого 1954 року, на якому ухвалювалося рішення про передання Кримської області Україні. Якби Севастополь не мав жодного стосунку до Криму, то чому його очільника запросили на такий відповідальний захід? Тож як невіддільна частина Криму (хоч і зі специфічним економічним статусом) Севастополь разом з рештою півострова 26 квітня 1954 року був приєднаний до складу України.

Що характерно, його статус при цьому не змінився: і в УРСР він залишився містом республіканського підпорядкування, перебуваючи, як і раніше, у складі Кримської області.

Візьмемо «Закон про державний бюджет РРФСР на 1951 р.». Севастополь справді виділений у ньому окремим рядком: Кримська область – 365 932 тис. руб.; м. Севастополь – 94 824 тис. руб. Причому міст республіканського підпорядкування на той час у РРФСР налічувалося 14 (Новосибірськ, Сочі, Саратов та ін.). Але в «Законі про державний бюджет РРФСР на 1956 р.» міст республіканського підпорядкування, як і раніше, 14, тільки там уже немає Севастополя (і, звісно, Кримської області), а замість нього – ...Красноярськ.

Цілком очевидно, що з 1948 р. до 1954 р. Севастополь (як і Кримська область) фінансувався РРФСР та був виділений окремим рядком як місто республіканського підпорядкування РРФСР (одне з багатьох). Після 1954 року він почав фінансуватися з бюджету УРСР, де так само був виділений окремим рядком як місто республіканського підпорядкування України (одне з двох). Отже, Севастополь після 1954 р. зберіг статус МРП, але змінив республіку, якій він підпорядковувався.

Черкасова Е. Севастополь: еще раз о территориальной проблеме // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 9. – С. 108–114.

Певна річ, опинившись у складі України, Севастополь зберіг свій окремий бюджет. У «Законі про держбюджет УРСР 1954 року» це місто цілком очікувано згадане окремим рядком після Києва зі 116 595 тис. рублів доходів і такою самою сумою видатків [Лукінюк М. *Обережно: міфи!* – К., 2013. – С. 477]. Аналогічна ситуація спостерігалася й надалі.

У тому ж таки 1954 році спеціальною постановою ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР була затверджена Програма соціально-економічного й культурного розвитку Криму, у якій, зокрема, були розглянуті «пропозиції щодо завершення відбудови м. Севастополя та подальшого розвитку міського господарства» [ЦДАГО, ф. 1, оп. 52, спр. 5003, арк. 4].

Восени того ж 1954 року на півострові почалася підготовка до виборів до Верховної Ради УРСР, і виконком Кримської області просив Президію республіканського парламенту створити в Севастополі три виборчі округи: Сталінський, Корабельний і Нахімовський [ЦДАВОВУ, ф. 1, оп. 20, спр. 476, арк. 41]. Але у столиці вирішили, що вистачить і двох. У результаті 27 лютого 1955 року від Сталінського та Корабельного округів Севастополя до Верховної Ради України були обрані депутати А. Коровченко та М. Кулаков [ЦДАВОВУ, ф. 1, оп. 20, спр. 485, арк. 3–23].

1956 року Президія ВР УРСР отримала доповідню записку про роботу новообраних облрад, і, серед іншого, там містилася статистика й за Севастополем. Так, протягом 1955 року в місті було розтрачено державних коштів і розкрадено товарів на суму 2,5 млн рублів, накладено штрафів на 20 950 осіб та притягнуто до адміністративної відповідальності 3 468 мешканців [ЦДАВОВУ, ф. 1, оп. 20, спр. 512, арк. 33–42].

Окрім документальних, існує й безліч свідчень особистого характеру.

Для мене, уродженця Севастополя, це більш ніж дивно. У 1955 р. у зв'язку з появою на світ вашого покійного слуги мої батьки отримали документ з гербом УРСР, написом «Свідоцтво про народження» та підписами працівників севастопольського РАГСу. Потім я закінчив у Севастополі середню школу, навчаючись за програмами Міністерства освіти УРСР, й отримав атестат, де навіть була графа «українська мова та література». У 16-річному віці мені видали паспорт громадянина СРСР, оформлений чомусь двома мовами: українською та російською (цілком відповідно до радянської конституційної норми про союзно-республіканське громадянство). На будівлі Сева-

стопільського міськкому Компартії (а СРСР був партійною державою!) золотом сяяли літери: «Севастопольський МК КПУ». На всіх табличках біля входів до адміністративних будівель був герб УРСР та написи двома мовами. Дивні, однак, речі відбувались у «непереданому» Україні місті...

Лосев І. «Надхабність» спрацює? // День. – 2008. – № 169.

**СВИДЕТЕЛЬСТВО
ПРО РОЖДЕНИЕ**
СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЖДЕНИИ

Гр. [redacted]
Гр. **Виктор Анатольевич**
(полностью — фамилия, имя и отчество)

родился (лась) **16** **августа** **1964** г.
родился (лась) **двадцать шестого августа тысяча девятьсот шестьдесят четвертого** года
(числом и цифрами года, месяца и числа)

Место рождения дитини: место, село **года**
Место рождения ребенка: город, селение

район **Севастополь**
район **Крымская**
область
область
про що в книзі записів актів громадянського стану про народження о чем в книге записей актов гражданского состояния о рождении
19 **64** года **августа** **16** числа **1964** года
сделано відповідний запис за произведена соответствующая запись за №

**БАТЬКИ:
РОДИТЕЛИ:**

Батько **Анатолий Викторович**
Отец **Анатолий Викторович**
(полностью — фамилия, имя и отчество)
національність **русский**
национальность

Мать **Мария Яковлевна**
Мать **Мария Яковлевна**
(полностью — фамилия, имя и отчество)
національність **русская**
национальность

Місце реєстрації **Севастопольское**
Место регистрации **Севастопольское**
(наименование и местонахождение бюро ЗАГС)

Дата выдачи **16 августа 1964** г.
Дата выдачи

М. П. **В-УР № 0544828**
Заступник бюро записей актов гражданского состояния
Заместитель бюро записей актов гражданского состояния

М. Бангсе

Мал. 15.2. Свідоцтво про народження, видане в Севастополі, 1964 р.

Заслужують на увагу українська мова бланка документа та згадування Кримської області

Загалом, замовчувані російськими «експертами» факти однозначно свідчать про те, що:

- а) Севастополь і до, і після 1948 року залишався у складі Кримської області;
- б) Севастополь разом з Кримською областю 1954 року передали Україні.

І саме тому, що статус Севастополя стосувався лише плану та бюджету, а в іншому він залишався частиною Кримської області, не було ніякої необхідності

додатково згадувати його в Указі та Законі про передання Криму, так само як не потрібно було згадувати Євпаторію, Керч або Ялту.

До речі, у РРФСР усе це чудово розуміли, тому постанова уряду, якою регулювався статус Севастополя, була, хай і не одразу, скасована.

Рада Міністрів РРФСР постановляє:

Прийняти пропозицію юридичної комісії при Раді Міністрів РРФСР про визнання такими, що втратили чинність, рішень Уряду РРФСР з питань державного планування згідно з переліком.

Голова Ради Міністрів РРФСР Г. Воронов

Керуючий справами Ради Міністрів РРФСР М. Тупіцин

ПЕРЕЛІК рішень уряду РРФСР з питань державного планування, що втратили чинність:

1. Постанова Раднаркому РРФСР від 4 червня 1927 «Про порядок планування науково-дослідних робіт з вивчення продуктивних сил та про порядок видання праць, що мають значення для господарського будівництва, і не виданих унаслідок фінансових труднощів» (СУ РСФСР, 1927, № 56, ст. 391).

...

23. Постанова Ради Міністрів РРФСР від 29 жовтня 1948 р. № 1082 «Питання міста Севастополя».

Постанова Ради Міністрів РРФСР № 264 «О признании утратившими силу некоторых решений Правительства РСФСР по вопросам государственного планирования», 25 квітня 1968 р.

IV. Як статус Севастополя відображався в радянських енциклопедіях?

За радянських часів, як це не прикро для сьогоденішніх російських пропагандистів, ніхто не робив таємниці ані зі статусу Севастополя, ані з належності цього міста Україні.

Утім, небажання бачити очевидне набуває іноді комічних форм.

1 березня 1954 року було опубліковано офіційний довідник «СРСР. Адміністративно-територіальний поділ союзних республік» (видання восьме). Його видавцем був інформаційно-статистичний відділ при Президії Верховної Ради СРСР. Цей довідник дослівно повторив формулювання попереднього довідника, перемі-

стивши слідом за Кримською областю всі відомості про Севастополь як про місто республіканського підпорядкування з розділу «РРФСР» у розділ «УРСР». У виданні довідника 1967 року повторювалась та сама помилка. Видається очевидним, що, попри офіційний характер цього видання, зазначені в ньому відомості не можна визнати такими, що закріплюють статус Севастополя як міста республіканського підпорядкування у складі України, оскільки це видання не має характеру правового акта.

Федоров А. Правовой статус Крыма. Правовой статус Севастополя. – М., 1999. – С. 30.

Отже, відомості з офіційних довідників без зайвих вагань оголошуються «помилкою» тільки тому, що вони не збігаються з «єдино правильною» думкою автора. З іншого боку, ці видання таки не є правовими актами, і тому справді не «закріплюють» українського статусу Севастополя. Зате вони *фіксують* цей статус, закріплений у відповідних змінах радянського законодавства.

Невже російські «експерти» серйозно думають, що в Радянському Союзі «помилялися» всі найавторитетніші видання, котрі описували Севастополь як українське місто? Погляньмо.

Севастополь – місто в Кримській області УРСР.

Краткая географическая энциклопедия. – Т. 3. – М., 1962. – С. 436.

Севастополь – місто в Кримській області УРСР.

Советская историческая энциклопедия. – Т. 12. – М., 1969. – С. 622.

Севастополь – місто республіканського підпорядкування, великий морський порт, важливий промисловий, науковий і культурний центр півдня України.

Історія міст і сіл УРСР. Кримська область. – К., 1974. – С. 142.

Севастополь – місто республіканського підпорядкування Кримської області УРСР.

Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – Т. 23. – М., 1976. – С. 104.

Севастополь – місто-герой у Кримській області.

*Географический энциклопедический словарь.
Географические названия. – М., 1989. – С. 421.*

Цей перелік можна продовжити, але в тому немає потреби. У країні всеосяжної цензури ймовірність випадкової помилки була мінімальною, а свідомий відступ від «генеральної лінії» був неприпустимим. Тому не дивно, що **всі радянські видання описували Севастополь, по-перше, як місто у Кримській області, а по-друге, як місто в УРСР.**

А ось жодної радянської книги, яка б твердила, що Севастополь залишився у складі Росії, знайти не вдалося. Та приказку про «Божу росу» в очах російських пропагандистів ви й самі знаєте.

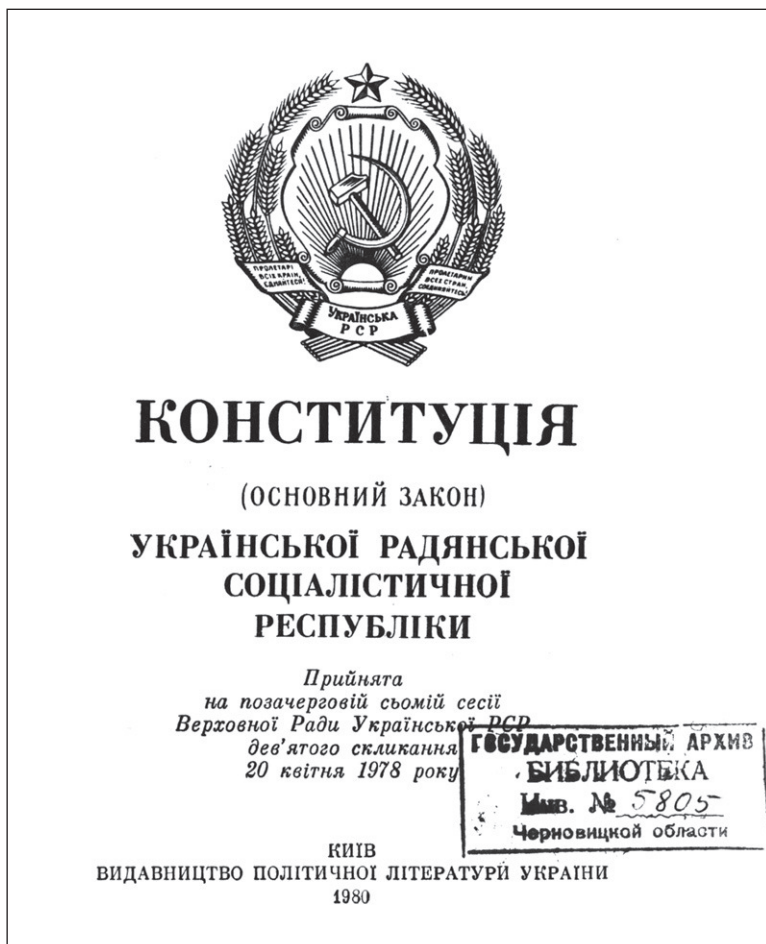
V. Коли Севастополь був виділений зі складу Кримської області?

Проте Севастополю та Криму все ж довелося «розлучитися». Це сталося 1978 року після ухвалення нової Конституції УРСР. Згідно зі статтею 77,

В Українській Радянській Соціалістичній Республіці є області: Вінницька, Волинська, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Кримська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська.

Містами республіканського підпорядкування в Українській РСР є Київ і Севастополь.

Отже, саме 1978 року, а не раніше, статус Севастополя як міста республіканського підпорядкування був закріплений у Конституції й, відтак, зрівнявся зі статусом Кримської області. Відтоді Крим і Севастополь співіснували на одному півострові як дві окремі адміністративні одиниці.

Мал. 15.3. Титульний аркуш Конституції УРСР 1978 р.

Із затвердженням цієї української Конституції пов'язана ще одна претензія російських «експертів» на кшталт С. Бабуріна та А. Федорова. У їхніх міркуваннях, що принципово відкидають сам факт передання Севастополя Україні, можна зустріти фрази на зразок: «Українська РСР остаточно в односторонньому порядку поширила свою юрисдикцію на місто Севастополь» чи «Рішення було ухвалене Українською РСР в односторонньому порядку без ухвалення відповідного рішення конституційними органами влади РРФСР».

А проте, як це не смішно, ніякого «одностороннього рішення» Україна не ухвалювала. І річ навіть не в тому, що Київ, як ми бачили вище, керував Севастополем з 1954 року. Пікантності ситуації додає сам факт, що

нова Конституція РРФСР, у якій уже не згадувалися Кримська область і Севастополь, була затверджена 12 квітня 1978 року, а нова Конституція УРСР з цими обома адміністративними одиницями – лише через тиждень, 20 квітня того самого року.

Тобто

спочатку нова російська республіканська Конституція підтвердила, що Москва не володіє Кримом і Севастополем, а потім і нова українська республіканська Конституція визнала їхню належність Україні.

Тому ні про яке «одностороннє рішення» Києва не може бути й мови.

Отже, 1948 року Севастополь став містом республіканського підпорядкування РРФСР, але залишився у складі Кримської області, разом з якою був переданий Україні в 1954 році. 1978-го він став самостійною адміністративно-територіальною одиницею, знов-таки у складі УРСР. РРФСР, своєю чергою, ніколи не заявляла претензій ані на Крим, ані на Севастополь.

МІФ № 16. КРИМ ПЕРЕДАЛИ, «НАЧЕ МІШОК КАРТОПЛІ»

Intro

Часто з уст російських адептів Міфу про «КримНаш» можна почути таке міркування: «Гаразд, – кажуть вони, – не важливо, чи передали Крим 1954 року Україні законно чи незаконно, не будемо сперечатись. Але ви ж не заперечуватимете, що це передання здійснювалося в межах однієї держави – Радянського Союзу? А якщо ви вийшли зі складу СРСР, чи не настав час повернути те, що отримане за радянських часів?». В останні роки додатковим, якщо можна так сказати, «аргументом» у цій суперечці став український закон про декомунізацію. Хитро примружившись, «кримнашисти» запитують: «Якщо радянський режим визнано злочинним, то чому б вам не виправити наслідки всіх його діянь: повернути Крим Росії, а Львів – Польщі? І якщо вже зносити пам'ятники Леніну, то, може, і радянські заводи з будинками знесете?». Що ж, розглянемо цей міф, останній з-поміж «історичних», про 1991 рік та «мішок картоплі».

Міф...

У різному вигляді він існував упродовж усіх двох десятиліть після розпаду Радянського Союзу. Ось, наприклад, текст 2002 року:

Передача Криму зі складу РРФСР до складу УРСР, фактично також насильницька, що, не питаючи думки народу, перемістила російський народ півострова з однієї республіки СРСР в іншу, спочатку теж не була депортацією. Але в 1991 році СРСР не стало. У січні 1991-го автономія Криму хоч і була відновлена, але у складі УРСР, а не РРФСР. Таким чином уже в грудні 1991 року, після розпаду СРСР, росіяни Криму опинилися не в Росії, а в Україні.

*Глухов А. Позорная страница истории
коммунистической России //*

<http://kro-krim.narod.ru/LITERAT/KRIM2/gluhov54.htm>

А от підсумкова цитата з «Кримської промови» Володимира Путіна:

У людей, звісно ж, і тоді виникало питання, з чого це раптом Крим опинився у складі України. Однак, зрештою (слід прямо про це сказати, ми всі це розуміємо), це рішення сприймалося як певна формальність, адже території передавалися в межах однієї великої країни. Тоді годі було уявити, що Україна та Росія можуть бути не разом, можуть бути різними державами. Але це сталося.

Те, що здавалося неймовірним, на жаль, стало реальністю. СРСР розпався. І коли Крим раптом опинився вже в іншій державі, отоді Росія відчула, що її навіть не обікрали, а пограбували.

Водночас треба відверто визнати, що й сама Росія, запустивши парад суверенітетів, сприяла розвалу Радянського Союзу, а під час оформлення розпаду СРСР забула і про Крим, і про головну базу Чорноморського флоту – Севастополь.

Сьогодні, через багато років, я чув, як кримчани нещодавно казали, що тоді, у 1991 році, їх передали з рук у руки, наче мішок картоплі. І з цим складно не погодитись. Російська держава, що ж вона? Що Росія? Схилила голову і змирилась, проковтнула цю кривду. Наша країна перебувала тоді в такому тяжкому стані, що просто не могла реально захистити свої інтереси. Але люди не могли змиритися з кричущою історичною несправедливістю.

Путін В. Кримська промова, 18 березня 2014 р.

Отже, основними тезами міфу про «Крим – мішок картоплі» є такі дві: 1) передання півострова до складу України було якщо й не незаконним актом, то достоту «певною формальністю»; 2) після розпаду СРСР 1991 року Росія не змогла, хоча й повинна була, повернути собі Крим, а Україна мала його віддати. Проблеми, пов'язані з передачею півострова, ми вже детально обговорили раніше (Міф № 14), а зараз зосередимося на пункті № 2.

...і реальність

Де-не-де з метою маніпуляції, але частіше через банальне невігластво розмови про «мішок картоплі» мають відправною точкою 1991 рік. Ось, мовляв, розпався Радянський Союз, і почалося. Насправді ж усе розпочалося ще раніше. 12 червня 1990 року Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка затвердила Декларацію про державний суверенітет, проголосивши створення демократичної правової держави у складі оновленого Союзу РСР. За місяць, 16 липня, аналогічну декларацію ухвалила Українська Радянська Соціалістична Республіка. І хоча обидві республіки формально перебували у

складі однієї держави, вони почали вибудовувати свої двосторонні відносини на нових правових засадах. 19 листопада 1990 року Леонід Кравчук і Борис Єльцин підписали в Києві Договір між УРСР та РРФСР, стаття 6 якого засвідчувала:

Високі Договірні Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки та Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах.

Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, 19 листопада 1990 р.

Ця угода, певна річ, підтверджувала перебування Криму у складі України, а не Росії, оскільки саме така належність була зафіксована в чинних на ту мить конституціях РРФСР та УРСР. Тож ніякого «кримського питання» на тодішньому порядку денному не було.

На це адепти Міфу про «КримНаш» заперечують, що зазначений договір був між двома радянськими республіками, а після здобуття ними незалежності ситуація змінилася. Що ж, і незалежні держави врегулювали це питання за допомогою кількох документів, як-от:

- Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 року, у якій йшлося про визнання та поважання взаємної територіальної цілісності й недоторканності існуючих кордонів у межах Співдружності;
- Алма-Атинська декларація від 21 грудня 1991 року, що підтверджує цей підхід;
- Статут СНД від 22 січня 1993 року, що закріплював серед взаємопов'язаних і рівноцінних принципів відносин усередині СНД визнання та непорушності існуючих державних кордонів, відмову від протиправних територіальних надбань, а також територіальну цілісність держав і недопущення будь-яких дій, спрямованих на розчленування чужої території;
- Декларація про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав – учасниць СНД від 15 квітня 1994 року.

У відповідь на це можна почути, що Україна так і не стала повноправним «членом» СНД, а залишилася її «учасником», тому ці положення на неї не поширюються. Проте така думка є хибною, оскільки з 3 з 4 зазначених вище документів ратифіковані й Україною, й Росією, а отже, зобов'язують ці держави

до виконання згаданих положень.

У схожому дусі були укладені й кілька постанов російського парламенту з 1992 до 1996 року, у яких послідовно заперечувалося право України на володіння Кримом і, окремо, Севастополем. Але в усіх цих випадках у Росії просто відкидали законність актів 1954 року, а не висували інших обґрунтувань.

Зрештою, лише після укладення 1997 року «Великого» Договору про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Російською Федерацією, який набрав чинності 1999 року, офіційна Москва відмовилася від претензій на Кримський півострів.

Високі Договірні Сторони будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизнаних норм міжнародного права.

Договір про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Російською Федерацією, 31 травня 1997 р.

Цікаво, що 2008 року сам Володимир Путін, тодішній прем'єр-міністр Росії, недвозначно висловився на користь української належності Криму.

Крим не є ніякою спірною територією. І Росія давно визнала кордони сьогоденної України. Ми, по суті, закінчили наші перемовини щодо кордону. Йдеться про демаркацію, але це вже технічні справи. Усередині суспільства (у Криму) відбуваються складні процеси. Там проблеми кримських татар, українського населення, російського населення, слов'янського населення загалом. Але це внутрішньополітична проблема самої України.

Путин В. Интервью первому каналу телевидения Германии «АРД», 29 серпня 2008 р. // www.archive.premier.gov.ru/events/pressconferences/1758/

Чимало інших можновладних російських політиків висловлювалися у такому ж дусі. Шеф зовнішньополітичного відомства Сергій Лавров у 2011 році був доволі однозначним.

Президенти Єльцин, Путін, Медведєв послідовно висловлювалися про статус Криму. У кожного з нас можуть бути ремінісценції, ностальгічні спогади, але будь-який відповідальний політик і будь-яка нормальна людина, що живе в Росії або в будь-якій іншій країні, має розуміти, що реанімація питання належності Криму – це кров. І нікому це не потрібно.

*Лавров С. [інтерв'ю] //
Эхо Москвы. – 2011. – 5 червня.*

Як же кардинально змінилася їхня риторика після анексії Криму! Але повернімося до нашого міфу.

Отже, по-перше, 1991 року півострів нікуди не передавали, ні як мішок, ні в будь-який інший спосіб, оскільки на ту мить він уже майже чотири десятиліття перебував у складі України, хай що там кажуть «кримнашисти» про події 1954 року.

По-друге, його належність Україні була зафіксована в Конституції УРСР 1978 року, а сама Україна в такому складі визнана РРФСР за договором 1990 року. Тож нічого Росія після розпаду СРСР не «забула».

По-третє, заяви російського парламенту в 1992–1996 рр. про «неукраїнський Крим» були виключно односторонніми документами. У всіх двосторонніх угодах між Києвом і Москвою українська належність півострова не заперечувалась. Як ішлося вище, ще нещодавно керівництво Росії публічно відхрещувалося від Криму й лише після усунення з посади Президента України Віктора Януковича взяло свої слова назад. Цікаво, що анексія півострова призвела до порушення понад 400 міждержавних, міжурядових і міжвідомчих угод Росії та України, у яких так чи інакше фігурував український регіон [Задорожній О. Анексія Криму – міжнародний злочин. – К., 2015. – С. 420].

А найголовніше, про що повсякчас «соромляться» згадувати російські пропагандисти, те, що більшість кримчан на референдумі 1 грудня 1991 року проголосували на підтримку незалежності України, тим самим легітимізуючи суверенітет нової держави й над територією півострова.

ВІДОМОСТІ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1 грудня 1991 року											
№ п/п	Автономна республіка, області і міста	Загальна кількість ділянок для голосування	Кількість громадян, які взяли участь у голосуванні	Кількість громадян, які проголосували «за незалежність України»		Кількість громадян, які проголосували «проти незалежності України»		Кількість громадян, які не взяли участі в голосуванні		Кількість громадян, які відмовилися від голосування	
				абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
1.	Кримська АРСР	1,186	1,535,154	1,039,443	67,7	1,036,190	67,50	561,436	54,19	437,505	42,22
2.	Вінницька	1,582	1,424,110	1,303,081	91,54	1,301,765	91,41	1,242,244	95,43	39,387	3,03
3.	Волинська	1,152	762,872	711,690	93,31	710,969	93,20	664,634	96,32	16,299	2,29
4.	Дніпропетровська	1,856	2,877,974	2,358,052	81,94	2,354,169	81,60	2,127,069	90,36	181,529	7,71
5.	Донецька	2,636	3,854,440	2,952,092	76,64	2,957,372	76,73	2,481,157	83,90	372,157	12,58
6.	Житомирська	1,438	1,105,023	1,001,671	90,63	1,000,426	90,53	950,976	95,06	35,798	3,58
7.	Закарпатська	732	856,687	711,974	83,11	710,286	82,91	657,678	92,59	31,891	4,49
8.	Запорізька	1,207	1,553,858	1,254,622	80,71	1,252,226	80,59	1,135,271	90,66	91,929	7,34
9.	Івано-Франківська	986	1,019,145	976,399	95,81	975,655	95,73	960,281	96,42	10,028	1,03
10.	Київська	1,360	1,430,507	1,261,128	88,15	1,259,129	88,02	1,202,773	95,52	36,086	2,87
11.	Кіровоградська	978	924,050	815,097	88,21	813,633	88,07	764,053	93,88	35,613	4,38
12.	Луганська	1,505	2,085,931	1,665,751	80,84	1,662,344	80,65	1,410,694	83,86	1,225,589	13,41
13.	Львівська	2,063	2,011,261	1,917,419	95,34	1,915,597	95,24	1,866,921	97,46	35,677	1,86
14.	Миколаївська	918	979,309	819,603	84,21	818,538	84,10	732,179	89,45	66,858	8,17
15.	Одеська	1,763	1,882,610	1,418,028	75,34	1,412,228	75,01	1,205,755	85,38	163,631	11,60
16.	Полтавська	1,328	1,313,588	1,207,505	91,94	1,206,801	91,87	1,145,639	94,93	44,308	3,67
17.	Рівненська	963	814,246	757,713	93,06	757,151	92,99	726,575	95,96	19,369	2,56
18.	Сумська	1,130	1,072,639	949,541	88,54	948,278	88,41	878,198	92,61	46,479	4,90
19.	Тернопільська	1,173	861,647	837,125	97,13	836,667	97,10	825,526	96,67	6,565	0,78
20.	Харківська	1,771	2,377,159	1,802,516	75,83	1,798,977	75,68	1,553,065	86,33	187,631	10,43
21.	Херсонська	739	909,891	755,734	83,61	753,843	83,40	679,451	90,13	54,246	7,80
22.	Хмельницька	1,663	1,133,350	1,059,750	93,51	1,059,021	93,44	1,019,613	96,30	27,743	2,62
23.	Черкаська	1,076	1,154,455	1,042,730	90,32	1,040,971	90,17	999,603	96,03	28,703	2,76
24.	Чернівецька	549	668,781	586,671	87,72	586,377	87,68	544,022	92,78	24,226	4,13
25.	Чернігівська	1,111	1,068,152	970,519	90,86	969,636	90,78	908,804	93,74	39,774	4,10
26.	м. Київ	926	1,913,692	1,640,966	85,72	1,537,595	80,35	1,428,001	92,88	81,246	5,28
27.	м. Севастополь	302	307,024	196,600	64,03	195,688	63,74	111,671	57,07	77,091	39,39
Всього по Україні		34,093	37,885,555	31,943,820	84,32	31,691,742	84,18	28,804,071	90,32	2,417,554	7,58

Зач. 405, Т. 20

Мал. 16. Відомості про результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.
За незалежність України проголосували понад 54% кримчан і 57% севастопольців

Отже, офіційна Москва з 1990 року послідовно визнавала Крим українським, кримчани 1991 року погодилися жити в незалежній Україні, а всі розмови про «мішок картоплі» – не більш ніж спроба Кремля виправдати агресію проти сусідньої держави.

ПІСЛЯМОВА. АНЕКСІЯ КРИМУ ЯК ОБ'ЄКТ МІФОТВОРЧОСТІ

Отже, як показано в цій книзі, фальсифікація історії Криму є дуже важливим інструментом сучасної російської політики. До т.зв. «історичних аргументів» удаються здебільшого за відсутності юридичних обґрунтувань. Але, на погляд самих «кримнашистів», минуле півострова є ще й жаданим трофеєм, заради якого можна піти на злочин. Тут варто навести текст одного з найвідоміших російських націоналістів Єгора Холмогорова, де якнайвідвертіше описано всі вигоди Росії від цього «надбання».

2014 року російська історія не тільки відновила свій плин, а й одним махом продовжилася на 20 століть. Повернувши собі Крим, Росія повернула кілька тисячоліть свого минулого, важливого не лише саме по собі, як цікавий меморіальний об'єкт, а й для визначення нашого статусу в Європі та світі.

Європу навскіс – із північного заходу на південний схід – перетинає незримі лінія. Це лінія прадавнього римського Лімесу, кордону Імперії. З одного боку цієї межі – культура, справжня давня історія, з іншого – варварство. Яке значення для символічної розмітки «якості» простору має навіть завалююча антична руїна, свідчить те місце, яке займає викопана археологами крихітна ділянка стародавньої Віндобони в центрі прекрасного імперського Відня. На Міхаельплац, поруч із палацом Гофбург, де жили Габсбурги, котрі свого часу були господарями половини Європи, де зберігається чудова корона Карла Великого та інші інсигнії Священної Римської імперії германської нації, у бруківці зроблено виріз, де видно нічим не примітні й не визначні римські руїни. Але, у певному розумінні, ці руїни важать більше за корону варварського імператора.

1991 року Росія від своєї античності була практично відрізана – залишалися тільки невеликі рештки біля Азовського моря та на Північному Кавказі – Фанагорія (де Путін виловлював амфори), Танаїс, але це була глуха периферія античного світу. Та й цього міфу вистачило, аби на Іграх у Сочі змоделювати легенду про заснування Росії аргонавтами.

Повертаючи Крим, ми з варварської периферії, з околиці, потрапляємо у вираючий центр античного й візантійського світу, стаємо його повноправними учасниками. І невдоволені західні сусіди виявляють, що наша історія – вже не жалюгідний обривок у тисячоліття, а цілком конкурентоспроможна і за тривалістю, і за насиче-

ністю з їхньою історією. Якщо раніше у складі Росії були тільки міста, які на тисячу років молодші за міста центру західноєвропейського ядра – Іль-де-Франса, то тепер ми раптом стали на 600 років старшими. Тут складно на нас не оскаженіти.

Холмогоров Е. Приобретения 2014 года: 2000 лет истории // Спутник и погром. – 2014. – 31 грудня.

Отже, 2014 року в Україні (і в певному розумінні в усього світу) був не просто вкрадений Кримський півострів. У нашої країни (а то й у всього світу) вкрали тисячолітню історію, що стала для Росії черговим символом її імперського статусу. То чи слід дивуватися, що цьому «символу» зусиллями придворних пропагандистів та істориків буде надано відповідного, хай і фальшивого, блиску?

Із суто наукового погляду історія Криму завершилася 1991 року, а все, що трапилося пізніше, – уже сучасність. Але було б наївно думати, що з розпадом Радянського Союзу припинилась і кримська міфотворчість – просто її об'єктом замість минулого стало сьогодення. А під час анексії пропагандистські нісенітниці, тиражовані Кремлем кілька десятиліть поспіль, раптово перетворилися на «респектабельні» пояснення та виправдання цього злочину. І хоча повноцінне дослідження кримських подій 2014 року – предмет окремого дослідження, необхідно хоча б кількома словами описати й розвінчати основні аргументи, якими Росія намагалася легітимізувати свою агресію.

У Криму утискалися російська мова й культура, а Росія допомогла своїм співвітчизникам. Згідно з результатами останнього законного перепису населення 2001 року, росіянами в Криму та Севастополі разом назвали себе 60% опитаних, українцями – 24%, кримськими татарами – 10%. Але при цьому 77% мешканців регіону рідною мовою вважали російську. На вулицях і в зовнішній рекламі цілковито панувала російська мова.

Уживання російської мови в Криму ніколи не обмежувалося законодавчо. Навпаки, згідно зі ст. 10 Конституції АРК, «російська мова як мова більшості населення в Автономній Республіці Крим і прийнятна для міжнаціонального спілкування застосовується в усіх сферах суспільного життя», відповідно до ст. 11, «паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, про шлюб тощо, – виконуються українською та російською мовами». При цьому, щоб отримати документ кримськотатарською мовою,

необхідно було звертатися зі спеціальним клопотанням до органів влади. Згідно зі ст. 12 Конституції АРК, як мова судочинства та нотаріату, а відповідно до ст. 13, у всіх сферах обслуговування може за вибором громадянина використовуватися російська мова. Чи варто казати, що завжди вибирали саме її? До речі, перший виступ у Верховній Раді АРК мовою кримських татар відбувся лише 2012 року.

У Криму до 2013 року освіту російською мовою здобували 90,7% школярів, тоді як українською та кримськотатарською – 6,5% і 2,8% відповідно. З майже 600 шкіл на півострові до моменту захоплення його Росією лише 15 були з кримськотатарською мовою навчання й тільки 7 – з українською. З понад 500 дошкільних закладів україномовними були 11, кримськотатарською навчання велося лише в одному.

У ВНЗ Криму тільки 5% дисциплін викладалися українською мовою, решта – російською. Частка студентів вишів, які навчалися виключно російською мовою, в АРК загалом становила 83,1%, а в Севастополі – 86,7%. Для технікумів і коледжів цей показник в АРК сягав 94,5%, у Севастополі – 100%. Лише у двох вишах Криму готували вчителів кримськотатарської мови й літератури.

Понад 80% друкованих ЗМІ виходили виключно російською мовою, повністю україномовною була тільки одна газета півострова – «Кримська світлиця». Лише 7% телепрограм на державному кримському телебаченні випускали кримськотатарською мовою. Схожа ситуація спостерігалась і в інших галузях.

Отже, ніякого гноблення росіян за мовно-культурною ознакою не було й бути не могло.

Майдан призвів до повалення легітимної влади та приходу «хунти», перед якою Росія не мала жодних зобов'язань. Майдан не був революцією повною мірою: президент утік, виконавча влада не діяла, але законодавча збереглася непорушною. А саме Верховна Рада затверджувала міжнародні угоди з Росією про недоторканність кордонів. Та навіть якщо б це було не так, договори укладаються між державами, а не між органами влади, тому навіть «повноцінна» революція на кшталт французької 1789 року, не призводить до автоматичного їх скасування. Якби Росія справді вважала, що в результаті Майдану в Україні виникла нова держава, вона мала б налагоджувати з нею

дипломатичні відносини з нуля, а разом переукласти всі договори. Але Україна й після 2014 року залишилася тим самим суб'єктом міжнародних відносин, що й до Майдану.

А зберегти дипломатичні відносини, але не визнавати недоторканності кордонів – це звичайне лицемірство.

Російські війська захистили кримчан від «фашистської загрози» з Майдану, якби не вони, Крим спіткала би доля Донбасу. Тут наявна класична маніпуляція, коли причину та наслідок міняють місцями. Ніяких «фашистів» на Майдані не було, а надзвичайно «популярні» в російських ЗМІ праворадикали завжди були в Україні політичною меншістю. Про це свідчать, приміром, результати парламентських виборів 2014 року: «Свобода» набрала 4,7% голосів, «Правий сектор» – 1,8%, тож фракції цих політичних сил у Верховній Раді відсутні.

А війна на Донбасі стала наслідком анексії Криму, коли російським найманцям удалося спокусити українських сепаратистів та іредентистів обіцянками швидкої інтеграції в Росію. Якби РФ не захопила Крим, нікому ні в Донецьку з Луганськом, ні в Харкові з Одесою й на думку не спало порушувати територіальну цілісність України.

І найголовніший аргумент: під контролем українського уряду перебуває 93% країни, і ніяких «жахів кривавої хунти» (за версією російських пропагандистів) там не спостерігається. Нічого не загрожувало б і Криму, якби на його територію не прийшла армія РФ, як нічого не загрожувало кримчанам протягом минулих 25 років. Бойові дії ведуться тільки в тих районах, які російські військові допомагають утримувати українським бойовикам.

Крим повторив долю Косова. Якщо не брати до уваги того, що албанці становили більшість у Косові, а росіяни – у Криму, то нічого спільного в них немає. Косовари впродовж 10 років зі зброєю в руках боролися за незалежність, а кримські росіяни набили руку тільки в освоєнні грошей, які виділяла Москва. Сербська армія та поліція застосовували силу для придушення косоварів, у Криму нічого такого не було зафіксовано.

Крім того, албанці в Косові будують свою, хай і частково визнану, державу, а т.зв. «Республіка Крим», не проіснувавши і двох днів, вирішила «приєднатися» до Росії.

Так, Косово на момент проголошення незалежності також було окуповане іноземними військами, але це був багатонаціональний контингент НАТО, і жодна з країн альянсу не заявляла претензій на цю територію. Російські ж війська були прямо зацікавлені в «незалежності» Криму та його подальшому «входженні» до складу Росії.

Кримчани мали право на самовизначення, реалізоване на референдумі. Точно кажучи, «кримчани» (у політико-географічному розумінні) здійснили своє право на самовизначення, по-перше, 20 січня 1991 року, підтримавши відновлення автономії півострова, а по-друге, 1 грудня того ж року, проголосувавши за незалежність України. Й автономія Криму була збережена в новій державі. З етнічного погляду тільки кримські татари, караїми та кримчаки, котрі є корінними народами півострова, можуть вимагати самовизначення, тоді як росіяни, українці й інші народи вже мають свої національні держави за межами Криму.

Що ж до подій 16 березня 2014 року, то їх можна назвати Всекримським карнавалом, флешмобом або якимось інше, але не референдумом. По-перше, після російської окупації та захоплення адміністративних будівель спецпризначеннями у Криму не залишилося легітимних органів влади, які мають право оголосити, організувати та провести референдум. Рада Міністрів АРК була нелегітимною з 27 лютого 2014 року, оскільки кримські депутати голосували за неї в буквальному значенні під дулами російських автоматів і з порушенням норм українського законодавства. Верховна Рада АРК була нелегітимною де-факто з 27 лютого, а де-юре – з 15 березня, коли її розпустила Верховна Рада України. Крім того, Центральна виборча комісія України не створювала жодних органів для проведення референдуму в Криму, а також закрила на півострові доступ до реєстру виборців. По-друге, на той момент була відсутня законодавча база для проведення місцевих референдумів. І по-третє, відповідно до ст. 73 Конституції, «виключно все-українським референдумом вирішуються питання про зміну території України».

А вишенькою на торті можуть бути слова самого Володимира Путіна, сказані ним 17 квітня 2014 року: «За спиною сил самооборони Криму, звісно, стали наші військовослужбовці. Вони діяли дуже коректно, але... рішуче і професійно. По-іншому провести референдум відкрито, чесно, гідно та допомогти людям висловити свою думку було неможливо».

І тому, до речі, безглуздими є заяви окремих російських політиків про проведення в Криму т.зв. «повторного чесного референдуму», оскільки ніякого «першого референдуму» просто не було.

Більшість кримчан були за приєднання до Росії. Згідно з офіційними результатами, в АРК 96,77% учасників «референдуму» підтримали «приєднання» Криму до Росії за явки 83,1%, у Севастополі за «приєднання» до РФ проголосували 95,6% виборців за явки 89,5%. Оскільки т.зв. «референдум» проводився в умовах російської окупації, не лише визнати, а навіть довіряти його «результатам» немає жодних підстав. Тому питання про реальну підтримку кримчанами «приєднання» до Росії залишається дискусійним.

Безумовно, певна частина жителів півострова, передусім етнічні росіяни та переселенці з Росії, завжди підтримувала цю ідею, але їхня кількість ніколи не була надто великою. 1994 року в кримському парламенті однозначно проросійськими були 58 депутатів зі 100 (55 – блок «Росія», 2 – Російська партія Криму, 1 – Російська громада Криму); 1998-го – 6 депутатів (5 – партія «Союз», 1 – Російська громада Криму); 2002-го – 5 депутатів (2 – партія «За Русь єдину», 2 – партія «Російсько-український союз», 1 – партія «Союз»); 2006-го – 23 депутати (12 – партія «Союз», 9 – партія «Руський блок», 2 – партія «Російсько-український союз»); 2010-го – 8 депутатів (5 – партія «Союз», 3 – партія «Русское единство»). Як бачимо, спостерігалось поступове й неухильне зниження популярності «російської ідеї» в політичному просторі.

Згідно з дослідженням Центру Разумкова, 2008 року за вихід Криму зі складу України та приєднання до Росії висловилися 63,8% мешканців Автономної Республіки Крим і 72,4% севастопольців. Поквартальні звіти Програми розвитку ООН у Криму свідчать про зниження частки прибічників приєднання Криму до Росії із 70% до 65% у період з 2009 до 2011 року. Проте, коли респондентам ставили дещо інакше сформульоване питання про оптимальний статус Криму, кардинально змінювалась і картина відповідей: лише 43–45% висловлювалися за перетворення АРК на суб'єкт Російської Федерації, а 26–32% – за збереження автономії у складі України. За даними Research & Branding Group, кількість кримчан, які виступали за український статус Криму, уперше перевищила кількість прихильників російського статусу у співвідношенні 40% проти 38% у 2012 році. Опитування Інституту Геллапа зафіксували зниження серед кримчан

питомої ваги прибічників передання Криму від України до Росії з 33% у жовтні 2011-го до 23% у травні 2013 року. За даними Київського міжнародного інституту соціології, у 2013-му 36% кримчан підтримували об'єднання України з Росією, а в лютому 2014 року – 41%. Таке зростання легко пояснюється посиленням російської пропаганди, яка резонувала з антимайданівською риторикою місцевої влади.

Електоральна активність кримчан на загальноукраїнських виборах була традиційно невисокою. Так, 1999 року за Петра Симоненка проголосували 51,2% за явки 64%; 2004-го за Віктора Януковича – 81,5% за явки 73%; 2010-го знову за нього – 78,2% за явки 69%. На парламентських і тим паче місцевих виборах явка була ще нижчою. Тим часом на т.зв. «референдумі» (за явки нібито 83%) були зауважені притаманні фальсифікаціям «піки активності», розбіжності в динаміці голосування, видача бюлетенів російським громадянам, а в Севастополі «проголосували» 123% виборців. Існує думка, що за «приєднання» до Росії висловилися від 50% до 60% виборців за явки 30-50%.

Отже, безпідставно твердити, що більшість кримчан справді виступали за приєднання до Росії та підтримали анексію.

Росія не вчиняла «анексії», оскільки Крим уже став незалежною державою. По-перше, АРК не мала права на вихід зі складу унітарної України в односторонньому порядку, а будь-які зміни території країни повинні були затверджуватися виключно всеукраїнським референдумом. По-друге, з моменту захоплення адміністративних будівель російськими військами жодні рішення місцевої влади не можуть вважатися добровільними, самостійними та, як наслідок, законними. І по-третє, будь-яка незалежність повинна пройти процес не тільки внутрішньої, а й зовнішньої легітимізації, тобто визнання іншими державами. Жодна країна у світі, крім Росії, не визнала «Республіку Крим», так само як зараз переважна більшість держав не визнає Крим частиною Російської Федерації.

Захід рано чи пізно визнає російський суверенітет над Кримом. Скільки цю заспокійливу мантру не проказуй, реальнішою вона не стане. Анексія Криму стала першою в Європі з часів Другої світової війни, яка й мала скасувати подібні явища. Визнання анексії Криму автоматично анулює світоустрій, що виник після війни, і відчинить шляхи для масового силового перегляду кордонів. Жодна із

семи світових анексій з 1945 року так і не була визнана, і в більшості випадків агресор уже відступив.

Загалом, російська пропаганда створює «паралельну реальність», у якій після «фашистського путчу» на Майдані кримчани, «що перебували в небезпеці», на «референдумі» підтримали «незалежність» Криму, котрий потім «увійшов» до складу Росії. У цьому наборі міфів немає місця фактичній російській агресії та окупації півострова, не згадується порушення міжнародного права, українського й російського законодавств [Марусяк О. *Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти*. – Чернівці, 2016], а також проігноровано реальну думку жителів Криму, більшість із яких не підтримали анексії. Цей Міф про «Кримську весну» виконує ту ж роль, що й загальніший Міф про «КримНаш», частиною якого він є, – виправдовує анексію півострова Росією. На жаль, безліч людей у всьому світі, обивателів, журналістів і політиків, вірять у цей міф та підтримують дії Кремля. І саме тому українська боротьба з російською політичною міфотворчістю є важливою умовою існування нашої країни.

РЕЗЮМЕ

Міф про «КримНаш» – політичний міф, що становить систему хибних історичних концепцій і має на меті обґрунтувати виключне право Росії на володіння Кримом.

Підвалини Міфу було закладено в останній третині XVIII століття для виправдання ліквідації Кримського ханства та анексії його території начебто поверненням до християнських коренів Росії в Херсонесі. Наступний етап розвитку Міфу – середина XIX сторіччя, коли травму від поразки у Кримській війні витіснили героїзацією «оборони Севастополя». Основну частину Міфу сформовано після депортації кримських татар 1944 року для виправдання цього злочину буцімто їхнім масовим дезертирством і колабораціонізмом. Йї остаточного вигляду Міф набув наприкінці XX століття внаслідок спроб російських політиків переглянути український статус Криму. Після анексії півострова 2014 року положення Міфу про «КримНаш» використовуються російською пропагандою для виправдання агресивної політики Москви.

Помилкові історичні концепції, що утворюють Міф, можна поділити на три групи. До першої входять міфи про «російський Крим»: «Крим – це споконвічно російська земля», «Крим завжди належав Росії», «Крим – «духовне джерело» та «первинна купіль» Росії», «Херсонес – це Севастополь» і «Севастополь – «місто російської слави». Їхнє призначення – протягнути лінію спадкоємності між часами Володимира Великого та Володимира Путіна.

Другу групу становлять міфи, що мають запламувати кримських татар: «Кримські татари – не корінний народ Криму», «Греки – найдавніший корінний народ Криму», «Кримські татари масово дезертирували з Червоної армії», «Кримські татари – «народ-зрадник», «Депортація була порятунком для кримських татар», «Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар». Ці тези ставлять під сумнів право кримських татар брати участь у вирішенні долі півострова.

Третя група – міфи «українського циклу»: «Крим не має до України жодного стосунку», «Хрущов подарував Крим Україні», «Крим передали Україні незаконно», «Севастополь не передавали Україні», «Крим передали, «наче мішок картоплі». Завдання цих міфів – заперечити легітимність української влади на півострові.

Після лютого 2014 року в сучасному російському дискурсі почалося формування Міфу про «Кримську весну» – безпосереднього продовження Міфу про «КримНаш», що виправдовує російську окупацію та анексію півострова. Згідно з цим Міфом, кримчани добровільно на «референдумі» підтримали «входження» Криму до складу Росії.

Усупереч думці деяких «академічних» істориків, боротьба з російською політичною міфотворчістю є однією з основ національної безпеки України.

РЕЗЮМЕ

Миф о «КрымНаш» – политический миф, представляющий собой систему ложных исторических концепций, призванный обосновать исключительное право России на обладание Крымом.

Основы Мифа были заложены в последней трети XVIII века для оправдания ликвидации Крымского ханства и аннексии его территории возвратом к христианским корням России в Херсонесе. Следующий этап развития Мифа – середина XIX века, когда травма от поражения в Крымской войне вытеснялась героизацией «обороны Севастополя». Основная часть Мифа была сформирована после депортации крымских татар в 1944 году для оправдания этого преступления якобы их массовым дезертирством и коллаборационизмом. И окончательный вид Миф приобрел в конце XX века вследствие попыток российских политиков пересмотреть украинский статус Крыма. После аннексии полуострова в 2014 году положения Мифа о «КрымНаш» используются российской пропагандой для оправдания агрессивной политики Москвы.

Образующие Миф ложные исторические концепции составляют три группы. В первую входят мифы о «русском Крыме»: «Крым – это исконно русская земля», «Крым всегда принадлежал России», «Крым – «духовный исток» и «первичная купель» России», «Херсонес – это Севастополь» и «Севастополь – «город русской славы». Их назначение – протянуть линию преемственности между временами Владимира Великого и Владимира Путина.

Вторая группа состоит из мифов, очерняющих крымских татар: «Крымские татары – не коренной народ Крыма», «Греки – древнейший коренной народ Крыма», «Крымские татары массово дезертировали из Красной армии», «Крымские татары – «народ-предатель», «Депортация была спасением для крымских татар», «От репрессий русские пострадали больше крымских татар». Эти тезисы ставят под сомнение право крымских татар участвовать в решении судьбы полуострова.

Третья группа – мифы «украинского цикла»: «Крым не имеет к Украине никакого отношения», «Хрущев подарил Крым Украине», «Крым передали Украине незаконно», «Севастополь не передавали Украине», «Крым передали, как «мешок картошки». Задача этих мифов – подорвать легитимность украинской власти на полуострове.

После февраля 2014 года в современном российском дискурсе началось формирование Мифа о «Крымской весне» – непосредственного продолжения Мифа о «КрымНаш», оправдывающего российскую оккупацию и аннексию полуострова. Согласно данному Мифу, крымчане добровольно на «референдуме» поддержали «вхождение» Крыма в состав России.

Вопреки мнению некоторых «академических» историков, борьба с российским политическим мифотворчеством является одной из основ национальной безопасности Украины.

SUMMARY

The myth of «Crimea-is-ours» (in Russian *Krym nash*) is a political myth encompassing a system of false historical concepts meant to validate Russia's exclusive right to possess Crimea.

The myth's origins date back to the last third of the 18th century when Russia justified the return of Crimea to the Christian roots at Chersonesus through the elimination of the Crimean Khanate and the annexation of its territory. Russia perpetuated the myth in the mid-nineteenth century when they were traumatized by losing the Crimean War, and they hid their losses behind the narrative of the «heroic defense of Sevastopol». The Russians formed the most significant part of the myth after the 1944 deportation of the Crimean Tatars. They created a myth that Crimean Tatars collaborated with the German Nazis and deserted the frontline. The myth has taken its final shape in the late 20th century as Russian politicians attempted to revise the Ukrainian status of Crimea. After the peninsula's annexation in 2014, Russian claims that form the «Crimea-is-ours» myth were used to justify Moscow's invasion of Ukraine.

The false historical concepts forming the myth fall under the three categories. The first is the myths of «Russian Crimea», namely «Crimea is an originally Russian land», «Crimea has always belonged to Russia», «Crimea is a spiritual source and primary baptismal font of Russia», «Chersonesus is Sevastopol» and «Sevastopol is the city of the Russian glory». Russia's goal is to draw the succession line from the times of Prince Volodymyr the Great and the times of Vladimir Putin.

The second category is the myths vilifying the Crimean Tatars. «Crimean Tatars are not the indigenous people in Crimea», «The Greeks are the most ancient indigenous people of Crimea», «Crimean Tatars deserted the Red Army en masse», «Crimean Tatars are a traitor people», «The deportation saved Crimean Tatars» and «Russians suffered from repressions more than Crimean Tatars». These claims call into doubt the rights of the Crimean Tatars to have a say on the peninsula's fate.

The third group is the myths of the so-called «Ukrainian cycle»: «Crimea has nothing to do with Ukraine», «Khrushchev presented Crimea as a gift to Ukraine», «Crimea was transferred to Ukraine illegally», «Sevastopol was not transferred to Ukraine», and «Crimea was transferred as a sack of potatoes». The task of these myths is to undermine the legitimacy of the Ukrainian government at the peninsula.

After February 2014 a myth of the «Crimean spring» started forming in the modern Russian discourse. It is an immediate sequel to the «Crimea-is-ours» myth meant to justify Russian occupation and annexation of the peninsula. According to the myth, residents of Crimea voluntarily supported Crimea's incorporation into the Russian Federation in a so-called referendum, which was illegally conducted after Russia's military invasion into Crimea and seizure of the Crimean parliament. Public institution employees were forced to vote under a threat to be fired. Only two options were offered: Crimea to be separated from Ukraine, and Crimea to be part of Russia.

Contrary to the opinion of some «academic» historians one of the pillars of Ukraine's national security is combating Russian political myth-making.

Науково-популярне видання

Громенко С. В.
#КрымНаш.
Історія російського міфу

Автор книги (текст, підбір ілюстрацій) С. В. Громенко

Підписано до друку XX.09.2017. Формат 64х90/32.

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6,93.

Наклад 1000 прим.

ТзОВ «ВФ «Афіша»».

79005, м. Львів, просп. Т. Г. Шевченка, 16.

Тел./факс: (032) 297-14-27, 297-05-37

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія

ДК № 2146 від 01.04.2005 р.

За підтримки Міністерства інформаційної політики України

Інформаційний партнер:

ЛІКБЕЗ
історичний фронт

#Крим не має до України жодного стосунку

#Херсонес - це Севастополь

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

СЕРГІЙ ГРОШЕНКО - кримчанин, кандидат історичних наук, лауреат V Міжнародного конкурсу ім. Єжи Гедройця, журналіст «Радіо Свобода» та «Крим.Реалії».

Автор книг «Stepy, morze i góry: Польские путешествия конца XVIII - начала XX века о Крыме» (Сімферополь, 2011) та «500 битв за Крым» (Київ, 2016), а також значної кількості статей про кримську історію та сьогодення.

«Анексія Криму, яка викликала найбільшу політичну кризу в Європі з часів Другої світової війни, зумовила й небачений розквіт політичної міфології. 2014 року з безлічі окремих міфів і сфальсифікованих фактів на світ з'явився так званий Міф про «КримНаш», що мав на меті виправдати в очах світу агресивну політику Російської Федерації. Невже Крим - споконвічно російська земля? Чи правда, що кримські татари - геть усі зрадники? Чи справді півострів став частиною України незаконно? І чим, зрештою, були події лютого-березня 2014 року - окупацією Криму чи «відновленням історичної справедливості»? Відповідям на зазначені запитання й присвячена ця книга».

#Крим завжди належав Росії

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

#Крим завжди належав Росії

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

#Херсонес - це Севастополь

#Крим - «духовне джерело» й «первинна купіль» Росії

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

#Хрущов подарував Крим Україні

#Крим завжди належав Росії

#Севастополь - «місто російської слави»

#Кримські татари - не корінний народ Криму

#Херсонес - це Севастополь

#Хрущов подарував Крим Україні

#Крим не має до України жодного стосунку

#Греки - найдавніший корінний народ Криму

#Крим не має до України жодного стосунку

#Херсонес - це Севастополь

#Крим - «духовне джерело» й «первинна купіль» Росії

#Херсонес - це Севастополь

#Кримські татари - не корінний народ Криму

#Від репресій росіяни постраждали більше за кримських татар

#Крим завжди належав Росії

#Греки - найдавніший корінний народ Криму

#Хрущов подарував Крим Україні

#Севастополь - «місто російської слави»

#Депортація була порятунком для кримських татар

#Херсонес - це Севастополь